

LANGUAGE RICH EUROPE

TRENDS IN BELEID EN PRAKTIJK VOOR
MEERTALIGHEID IN EUROPA

Met steun van:

DG Onderwijs en Cultuur
Programma "Een leven lang leren"

Dit project werd gefinancierd met steun van de Europese Commissie. De verantwoordelijkheid voor deze publicatie ligt uitsluitend bij de auteurs; de Commissie kan niet aansprakelijk worden gesteld voor het gebruik van de informatie die erin is vervat.

REDACTIE: Guus Extra en Kutlay Yağmur

INHOUDSOPGAVE

MET DANK AAN	2	DEEL 3:	
INTRODUCTIE		LAND PROFIEL: NEDERLAND	77
<i>Martin Hope</i>	5	Kenmerken van het gebied.....	77
BELANGRIJKSTE BEVINDINGEN EN DISCUSSIE		Officiële talen, documenten en databestanden.....	77
<i>Guus Extra en Kutlay Yağmur</i>	7	Talen in voorschoolse educatie.....	78
DEEL 1: NAAR EUROPESE INDICATOREN VAN TAALBELEID EN TAALPRAKTIJK		Talen in het basisonderwijs.....	79
<i>Guus Extra en Kutlay Yağmur</i>	13	Organisatie.....	79
1.1 Europese actoren bij de bevordering van veeltaligheid en meertaligheid.....	14	Onderwijs.....	81
1.2 De drietaligheidsformule en meertaligheid.....	19	Talen in het voortgezet onderwijs.....	82
1.3 De onderzochte taalvariëteiten.....	20	Organisatie.....	82
1.4 De behandelde taaldomeinen.....	22	Onderwijs.....	84
1.5 Het verzamelen van gegevens en de driestedenaanpak.....	22	Talen in het beroepsonderwijs en hoger onderwijs voor volwassenen.....	86
1.6 Methodologie van het onderzoek.....	25	Talen in het beroepsonderwijs (in drie instellingen).....	86
DEEL 2: INTERNATIONALE VERGELIJKING VAN DE RESULTATEN VAN LANGUAGE RICH EUROPE		Hoger onderwijs voor volwassenen (in 2 instellingen).....	88
<i>Kutlay Yağmur, Guus Extra en Marlies Swinkels</i>	28	Talen in audiovisuele media en geschreven pers.....	89
2.1 Talen in officiële documenten en databestanden.....	29	Talen in publieke diensten en ruimtes.....	90
2.2 Talen in voorschools onderwijs.....	34	Geïnstitutionaliseerde taalstrategieën op stadsniveau.....	90
2.3 Talen in het basisonderwijs.....	38	Mondelinge dienstverlening.....	91
2.4 Talen in het voortgezet onderwijs.....	46	Geschreven dienstverlening.....	92
2.5 Sectoroverschrijdende perspectieven op voorschools, basis- en voortgezet onderwijs.....	55	Talen in het bedrijfsleven (24 bedrijven).....	94
2.6 Talen in het beroepsonderwijs en hoger onderwijs voor volwassenen.....	56	LAND PROFIEL: FRYSLÂN	96
2.7 Talen in audiovisuele media en geschreven pers.....	61	Kenmerken van het gebied.....	96
2.8 Talen in publieke diensten en de openbare ruimte.....	65	Officiële documenten en databestanden op het gebied van taaldiversiteit.....	96
2.9 Talen in het bedrijfsleven.....	68	Talen in voorschoolse educatie.....	97
2.10 Sectoroverschrijdende vergelijking van meertalige profielen in domeinen buiten het onderwijs.....	72	Talen in het basisonderwijs.....	98
Verwijzingen in Deel 1 en 2.....	73	Organisatie.....	98
Woordenlijst.....	75	Onderwijs.....	100
		Talen in het voortgezet onderwijs.....	101
		Organisatie.....	101
		Onderwijs.....	103

MET DANK AAN

Coördinatieteam Language Rich Europe

Karin Berkhout, Secretary of Babylon, Tilburg University
Guus Extra, Chair of Language and Minorities, Tilburg University
Martin Hope, Language Rich Europe Project Director, British Council
Simon Ingram-Hill, Language Rich Europe Project Director
Christiane Keilig, Communications Co-ordinator, British Council
Eilidh MacDonald, Project Co-ordinator, British Council
Nadine Ott, Former Senior Project Manager, British Council
Aneta Quraishy, Senior Project Manager, British Council
David Sorrentino, Communications Manager, British Council
Marlies Swinkels, Department of Culture Studies, Tilburg University
Kutlay Yağmur, Associate Professor of Multilingualism, Tilburg University

Leden Stuurgroep Language Rich Europe

Juan Pedro de Basterrechea, Fundraising and Sales Director, Instituto Cervantes
Guus Extra, Chair of Language and Minorities, Tilburg University
Mário Filipe, Vice-President, Instituto Camões
Martin Hope, Director Benelux and EU Office British Council
Simon Ingram-Hill, Director Hungary, British Council
Thomas Huddleston, Policy Analyst, Migration Policy Group
Tony Jones, Senior Adviser, English Language Innovation, British Council
Elidir King, Director Languages Company
Ulla-Alexandra Mattl, Co-ordinator, EUNIC in Brussels
Xavier North, Delegate-general for the French language and languages of France, General delegation to the French language and languages of France
Aneta Quraishy, Senior Project Manager, Language Rich Europe
Joe Sheils, Former Head of the Department of Language Education and Policy, Council of Europe
Wolf von Siebert, Project Management, Language and Integration, Goethe Institute
Liliana Szczuka-Dorna, Head of Department of Modern Languages, Poznan University of Technology

Consortium van partners

De eerste uitgave van **LRE – Trends in meertaligheidsbeleid in Europa** heeft het licht kunnen zien dankzij een intensieve, langdurige samenwerking van onze gewaardeerde partners. Wij zijn hen zeer dankbaar voor hun energie en inzet:

Oostenrijk: EDUCULT, Denken und Handeln im Kulturbereich

België: Migration Policy Group, ENUIC in Brussels, Danish Cultural Institute and Universiteit Gent / Ghent University (Steunpunt Diversiteit en Leren / Director Centre for Diversity and Learning)

Bosnië & Herzegovina: University of Sarajevo, Faculty of Philosophy

Bulgarije: Sofia University, Faculty of Classical and Modern Philologies

Denemarken: Danish Language Council

Estland: National Examinations and Qualifications Centre

Frankrijk: Observatoire Européen du plurilinguisme

Duitsland: University of Hamburg, LIMA – Linguistic Diversity Management in Urban Areas and Goethe-Institut

Griekenland: South East European Research Centre

Hongarije: Research Institute for Linguistics, Research Centre for Multilingualism

Italië: Università per Stranieri di Siena, LEND

Litouwen: Lithuanian Social Research Centre, Institute of Labour and Social Research, State Commission on the Lithuanian Language

Nederland: Tilburg University - Babylon, Centre for Studies of the Multicultural Society, Fryske Akademy

Polen: Institute for Quality in Education

Portugal: ILTEC – Institute of Theoretical and Computational Linguistics, Instituto Camões

Roemenië: Centre Education 2000+, EuroEd Foundation

Spanje: Instituto Cervantes, Universidad Nebrija, Department of Culture, University of Barcelona

Zwitserland: University Of Fribourg, Institute of Multilingualism

Oekraïne: Institute of Social and Political Psychology

Verenigd Koninkrijk: The Languages Company, Welsh Language Board and CILT, National Centre for Languages - CILT (conducted initial research)

Verdere partners

Council of Europe, Strasbourg

European Centre for Modern Languages, Graz

We betuigen ook graag onze dank aan het team van British Council-collega's uit de volgende landen, voor de waardevolle samenwerking en bijstand:

België: Julia Kofler, Kirsi Suutarinen

Bosnië & Herzegovina: Samir Avdibegovic en Alisa Mulalic

Bulgarije: Tzvetanka Panova

Denemarken: Dorte Friis and Brid Conneely

Duitsland: Michael Croasdale

Estland: Ursula Roosmaa

Frankrijk: Marianne Garcia

Griekenland: Alison Weedall

Hongarije: Viktoria Vas en Agota Biro

Italië: Susan Costantini

Litouwen : Vilma Bačkiūtė

Nederland: Manon de Ruijter, Aleksandra Parcinska en Canan Marasligil

Oekraïne: Irina Sukhinina and Elena Gorsheniova

Oostenrijk: Martin Gilbert

Polen: Alicja Dudziak

Portugal: Fátima Dias

Roemenië: Ruxandra Popovici

Spanje: Raquel Fernandez Montes

Spanje (Catalonia): Isabella Petith

Verenigd Koninkrijk: Tony Jones

Verenigd Koninkrijk (Wales): Simon Ford

Zwitserland: Caroline Morrissey and Simon Brimblecombe

Tenslotte drukken we graag onze diepe waardering uit voor het netwerk van experts, peer reviewers en iedereen die heeft bijgedragen aan het opzetten van de landen profielen en hun kennis hebben gedeeld om de onderzoeksgegevens te verzamelen waarop dit rapport gebaseerd is. Hun namen staan onderaan opgesomd:

Oostenrijk

Michael Wimmer, EDUCULT

Anke Schad, EDUCULT

Waldemar Martyniuk, Council of Europe, ECML

België

Piet Van Avermaet, Gent University

Rebecca Marx, Danish Cultural Institute

Bosnië & Herzegovina

Ivo Komsic, University of Sarajevo, Faculty of Philosophy

Jasmin Dzindo, University of Sarajevo, Faculty of Philosophy

Bulgarije

Gueorgui Jetchev, Sofia University

Galina Sokolova, Sofia University

Denemarken

Sabine Kirchmeier-Andersen, Danish Language Council

Peer Reviewer:

Prof. Anne Holmen, Department of English, Germanic en Romance Studies, University of Copenhagen

Estland

Kersti Sostar, National Examinations and Qualifications Centre

Frankrijk

Members of the French Steering Group:

Louis.Jean Calvet, University of Provence

Christos Clairis, European Observatory for Plurilingualism

Valérie Drake, Ministry of Foreign Affairs

Claire Extramiana, General delegation to the French language and languages of France

José Carlos Herreras, European Observatory for Plurilingualism

Michel Lefranc, Ministry of Education

François Monnanteuil, Ministry of Education

Xavier North, General delegation to the French language and languages of France

Christian Tremblay, European Observatory for Plurilingualism

Claude Truchot, University of Strasbourg

Duitsland

Joana Duarte, University of Hamburg, LIMA

Ingrid Gogolin, University of Hamburg, LIMA

Patrick Grommes, University of Hamburg, LIMA

Emel Özcep, University of Hamburg, LIMA

Uwe Mohr, Goethe Institut

Barbara Thiel, Goethe Institut

Wolf von Siebert, Goethe Institut

Rolf C. Peter, Goethe Institut

Heike Uhlig, Goethe Institut

Griekenland

Sara Hannam, Oxford Brookes University
Evangelia Papathanasiou, South East European Research Centre
Zoi Tatsioka, South East European Research Centre
Nikos Zaharis, South East European Research Centre

Hongarije

Csilla Bartha, Hungarian Academy of Sciences, Research Centre for Multilingualism
Noemi Nagy, Hungarian Academy of Sciences, Research Centre for Multilingualism

Italië

Monica Barni, Università per Stranieri di Siena
Silvia Minardi, IEND – lingua e nuova didattica

Litouwen

Boguslavas Gruževskis, Lithuanian Social Research Centre
Julija Moskvina, Lithuanian Social Research Centre
Irena Smetonienė, State Commission on the Lithuanian Language

Nederland

Cor van der Meer, Fryske Akademy
Saskia Benedictus, Fryske Akademy

Peer Reviewer:

Professor Durk Gorter, University of the Basque Country, Donostia/San Sebastian

Vertalers:

Taalburo Popkema Groningen (Anne Tjerk Popkema)
Translator (Arabic): Dr Abderrahman el Aissati, Tilburg University
Translator (Turkish): Dr Kutlay Yağmur, Tilburg University

Portugal

Lachlan Mackenzie, ILTEC – Institute of Theoretical and Computational Linguistics
Fabiola Santos, ILTEC – Institute of Theoretical and Computational Linguistics
Lis Gonçalves, ILTEC – Institute of Theoretical and Computational Linguistics
Nuno Carvalho, ILTEC – Institute of Theoretical and Computational Linguistics
Maria Helena Mateus, ILTEC – Institute of Theoretical and Computational Linguistics
Cristina Faustino, Instituto Camões

Roemenië

Anca Nedelcu, Centre Education 2000+
Monica Dvorski, Centre Education 2000+
Stefan Colibaba, EuroEd Foundation
Anca Colibaba, EuroEd Foundation
Monica Vlad, EuroEd Foundation

Spanje

Marta Genís, Universidad Nebrija
Ivan Igartua, Department of Culture
Xavier Vila, University of Barcelona

Zwitserland

Raphael Bertele, University Of Fribourg, Institute of Multilingualism
Bernhard Lindt, University Of Fribourg, Institute of Multilingualism
Susanne Obermayer, University Of Fribourg, Institute of Multilingualism

Oekraïne

Lyubov Naydonova, Institute of Social and Political Psychology

Verenigd Koninkrijk

Phillip Harding-Esch, Languages Company
Dr. Elidir King, Languages Company
Teresa Tinsley, Alcantara Communications
Nick Byrne, Language Centre at the London School of Economics and Political Science
Hywel Jones, Welsh Language Commissioner
Meirion Prys Jones, Welsh Language Board

Peer reviewer:

Prof. Mike Kelly, University of Southampton
Wales: Prof. Colin Williams, Cardiff University

Previously also:

Kathryn Board, CILT – National Centre for Languages
Youping Han, CILT – National Centre for Languages
Nick Joujou, CILT – National Centre for Languages

INTRODUCTIE

*Martin Hope, Language Rich Europe Projectleider
(2009-augustus 2012)*

Als de Britse organisatie voor internationale culturele betrekkingen heeft de British Council de taak om relaties voor de lange termijn en duurzaam vertrouwen op te bouwen tussen mensen in het Verenigd Koninkrijk en andere landen. *Language Rich Europe* (LRE), een project dat we uitvoeren in samenwerking met EUNIC, het internationale netwerk van de nationale cultuurinstituten en met betrokken Europese partners, raakt precies aan de grondbeginselen van onze taakstelling inzake culturele relaties. Met LRE richten wij ons op het bevorderen van sterkere samenwerking tussen beleidsmakers en professionals in Europa om zo te komen tot een goed beleid en goede praktijk op het gebied van meertaligheid. Zulk beleid zorgt ervoor dat talen en culturele uitwisseling blijvend bevordert en gestimuleerd worden op scholen, universiteiten en in de samenleving als geheel. Wij zijn ervan overtuigd dat zulks essentieel is, willen Europeanen van alle leeftijden een breder internationaal perspectief ontwikkelen en wil Europa zich als geheel goed positioneren om in de 21^e eeuw met succes zaken te doen met 's werelds opkomende economische machten.

Sinds de oprichting in 1934 heeft de British Council leiders van het Engels over de hele wereld ondersteund om effectiever te kunnen communiceren met mensen uit andere landen. De British Council wil hun kansen op werk vergroten door cursussen op locatie en meer recentelijk ook via internet aan te bieden. Wij werken ook samen met ministeries en regionale onderwijsautoriteiten om docenten Engels te ondersteunen in hun professionele ontwikkeling. Minder bekend is dat wij het leren van vreemde talen in het Verenigd Koninkrijk krachtig stimuleren door middel van ons programma voor Assistentie bij Vreemde Talen, door de ontwikkeling van tekstboeken in vreemde talen voor Britse scholen en door het faciliteren van internationale samenwerking tussen scholen ten bate van leerkrachten en studenten. In 2012 bieden wij meer dan 2.500 taalassistenten uit Frans-, Duits- en Spaanstalige landen en uit Italië, China, Japan, Oman en Rusland een plek in het Verenigd Koninkrijk. Deze assistenten ondersteunen onze eigen vreemdetaldocenten in het basis- en voortgezet onderwijs en helpen onze Britse klaslokale cultureel te verrijken.

LRE komt voort uit onze verplichting als organisatie om interculturele dialoog en culturele diversiteit in Europa te ondersteunen – diversiteit welke zich openbaart in de enorme variatie en rijkdom aan talen die wij om ons heen kunnen waarnemen, waar wij ook leven. Wij markeren de voltooiing van de eerste fase van het project met deze publicatie, waarin wij de bevindingen presenteren van het fundamentele onderzoek naar taalbeleid en taalpraktijk in onze partnerlanden en naar de vraag hoe 'taalrijk' deze zijn. In het onderzoek zijn wij ambitieus geweest, aangezien een brede variatie aan taalcategorieën is beschouwd: vreemde talen, regionale of minderheidstalen, immigrantentalen en nationale talen. Wat de laatste categorie betreft, onderzoeken wij in het bijzonder de manieren waarop onze instituten het leren van de nationale taal voor nieuwkomers ondersteunen, hetgeen erg belangrijk is voor zowel onderwijs als werkgelegenheid.

Ons onderzoek concentreert zich uiteraard op de onderwijssector, waar talen normaalgesproken onderwezen en verworven worden. Tegelijk waren wij er echter op uit om verder dan het onderwijs te

gaan en tevens taalbeleid en taalpraktijk in de media, bij publieke diensten en in openbare ruimtes en in het bedrijfsleven te beschouwen. Wij zijn ervan overtuigd dat een omgeving buiten school die rijk aan taal is even belangrijk is in het opbouwen van waardering en kennis van andere talen en culturen als het officiële onderwijs zelf. Een goed taalbeleid kan er voor zorgen dat steden aantrekkelijker worden voor bezoekers en de eigen inwoners; goede taalpraktijk in het bedrijfsleven kan bedrijven een concurrentievoordeel verschaffen; verscheidenheid aan talen op TV en radio leidt tot grotere tolerantie en openheid in een samenleving.

De algemene doelstellingen van *Language Rich Europe*, waarvoor cofinanciering van de Europese Commissie bestond, zijn:

- het faciliteren van de uitwisseling van goede praktijkvoorbeelden voor het bevorderen van interculturele dialoog en maatschappelijke participatie middels taalonderwijs en taalverwerving;
- het bevorderen van Europese samenwerking bij het ontwikkelen van taalbeleid en taalpraktijk in verscheidene onderwijssectoren en in de samenleving als geheel;
- het kweken van bewustwording inzake aanbevelingen van de EU en Raad van Europa over het bevorderen van taalonderwijs en taaldiversiteit in heel Europa.

De eerste onderzoeksfase, die is vastgelegd in dit boek, biedt een fundament voor het creëren van netwerken en samenwerking onder taalbeleidsmakers en professionals in Europa. Onze ambitie is om een netwerk aan te leggen van 1.200 mensen uit voorschoolse educatie, de officiële onderwijssector, universitaire instituten, het bedrijfsleven, publieke diensten en steden, de media en immigrantenorganisaties. Wij geloven dat, wanneer al die groepen samenwerken, we daadwerkelijk taalrijke samenlevingen krijgen met erkenning van het belang van talen voor de samenhang en het welzijn van onze gemeenschappen en samenlevingen, en tevens voor onze welvaart.

Het werk dat we tot dusver hebben gedaan, zou niet mogelijk zijn geweest zonder ons consortium van partners en onderzoekers, die ik graag dank betuig voor hun toewijding en geduld. Het team van Guus Extra, Kutlay Yağmur en Marlies Swinkels, ondersteund door Karin Berkhout, van het *Babylon Centrum voor Studies van de Multiculturele Samenleving* aan de Universiteit Tilburg, verdient speciale lof voor de voltooiing van de enorme taak van het ontwerpen van de studie, het vergaren van alle gegevens, en het presenteren van de bevindingen in deze publicatie.

Ik hoop dat deze eerste onderzoeksbevindingen u mogen stimuleren en dat deze mogen bijdragen aan het debat over het nut van talen in uw land. Wij hebben zonder twijfel een taalrijk Europa, en de uitdaging waar we voor staan is hoe we daar voor iedereen het beste van kunnen maken.

De Raad van Europa (RvE)

Het *Language Rich Europe*-project heeft gebruik gemaakt van de resultaten die de Raad van Europa door de jaren heen met veel inzet in haar 47 lidstaten heeft geboekt op het gebied van taalbeleid. De Raad is graag ingegaan op verzoek van de projectleiders – de British Council, in samenwerking met EUNIC – om zich te affiliëren met de ontwikkelings- en pilotfase van het project, vooral aangezien haar beleidsinstrumenten daar een rol in spelen.

De Raad van Europa verschaft een Europa breed platform voor de uitwisseling van expertise en ervaringen, waarbij gemeenschappelijke normen en wederzijds begrip voor plaatselijke verschillen de basis vormen. In die geest moet ook haar ondersteuning aan de algemene doelstellingen van het project worden begrepen: de uitwisseling van goede praktijkvoorbeelden bij de bevordering van interculturele dialoog en maatschappelijke participatie, de bevordering van Europese samenwerking bij de ontwikkeling van taalbeleid en taalpraktijk en het kweken van bewustzijn ten aanzien van Europese waarden en grondbeginselen. De Raad van Europa wil gebruik maken van de resultaten van het LRE-project om na te gaan hoe de uitwerking van haar beleidsinstrumenten en maatregelen kan worden vergroot als het gaat om de bevordering van taaldiversiteit en meertalige en interculturele dialoog.

De Raad van Europa wil graag haar dank betuigen aan de auteurs en projectleiders. Ze heeft oog voor de aanzienlijke uitdaging die zij zichzelf stelden door met het project uiterst gecompliceerde materie, bovendien ingebed in twintig verschillende contexten, in kaart te willen brengen. Ongetwijfeld zal het gebruik van deze eerste versie leiden tot uiterst relevante feedback voor een volgende fase, waarin tot verdere verfijning kan worden overgegaan.

Al heeft de Raad van Europa toelichting geboden op haar beleid en de daaruit voortvloeiende maatregelen, toch kan ze geen verantwoordelijkheid dragen voor de inhoud van dit rapport of daaraan gerelateerde documenten, gedrukt of elektronisch; de gehele verantwoordelijkheid hiervoor ligt bij de betreffende auteurs.

De lezer wordt verwezen naar de website van de Raad van Europa om volledige en bijgewerkte informatie te verkrijgen omtrent verdragen, aanbevelingen, instrumenten en samenwerking op regeringsniveau.

DG II – DIRECTORATE GENERAL OF DEMOCRACY

DIRECTORATE OF DEMOCRATIC CITIZENSHIP AND PARTICIPATION – EDUCATION DEPARTMENT

Afdeling Taalbeleid

www.coe.int/lang

Platform voor middelen en advies voor meertalige en interculturele educatie

Europees Centrum voor Moderne Talen

www.ecml.at

Belangrijkste bevindingen en discussie

Guus Extra en Kutlay Yağmur

Ondanks de uitdagingen die verbonden zijn met het vergelijken van beleid en praktijk inzake veel-/meertaligheid in verschillende nationale of regionale contexten, vormen de comparatieve gegevens die dit onderzoek biedt een rijke bron voor nieuwe inzichten op internationaal niveau. De *mate waarin* veel-/meertaligheid wordt erkend daargelaten, is er in alle 24 landen/regio's die in het onderzoek zijn beschouwd sprake van beleid op het gebied van veel-/meertaligheid, waarbij veel van de aanbevelingen van de Europese Unie (EU) en de Raad van Europa (RvE) navolging hebben gevonden. Op basis van zowel de hier gepresenteerde comparatieve internationale bevindingen als de gedetailleerde contextbeschrijvingen die onze onderzoekers voor de landsprofielen hebben aangeleverd in deel 3 van dit onderzoek, hopen we dat beleidsmakers, professionals en specialisten in het veld goede praktijkvoorbeelden zullen kunnen herkennen. Deze kunnen vervolgens de basis vormen voor verdere ontwikkeling en kennisuitwisseling. Hieronder volgen de belangrijkste bevindingen voor elk van de onderzochte taaldomeinen.

Talen in officiële documenten en databestanden

- Wetgeving is in bijna alle landen/regio's aanwezig inzake nationale en Regionale en Minderheids (R/M) talen, in 14 landen/regio's inzake vreemde talen en in slechts zes landen/regio's inzake immigrantentalen.
- Officiële taalbeleidsdocumenten zijn in bijna alle landen/regio's aanwezig inzake de bevordering van nationale en vreemde talen, in 18 landen/regio's inzake R/M-talen en in slechts vier landen/regio's inzake immigrantentalen.
- Het *Europees Handvest voor Regionale of Minderheidstalen* (EHRMT) is door het parlement geratificeerd in 11 van de 18 landen die in het onderzoek zijn opgenomen, maar niet door Bulgarije, Estland, Griekenland, Litouwen, Portugal en ondertekend door de regeringen van Frankrijk en Italië.
- De grootste aantallen R/M-talen die in het onderwijs worden aangeboden, zijn te vinden in Zuidoost- en Centraal-Europese landen. In West-Europa zijn Italië en Frankrijk de meest opvallende uitzonderingen op deze regel, omdat daar een ruim aanbod aan regionale en minderheidstalen bestaat. Alhoewel de begrippen 'regionale talen' en 'minderheidstalen' niet nader worden gespecificeerd in het EHRMT, worden immigrantentalen wel expliciet uitgesloten. In West-Europese landen zijn immigrantentalen vaak prominenter aanwezig dan R/M-talen, maar genieten ze minder erkenning, bescherming en/of bevordering.
- De meeste landen/regio's hanteren officiële instrumenten voor dataverzameling op het gebied van taal. In de meeste landen/regio's worden daarbij drie taalcategorieën behandeld: nationale talen, R/M-talen en immigrantentalen. Slechts 5 van de 24 landen/regio's gebruiken in het geheel geen instrumenten voor dataverzameling op het gebied van taal: Bosnië & Herzegovina, Denemarken, Griekenland en Nederland. Portugal verzamelt slechts gegevens over de nationale taal.
- Er bestaat ook variatie bij de belangrijkste taalvraag-/vragen die worden gesteld in officiële landelijke/regionale instrumenten voor dataverzameling op het gebied van taal. In meer dan de helft van de onderzochte landen/regio's wordt naar de thuistaal geïnformeerd, terwijl in de andere wordt geïnformeerd naar de hoofdtal en/of de moedertaal.

Talen in voorschoolse educatie

- Veel EU- en RvE-documenten benadrukken het belang van vroege taalverwerving. Op voorschools niveau bieden 14 van de 24 landen/regio's overheidsgefinancierde aanvullende ondersteuning in de nationale taal voor alle kinderen. In Nederland en Oekraïne wordt de meeste tijd aan dit onderwijs gespendeerd.
- Aanbod van vreemde talen op dit niveau bestaat in zeven landen/regio's: Bosnië & Herzegovina, Baskenland, Bulgarije, Catalonië, Engeland, Estland, Schotland, Spanje en Oekraïne; in sommige gevallen dragen ouders/verzorgers een deel of het geheel van de kosten.
- R/M-talen worden aangeboden in 17 landen/regio's en worden hoofdzakelijk door de landelijke of regionale overheid gefinancierd. In sommige landen wordt een minimum aan de groepsgrootte gesteld. Het breedste talenaanbod bestaat in Oostenrijk, Hongarije, Italië, Roemenië en Oekraïne.
- Aanbod inzake immigrantentalen in voorschoolse educatie is nog geen gemeengoed. Ondanks de problemen die gepaard gaan met het kiezen van geschikte docenten en geschikt lesmateriaal, bieden drie landen (Denemarken, Spanje en Zwitserland) toch ondersteuning aan zeer jonge kinderen om de kennis van de taal en cultuur van hun oorspronkelijke land van herkomst te onderhouden en uit te bouwen. In Denemarken worden alle kosten gedekt middels landelijke, regionale of lokale financiering; in Spanje en Zwitserland worden de kosten deels gedekt middels financiering die voortkomt uit bilaterale overeenkomsten met de herkomstlanden.
- Spanje is het enige land dat voor alle taalcategorieën aanbod voor vroege taalverwerving kent.

Talen in het basisonderwijs

- Volgens zowel de EU als de RvE zouden alle Europese kinderen twee talen moeten leren naast de nationale taal/talen van het land waarvan ze inwoner zijn. In alle landen/regio's – met uitzondering van Italië en Oekraïne – wordt in het basisonderwijs aanvullende ondersteuning geboden aan nieuwkomers bij het leren van de nationale taal.
- Behalve Wales rapporteren alle landen/regio's aanbod in vreemde talen in het basisonderwijs. Denemarken en Griekenland stellen twee vreemde talen verplicht; 18 landen/regio's kennen één verplichte vreemde taal. Vreemde talen zijn facultatief in Engeland, Noord-Ierland en Schotland.

- Vreemde talen worden in 12 van de onderzochte landen/regio's onderwezen vanaf het eerste jaar van het basisonderwijs; in zeven landen/regio's vanaf halverwege en alleen in Nederland, Schotland en Zwitserland vanaf de laatste fase van het basisonderwijs.
- Engels, Frans en Duits komen naar voren als meest onderwezen vreemde talen. In veel gevallen is één van deze talen een verplicht schoolvak voor alle leerlingen. Andere talen die als verplichte of facultatieve vreemde taal worden onderwezen, zijn Italiaans, Russisch en Spaans.
- *Content and Language Integrated Learning* (CLIL) wordt alleen in Spanje wijdverspreid toegepast voor vreemde talen; in 13 landen/regio's wordt de methode wel toegepast, maar niet op systematische basis.
- Zeven landen/regio's melden dat het *Gemeenschappelijk Europees Referentiekader voor Talen* (CEFR) uitdrukkelijk wordt gebruikt voor het vreemdetaalonderwijs, al kunnen ook in andere landen/regio's de uitgangspunten en aanpak van het CEFR als basis voor de nationale/regionale normen hebben gediend. A1/A2 is de CEFR doelstelling voor deze leeftijdsgroep van vreemdetaalverwervers.
- Behalve in Denemarken en Estland worden R/M-talen in 22 landen/regio's aangeboden. Lessen over R/M-talen en andere vakken die in R/M-talen worden gegeven, zijn vrij toegankelijk in 20 landen/regio's voor alle leerlingen, ongeacht hun talige achtergrond, alhoewel Bulgarije en Griekenland zich uitsluitend op moedertaalsprekers van zulke talen richten. In een aantal landen/regio's is sprake van een aanzienlijk aanbod, waarbij Oostenrijk, Bulgarije, Hongarije, Italië, Litouwen, Roemenië en Oekraïne vier of meer R/M-talen bieden als vak of, in de meerderheid van de gevallen, als instructietaal. Twaalf landen/regio's melden dat CLIL wijdverspreid wordt toegepast, nog eens zes landen/regio's melden in sommige gebieden.
- Slechts vijf landen/regio's maken melding van aanbod van immigrantentalen op basisschoolniveau. Het gaat dan om Oostenrijk, Denemarken, Frankrijk, Spanje en Zwitserland (in het kanton Zürich). In Frankrijk en Zwitserland zijn lessen in immigrantentalen vrij toegankelijk voor alle leerlingen, in Oostenrijk, Denemarken en Spanje zijn ze daarentegen gereserveerd voor moedertaalsprekers van de betreffende talen. Spanje en Zwitserland bieden de lessen deels onder schooltijd aan, terwijl deze in andere landen/regio's als extra-curriculaire activiteiten plaatsvinden. De prestaties bij immigrantentalen zijn niet gekoppeld aan nationale, regionale of schoolgerelateerde normen, al wordt de voortgang van de taalbeheersing in alle landen behalve Oostenrijk periodiek getoetst. Lessen in immigrantentalen worden in Oostenrijk en Denemarken volledig gefinancierd door de staat, terwijl financiering in Frankrijk, Spanje en Zwitserland hoofdzakelijk uit het herkomstland afkomstig is.
- In het basisonderwijs is de verdeling over de landen/regio's inzake de aanstelling van gekwalificeerde taaldocenten voor taalonderwijs als volgt: 16 van de 24 landen/regio's in de nationale taal, 17 van de 22 voor R/M-talen, 14 van de 23 voor vreemde talen en twee van de vijf voor immigrantentalen. Vreemde talen worden in Oostenrijk, Engeland, Frankrijk, Italië, Nederland, Noord-Ierland, Schotland en Zwitserland gegeven door algemeen gekwalificeerde klasdocenten. Cursussen voor docenten voorafgaande aan en tijdens de aanstelling zijn wijdverspreid in de meeste landen/regio's, behalve in het geval van immigrantentalen.
- Inzake vreemdetaalonderwijs is docentmobiliteit duidelijk voor verbetering vatbaar: negen van de 24 landen/regio's melden dat er in het geheel geen ondersteuning op dit gebied plaatsvindt. Alleen Catalonië en Zwitserland maken melding van structurele programma's voor docentmobiliteit. Er dient meer te gebeuren om taaldocenten te stimuleren meer tijd door te brengen in het land van de taal die ze onderwijzen om zodoende een hoger niveau van taalkundige en culturele vaardigheid te bereiken.
- In een aantal landen/regio's worden actief maatregelen genomen om het aanbod van taaldocenten te vergroten. In Baskenland, Denemarken, Estland en Zwitserland is sprake van werving van docenten in de nationale taal. In Bulgarije, Denemarken, Engeland, Fryslân, Hongarije, Litouwen en Oekraïne is sprake van werving van docenten voor vreemde talen. In Baskenland, Bosnië & Herzegovina, Denemarken, Noord-Ierland, Schotland, Spanje en Oekraïne is sprake van werving van docenten voor R/M-talen. In geen van de onderzochte landen is sprake van actieve werving van docenten voor immigrantentalen.

Talen in het voortgezet onderwijs

- Aanvullende ondersteuning in de nationale taal wordt voorafgaand aan of gedurende het reguliere onderwijs geboden aan nieuwkomers in 21 landen/regio's; Denemarken, Italië en Oekraïne maken geen melding van zulk aanbod.
- Zoals verwacht bieden alle onderzochte landen/regio's vreemde talen aan op zowel lager als hoger voortgezet niveau. Aanzienlijke verschillen komen echter aan de oppervlakte als het gaat om het aantal verplichte talen, het scala aan talen, het periodiek toetsen van taalvaardigheden, de toepassing van CLIL en de mate waarin het CEFR wordt gebruikt om het bereikte niveau vast te stellen.
- De enige landen/regio's die twee talen verplicht stellen op zowel lager als hoger voortgezet niveau, zijn Oostenrijk, Estland, Frankrijk, Polen, Portugal, Roemenië en Zwitserland.
- Zoals te verwachten was, is er in de deelnemende landen/regio's in veel grotere mate sprake van navolging van het CEFR inzake het bepalen van vaardigheidsniveaus bij het voortgezet onderwijs dan bij het basisonderwijs, waarbij 13 landen/regio's expliciet melding maken van het te bereiken niveau. Voor beheersing van de eerste vreemde taal blijkt B2 het niveau te zijn dat het meest wordt nagestreefd, en B1 voor de tweede vreemde taal.
- Negentien landen/regio's bieden in het voortgezet onderwijs R/M-talen aan. De landen/regio's die geen onderwijs in R/M-talen bieden, zijn Denemarken, Engeland, Estland, Griekenland en Polen.
- Achttien landen/regio's doen aan periodieke toetsing van de bereikte taalvaardigheden, hetzij middels nationale/regionale, hetzij middels schoolbepaalde toetsen; alleen Italië maakt geen melding van periodieke toetsing. Oostenrijk en Wales hanteren geen doelstellingen voor het te bereiken niveau, maar alle andere landen/regio's wel. Alle landen/regio's bieden deze talen kostenvrij aan de leerlingen aan.

- Weinig landen/regio's hebben een systematisch aanbod van immigrantentalen: in het voortgezet onderwijs acht van de 24 landen/regio's (in voorschoolse educatie drie en in het basisonderwijs vijf landen/regio's). Het gaat dan om Oostenrijk, Denemarken, Engeland, Estland, Frankrijk, Nederland, Schotland en Zwitserland.
- Van volledige overheidsfinanciering voor onderwijs in immigrantentalen is sprake in Oostenrijk, Denemarken, Engeland, Nederland en Schotland. In Frankrijk en Zwitserland is de financiering afkomstig van de oorspronkelijke landen van herkomst van de leerlingen, in Estland betalen de ouders de kosten. De enige landen/regio's die immigrantentalen bieden op zowel basis- als op voortgezet niveau, zijn Oostenrijk, Denemarken, Frankrijk en Zwitserland.
- De vreemde talen die het meest worden aangeboden, zijn Engels, Duits en Frans, al worden ook andere Europese talen aangeboden, zoals Spaans en Italiaans. Sommige immigrantentalen, bijvoorbeeld Arabisch, Kroatisch, Pools, Russisch en Turks worden facultatief als vreemde taal aangeboden; Arabisch en Turks hebben bovendien een stevige positie als examenvakken in het voortgezet onderwijs in Frankrijk en Nederland. In Oost-Europese landen/regio's wordt Russisch wijdverspreid aangeboden als R/M-taal of als vreemde taal.
- Net als in het basisonderwijs wordt CLIL wijdverspreid toegepast in het voortgezet onderwijs in R/M-talen, maar veel minder als het gaat om vreemde talen. Alleen Frankrijk maakt wat dat betreft melding van brede toepassing, 14 landen/regio's melden toepassing op lokaal niveau.
- Docenten in vreemde talen zijn goed gekwalificeerd; alleen in Estland en Noord-Ierland vindt vreemdetaalonderwijs plaats door algemene klasdocenten.
- Er is in het voortgezet onderwijs sprake van licht toegenomen docentmobiliteit ten opzichte van het basisonderwijs, waarbij Oostenrijk en Catalonië melden dat docenten voorafgaand aan of tijdens hun aanstelling een semester in het buitenland verblijven als deel van hun training. Dertien andere landen/regio's moedigen docentmobiliteit aan en stimuleren dit financieel. Estland, Frankrijk, Italië, Portugal en Roemenië zijn landen waar het minder voor de hand ligt dat docenten een tijdlang in het land van de betreffende taal doorbrengen.
- In navolging van de aanbevelingen van de EU en de RvE wordt van docenten in vreemde talen in de meeste landen/regio's vereist dat ze een bepaald beheersingsniveau in de betreffende taal hebben bereikt; dit wordt in acht landen/regio's getoetst aan de CEFR-normen. C1 blijkt het niveau te zijn dat meestal wordt vereist, al wordt in Frankrijk en Baskenland B2 toereikend geacht.
- In sommige landen/regio's is sprake van een tekort aan taaldocenten. Speciale maatregelen kunnen in dat geval getroffen worden om professionals met de juiste kwalificaties te werven en mensen aan te moedigen om zich als taaldocent te kwalificeren. De landen/regio's die het meest actief zijn in het werven van docenten, zijn Schotland, Baskenland, Engeland, Roemenië en Zwitserland; in deze landen/regio's worden docenten geworven voor tenminste drie van de vier taalcategorieën.

Talen in het beroepsonderwijs en hoger onderwijs voor volwassenen

- De verzamelde nieuwe/primaire gegevens zijn rechtstreeks afkomstig van de 69 grootste *Vocational and Education Training*-centra (VET-centra; in Nederland: Regionale Onderwijscentra, ROC's) in de 67 deelnemende steden. De nationale taal wordt vrij goed ondersteund: bij 30 van de 69 onderzochte onderwijscentra voor volwassenenonderwijs is sprake van een breed aanbod van ondersteunende programma's voor de nationale taal, uiteenlopend van basale communicatie tot gevorderde taalvaardigheden. Vierentwintig onderwijscentra hebben een beperkt aanbod van programma's en 15 van de onderzochte onderwijscentra bieden geen enkele ondersteuning.
- Tweeënzestig van de 69 onderzochte onderwijscentra bieden vreemde talen; 15 daarvan melden dat er meer dan vier talen worden onderwezen, 22 bieden drie tot vier talen en 25 één of twee talen. Eenveertig onderwijscentra bieden een breed spectrum aan programma's, lopend van basale tot gevorderde taalvaardigheden, terwijl 18 alleen basisvaardigheden bieden. Zesentwintig onderwijscentra brengen hun programma's in overeenstemming met het CEFR.
- Vijfentwintig onderwijscentra bieden R/M-talen, waarbij 15 de kosten volledig dekken. De landen/regio's die cursussen in R/M-talen bieden in alledrie de onderzochte centra voor volwassenenonderwijs zijn Baskenland, Catalonië, Hongarije, Noord-Ierland en Wales. Immigrantentalen worden in slechts vier van de onderzochte onderwijscentra aangeboden – één in elk van de volgende landen: Oostenrijk, Engeland, Italië en Wales.
- Zoals te verwachten was, zijn Engels, Frans, Duits en Spaans prominent aanwezig bij de vreemde talen; daarnaast wordt in bepaalde mate nog Russisch aangeboden als R/M-taal in sommige landen/regio's en als vreemde taal in andere. Arabisch wordt ook aangeboden in een aantal centra voor volwassenenonderwijs. Het grootste aanbod van R/M-talen bestaat in landen/regio's waar meer dan één officiële taal in gebruik is.
- Voor 65 algemene/openbare universiteiten zijn in de verschillende landen/regio's nieuwe/primaire gegevens verzameld. Overeenkomstig de verwachting gebruiken alle Europese universiteiten in de steden die in het onderzoek zijn betrokken, de nationale taal als instructietaal. In de meeste gevallen is het immers de hoofdtaal van de studentenpopulatie alsook de officiële staatstaal. Toch worden in het merendeel van de onderzochte instituten ook andere talen gebruikt.
- De internationale mobiliteit van studenten en staf en de wens om een mondiaal en divers studentenbestand aan zich te binden, lijkt ertoe te leiden dat Engels de tweede taal is van veel Europese universiteiten; ook veel tekstboeken worden in het Engels opgesteld.
- Een zeer groot aantal universiteiten biedt taalmodules aan niet-talenstudenten aan, zoals ook is aanbevolen door de Europese instellingen. Het aanbod is breed te noemen, met 31 instituten (bijna de helft) die studenten de keuze bieden uit meer dan vier talen. Slechts acht van de benaderde universiteiten bieden niet-talenstudenten niet de mogelijkheid om andere talen te leren. De vraag in hoeverre er op zulke cursussen werd ingeschreven, maakte geen deel uit van dit onderzoek.

- Bijna alle universiteiten doen extra moeite om buitenlandse studenten te trekken. De helft maakt verder melding van aanhoudende pogingen om studenten met een immigratie-achtergrond.
- Studentmobiliteit wordt financieel gesteund door Europese universiteiten, maar bij slechts tien van de benadere universiteiten is deelname aan een mobiliteitsprogramma verplicht voor talenstudenten.

Talen in audiovisuele media en geschreven pers

- Om de taaldiversiteit in de media te onderzoeken hebben we onze onderzoekers verzocht gedurende een week de talen bij te houden die volgens de bestverkopende kranten in de onderzochte steden werden gebruikt op de nationale radio en TV. De meeste deelnemende landen/regio's hebben een zeker aanbod van radio- en tv-uitzendingen in andere talen dan de nationale taal. Catalonië biedt TV-uitzendingen in een scala aan vreemde, R/M- en immigrantentalen. Hongarije en Italië bieden radio-uitzendingen in meer dan tien talen.
- Wat nasynchronisatie en ondertiteling betreft zijn de bevindingen van LRE vergelijkbaar met die van eerder onderzoek, waarbij ongeveer de helft van de landen/regio's gewoonlijk gebruik maakt van nasynchronisatie, terwijl de andere helft gebruik maakt van ondertiteling. De landen/regio's waar zowel op TV als bij bioscoopfilms nasynchronisatie plaatsvindt, zijn Oostenrijk, Catalonië, Hongarije, Italië, Noord-Ierland, Polen, Spanje en Zwitserland. De landen/regio's waar ondertiteling zowel op TV als in de bioscoop wordt aangeboden, zijn Bosnië & Herzegovina, Denemarken, Engeland, Estland, Fryslân, Griekenland, Nederland, Portugal, Roemenië, Schotland, Wales en Zwitserland. Andere landen/regio's hanteren een meer hybride aanpak, waarbij programma's bij het ene medium worden ondertiteld en er bij het andere sprake is van nasynchronisatie.
- Voor wat betreft de beschikbaarheid van kranten bij de grootste kiosken en treinstations in de onderzochte steden per land/regio, hebben alle onderzoekers een bezoek gebracht aan deze kiosken en treinstations en de beschikbare kranten in verschillende talen geïnventariseerd. Daarbij is de methode gevolgd van *linguistic landscaping* om zo een momentopname op een gegeven plaats en tijd te bieden. Over het algemeen werden kranten in het Engels het meest aangetroffen, gevolgd door Duits, Frans, Russisch en Italiaans. Ook Arabische en Turkse kranten waren prominent aanwezig.
- Ook de erkenning van gebarentalen en de beschikbaarheid van gebarentalen bij belangrijke mediagebeurtenissen is onderzocht. Gebarentalen worden officieel erkend/bevorderd in alle landen/regio's, met uitzondering van Baskenland, Denemarken, Griekenland, Italië en Polen. Dove mensen kunnen in de helft van de onderzochte landen/regio's altijd gebarentaal gebruiken bij officiële contacten met de autoriteiten. Bij belangrijke mediagebeurtenissen wordt in Estland altijd ondertiteling middels gebarentaal geboden; dit gebeurt regelmatig in negen andere landen/regio's. Voor Italië, Polen en Roemenië melden onderzoekers daarentegen dat deze faciliteit niet aanwezig is.

Talen in publieke diensten en de openbare ruimte

- Er is onderzoek uitgevoerd naar taalbeleid en taalpraktijk op stadsniveau, alsmede naar het aantal talen waarin publieke diensten worden aangeboden. Bovendien hebben stadsvertegenwoordigers de talen vermeld die daadwerkelijk beschikbaar zijn in de schriftelijke en mondelinge communicatie bij onderwijsdiensten, hulpdiensten, gezondheidsdiensten, sociale zaken, juridische zaken, vervoersdiensten, immigratiediensten en toeristische diensten en ook bij theaterprogramma's.
- Drieënzestig steden werden in totaal onderzocht, waarbij de basiscriteria waren dat van elk land de hoofdstad, de tweede stad en een stad waarin een regionale taal wordt gebruikt, uitgekozen werden. Volgens de rapportages van de onderzoekers worden in alle steden bij elkaar diensten in 140 andere talen dan de nationale taal aangeboden.
- Circa één derde van de onderzochte steden hanteert een stimuleringsbeleid voor meertaligheid dat wijdverspreid is geïnstitutionaliseerd; de helft van de onderzochte steden meldt dat het aanbieden van meertalige diensten wijdverspreid in gebruik is. Slechts tien van de 63 onderzochte steden bieden geen meertalige diensten aan. In 23 steden is het beleid om taalvaardigheden deel uit te laten maken van functie-omschrijvingen van het personeel, en 18 bieden wijdverspreid taaltraining voor de staf. De vijf steden waar volgens de gegevens het best ontwikkelde beleid wordt gehanteerd, zijn Barcelona, Krakau, Londen, Milaan en Wenen.
- Het grootste aanbod inzake meertalige dienstvertaling is te vinden bij de toeristische diensten, immigratie- en integratiediensten, juridische zaken (mondelinge communicatie) en vervoersdiensten (schriftelijke communicatie). Ook bij gezondheidsdiensten wordt gewoonlijk een aantal talen aangeboden. Het laagste niveau van meertalige dienstverlening is te vinden in de culturele sector (theater) en bij politieke debatten en besluitvorming. Onderwijsdiensten scoren niet zo hoog als men zou verwachten gelet op het grote aantal leerlingen (en hun ouders) die in heel Europa naar school gaan en de officiële taal van het land waar ze hun opleiding genieten, niet vloeiend beheersen.
- Zeventien steden bieden de meeste van bovengenoemde diensten in meer dan vier talen, terwijl in 23 steden deze diensten in drie tot vier talen worden geboden. De steden waarvoor gemeld is dat ze de meeste mondelinge dienstverlening in de meeste talen bieden, zijn van hoog naar laag Aberdeen, Barcelona, Belfast, Glasgow, Lugano, Madrid, Milaan, Valencia en Zürich.
- In een kleiner aantal steden was deze positieve praktijk te vinden voor schriftelijke dienstverlening: slechts zes steden meldden dat de meeste diensten in meer dan vier talen worden geboden en 27 dat ze in drie tot vier talen worden geboden. Dit zou kunnen betekenen dat steden minder nadruk leggen op het aanbieden van documenten in meerdere talen dan op mondelinge tolk- en bemiddelingsdiensten ter plekke.

- Engels is de taal naast de nationale taal die in de onderzochte steden het meest wijdverspreid wordt aangeboden voor mondelinge en schriftelijke dienstverlening, gevolgd door Duits, Russisch, Frans en Spaans. Chinees en Arabisch komen ook naar voren als talen die hoge prioriteit genieten en deze worden dan ook door een aantal steden aangeboden. Welsh, Catalaans en Baskisch zijn in de betreffende regio wijdverspreid in gebruik bij de publieke diensten. De resultaten voor de meest frequent genoemde talen in de publieke diensten zijn goed te vergelijken met die voor de talen van kranten.
- We kunnen concluderen dat doelgroepen voor mondelinge en schriftelijke communicatie bij publieke diensten en in de openbare ruimte in drie categorieën te verdelen zijn:
 - a) internationale reizigers, zakenmensen en toeristen,
 - b) immigranten en c) sprekers en lezers van R/M-talen.
- Op de meeste stedelijke websites is het Engels de belangrijkste taal naast de nationale taal. Duits en Frans zijn ook vrij goed vertegenwoordigd bij de onderzochte steden. Sommige tweede steden hebben meer meertalige pagina's op hun websites dan de hoofdstad in hetzelfde land. Terwijl Rome bijvoorbeeld alleen informatie verschaft in het Italiaans en Engels, biedt het industriële Milaan informatie in acht andere talen dan het Italiaans. Hetzelfde fenomeen speelt zich af in Polen voor Krakau versus Warschau. In de onderzochte regionale steden is, naast de nationale taal, Engels weer de meest aangetroffen taal op stedelijke websites.
- Er is bij 27% van de onderzochte bedrijven een wijdverspreid aanbod van taaltraining gemeld voor zakelijk Engels; 14% biedt ondersteuning in de nationale taal voor niet-moedertaalsprekers en 12% voor andere talen. Een relatief klein percentage hanteert belonings- of promotiemechanismen voor taalverwerving; 11 % meldt dat dit wijdverspreid plaatsvindt voor zakelijk Engels en slechts 5% voor de nationale taal en andere talen. Het aantal bedrijven dat voor de ontwikkeling van taalvaardigheid onder het personeel samenwerkingsverbanden aanknoopt met de educatieve sector is bescheiden te noemen, met een kwart van de bedrijven dat dit op regelmatige of sporadische basis doet voor het Engels, 17% voor de nationale taal voor niet-moedertaalsprekers en 14% voor andere talen.
- In de onderzochte sectoren vindt gebruik van het Engels naast de nationale taal bij de externe communicatie plaats bij iets minder dan de helft van de bedrijven; 30% gebruikt andere talen naast het Engels en de nationale taal op hun website.
- Duits, Russisch, Frans, Spaans en Italiaans komen in volgende komen naar voren als de meest gebruikte talen bij de onderzochte bedrijven, hetgeen een afspiegeling is van de sterke interne markt binnen Europa. Chinees, Japans, Arabisch en Turks worden door sommige van de onderzochte bedrijven ook op waarde geschat en ondersteund, al zou wellicht meer prioriteit voor deze talen te verwachten zijn geweest.

Talen in het bedrijfsleven

- LRE heeft onderzoek ontwikkeld om de taalstrategieën van bedrijven door te kunnen lichten om zo uit te kunnen zoeken of zij prioriteit geven aan taaltraining voor hun personeel en dit ondersteunen. Verder dient het onderzoek om het aanbod te bepalen van talen die worden gebruikt in de communicatie met klanten en in promotiemateriaal. De gehanteerde criteria zijn in drie hoofdcategorieën ingedeeld: algemene taalstrategieën, interne taalstrategieën en externe taalstrategieën.
- Er zijn gegevens verzameld voor een geselecteerd corpus van bedrijven die hun thuisbasis hebben in steden in alle landen/regio's. In totaal zijn 484 bedrijven in het onderzoek betrokken. Vier bedrijfssectoren werden beschouwd (banken, hotels, bouwbedrijven en supermarkten). Over het algemeen was er sprake van een goede balans tussen de sectoren, al was het aantal deelnemende hotels relatief hoog vergeleken met de andere sectoren.
- Wat algemene taalstrategieën betreft hanteert een kwart van de onderzochte bedrijven een expliciete taalstrategie; meer dan de helft heeft oog voor talenkennis bij de werving van personeel. Een kwart moedigt mobiliteit bij de staf regelmatig aan om taalverwerving te stimuleren en intercultureel bewustzijn te kweken. Toch houdt 70% de taalvaardigheden van de medewerkers niet bij en slechts weinige bedrijven maken gebruik van EU-programma's voor taalverwerving.

Discussie

De hierboven opgevoerde comparatieve resultaten brengen belangwekkende trends voor het voetlicht op het gebied van beleid en praktijk voor veel-/meertaligheid in de Europese context. Waar sommige landen/regio's in hoge mate beleid en praktijk hebben ontwikkeld voor specifieke domeinen, dienen andere tot verdere ontwikkeling over te gaan indien ze de Europese aanbevelingen beter willen navolgen en tot een meer taalrijke samenleving willen komen. Van alle *taaldomeinen* die in het onderzoek zijn betrokken wordt in het basis- en voortgezet onderwijs de meeste moeite gedaan om veel-/meertaligheid te bevorderen. Echter, inzake vroege taalverwerving en ook bij de sectoren voor beroepsonderwijs en hoger onderwijs voor volwassenen wijzen de bevindingen van het LRE-onderzoek erop dat de mate van inzet die volgens officiële mededeling in Europese landen/regio's bestaat voor de ondersteuning van veel-/meertaligheid nog altijd omgezet dient te worden in actieplannen en praktijkuitvoeringen op lokaal en institutioneel niveau. Van alle onderzochte *taalvariëteiten* kennen immigrantentalen de minste mate van erkenning, bescherming en/of bevordering, ondanks alle positieve discriminatie die op Europees niveau bestaat. Ruimere aandacht voor andere talen dan de nationale taal zou Europese steden en ondernemingen de kans bieden zich sterker te doen gelden op het gebied van mobiliteit en migratie binnen Europa.

Het is onze overtuiging dat de hier gepresenteerde bevindingen de huidige stand van kennis betreffende taalbeleid en taalpraktijk in Europa om drie redenen ontstijgen: (i) het grote aantal deelnemende Europese landen en regio's, (ii) het brede spectrum van geselecteerde taalvariëteiten binnen de Europese constellatie van Talen, (iii) het scala aan taaldomeinen binnen en naast het onderwijs. De reikwijdte en omvang van het LRE-onderzoek hebben geleid tot een enorm databestand voor allerlei soorten taalbeleid en taalpraktijk binnen en buiten het onderwijs. Een en ander kan uitgedrukt worden in een formule, in totaal zijn 260 vragen opgesteld voor 24 landen/regio's en 67 steden met als uitkomst 6.240 gerealiseerde en geanalyseerde waarden (waarvan deelresultaten voor Fryslân afgetrokken dienen te worden).

Als gesteld in de inleiding bij Deel 1 van deze publicatie is het doel van de indicatoren die middels het LRE-project zijn ontwikkeld om als instrument te dienen bij de ondersteuning van landen en regio's waar deze zichzelf tegen het licht willen houden van EU- en RvE-documenten inzake veeltaligheid en meertaligheid. Met dit proces willen we verdere bewustwording bereiken op zowel bevolkingsniveau als op politiek macroniveau onder Europese, landelijke en regionale beleidsmakers. Zo willen we belanghebbende partijen in meerdere sectoren, talen en landen/regio's aanmoedigen om actie te ondernemen. Suggesties voor verdere indicatoren worden op prijs gesteld, evenals concrete reacties op onze bevindingen.

DEEL 1

Naar Europese indicatoren van taalbeleid en taalpraktijk

Guus Extra en Kutlay Yağmur

Inleiding

Deze publicatie is onderdeel van het project *Language Rich Europe* (LRE). Dit project wordt mede gefinancierd door de Europese Commissie, onder het programma *Een leven lang leren*. Het is opgezet door de British Council, de internationale organisatie namens het Verenigd Koninkrijk voor educatieve mogelijkheden en culturele relaties. De British Council geeft ook leiding aan het project. De supervisie ligt bij een Stuurgroep die bestaat uit vertegenwoordigers van Nationale cultuurinstituten van de Europese Unie en van de partnerorganisaties.

De leiding van de onderzoekscomponent van het project berustte bij *Babylon, Centrum voor Studies van de Multiculturele Samenleving* van de Universiteit Tilburg. Daar zijn indicatoren ontwikkeld op basis van resoluties, conventies en aanbevelingen van de Europese Unie (EU) en de Raad van Europa (RvE).

Daarmee is onderzoek gedaan naar taalbeleid en taalpraktijk in 25 landen en regio's. Er is een enquête opgesteld en uitgezet in het netwerk van partnerorganisaties en de resultaten zijn verzameld en geanalyseerd. De internationale resultaten van het onderzoek zijn te boek gesteld. Onderzoekspartners in alle landen/regio's hebben de verzamelde gegevens voorzien van hun eigen analyse van de uitkomsten. De analyses worden vergezeld van aantrekkelijke praktijkvoorbeelden en veelbelovende initiatieven.

De overkoepelende doelstellingen van het LRE-project zijn:

- het faciliteren van de uitwisseling van goede praktijkvoorbeelden middels interculturele dialoog en het bevorderen van maatschappelijke participatie middels taalonderwijs en taalverwerving
- het bevorderen van Europese samenwerking door het ontwikkelen van taalbeleid en praktijktoepassingen in verschillende onderwijssectoren en in de samenleving als geheel
- het kweken van bewustwording aangaande de aanbevelingen van de EU en RvE op het gebied van de bevordering van taalverwerving en taaldiversiteit in heel Europa.

Het doel van de indicatoren die in de loop van het project zijn ontwikkeld, is om landen en regio's een instrument te geven om zichzelf tegen het licht te houden van de documenten die de EU en de RvE hebben uitgevaardigd over veel- en meertaligheid. Zo hopen we bij zowel het algemene publiek als op politiek niveau bewustzijn te kweken onder Europese, landelijke en regionale beleidsmakers en belanghebbende partijen in verschillende

sectoren, talen en landen/regio's te motiveren om actie te ondernemen. We stellen prijs op suggesties voor aanvullende indicatoren, maar vooral hopen we op concrete actie naar aanleiding van onze bevindingen. We verwachten dat de resultaten die hier worden gepresenteerd aanzetten tot follow-up case studies en specifieke onderzoeksprojecten naar micro-aspecten van taalbeleid en taalpraktijk, waaruit aanvullende gegevens en nieuwe perspectieven kunnen voortvloeien.

Er bestaan uiteraard beperkingen voor een studie zoals deze. Deze beperkingen zullen behandeld worden in sectie 1.6. De resultaten ontstijgen naar onze mening de huidige stand van kennis over taalbeleid en taalpraktijk in Europa, voornamelijk wegens vier verschillende perspectieven:

- de medewerking van een groot aantal landen en regio's – 25;
- het hanteren van een breed spectrum binnen het stelsel van Europese taalvariëteiten – meegenomen zijn vreemde talen, regionale/minderheidstalen, immigrantentalen en officiële staatstalen (de laatste categorie met bijzondere aandacht voor taalondersteuning van nieuwkomers);
- het beschouwen van meerdere taaldomeinen binnen, maar ook buiten het onderwijs, zoals het bedrijfsleven, de publieke sector en openbare ruimte in stedelijke omgeving, en de media.
- de publicatie en de verspreiding van de resultaten van dit onderzoek in 20 talen.

Deel I van dit rapport bevat :1) een schets van de rol van Europese instanties bij de bevordering van veel- en meertaligheid alsmede een samenvattend overzicht van de documenten die aan dit onderzoek ten grondslag liggen; 2) een uitleg de drietaligheidsformule, waarmee wordt verwezen naar het streven dat Europese burgers naast hun eigen taal twee additionele talen beheersen; 3) een beschrijving van het spectrum aan taalvariëteiten die in dit onderzoek aan bod zijn gekomen; 4) een overzicht van de taaldomeinen die in het onderzoek worden beschouwd; 5) een schets van de wijze waarop de gegevens zijn verzameld en van de driestedenaanpak daarbij; 6) een methodologische beschrijving van het onderzoek. Deel 2 bevat de Europese bevindingen en de internationale comparatieve analyse. In Deel 3 van deze publicatie worden de resultaten per land/regio besproken en van commentaar voorzien door de onderzoekspartners aldaar.

1.1 Europese actoren bij de bevordering van veeltaligheid en meertaligheid

Taaldiversiteit is een belangrijk aspect van de Europese identiteit. Daarom hebben zowel de EU in Brussel als de RvE in Straatsburg veel energie gestoken in het bevorderen van taalverwerving en veel-/meertaligheid. De belangrijkste organisaties qua taalbeleid binnen deze twee organen zijn de *Eenheid Veeltaligheidsbeleid* van het Directoraat-Generaal Onderwijs en Cultuur binnen de Europese Commissie en de *Afdeling Taalbeleid* van het Directoraat Onderwijs binnen de Raad van Europa. Het werk van deze twee organisaties ondersteunt de resoluties, handvesten en conventies die de genoemde instanties op taalgebied uitvaardigen. Baetens Beardsmore (2008) geeft een inzichtelijk overzicht van de activiteiten omtrent taalpromotie van zowel de de EU als de Raad van Europa.

Wie op <http://europa.eu/> zoekt naar publicaties over meertaligheid, vindt kerndocumenten in vele talen, die naar vijf EU-categorieën worden gerangschikt: beleidsstukken, brochures, rapporten, onderzoekingen en statistische overzichten. Op de site van de RvE, www.coe.int/lang, zijn publicaties te vinden op het gebied van beleidsontwikkeling, instrumenten en standaarden, talen binnen het onderwijs, migratie, congresverslagen en een keur aan onderzoeksrapporten.

De Raad van Europa onderscheidt tussen meertaligheid als verworvenheid van een individu (de beheersing van meer dan één taalvariëteit) en veeltaligheid als de aanwezigheid van verschillende taalvariëteiten in een bepaald geografisch gebied. De EU gebruikt de term meertaligheid voor beide begrippen (waarbij de eerste soms nader wordt omschreven als 'individuele meertaligheid'). In dit rapport worden de aanduidingen veeltaligheid/meertaligheid allebei gebruikt.

De Europese Unie (EU)

Binnen de EU zijn de individuele lidstaten verantwoordelijk voor hun eigen taalbeleid. De EU-instanties spelen daarbij een ondersteunende rol, met als uitgangspunt het 'subsidiariteitsbeginsel'. Hun taak is het bevorderen van samenwerking tussen de lidstaten en het profileren van de Europese dimensie in landelijk taalbeleid. Binnen de drie hoofdorganen van de Europese Unie (EU), i.c. de Europese Raad, de Europese Commissie (EC) en het Europees Parlement, is meertaligheid al jarenlang een belangrijk aandachtsgebied.

Het taalbeleid van de EU is gericht op de bescherming van taaldiversiteit en het vergroten van talenkennis om zodoende de culturele identiteit en maatschappelijke integratie te bevorderen. Meertalige burgers hebben daarnaast een betere uitgangspositie om de kansen te benutten die een geïntegreerd Europa biedt op het vlak van onderwijs, arbeidsmarkt en economie. Aan het meertaligheidsbeleid ligt de doelstelling ten grondslag zoals deze is geformuleerd door de Europese Raad in Barcelona in 2002: het vergroten van de basisvaardigheden, voornamelijk door al vanaf zeer vroege leeftijd onderwijs in tenminste twee andere talen aan te bieden. Op zijn beurt bouwde deze doelstelling voort op het Witboek over Onderwijzen en Leren (1995), waarin ervoor werd gepleit dat iedereen twee Europese talen zou moeten leren. Verder heeft Barcelona de wens voortgebracht om een indicator voor taalvaardigheid te ontwikkelen.

In 2003 legde de EC zichzelf de taak op om 45 nieuwe activiteiten te ontplooiën teneinde nationale, regionale en lokale overheden aan te sporen 'een aanzienlijke tempoversnelling te bereiken bij het bevorderen van taalverwerving en taaldiversiteit'. Het eerste Bericht inzake Meertaligheid dat de EC heeft uitgevaardigd, *Een nieuwe kaderstrategie voor meertaligheid*, is in november 2005 aangenomen als aanvulling op het EU-actieplan *De bevordering van taalverwerving en taaldiversiteit*. Het EC-bericht (2005) formuleerde drie aandachtsgebieden binnen het meertaligheidsbeleid van de EU:

1. zorgen dat burgers in hun eigen taal toegang hebben tot EU-regelgeving, procedures en informatie
2. de centrale rol onderstrepen van talen en meertaligheid in de Europese economie en nieuwe manieren zoeken om dat verder uit te bouwen
3. alle burgers aanmoedigen om meer talen te leren, om zo de onderlinge verstaanbaarheid en communicatie te bevorderen

Het belang dat de EC hecht aan meertaligheid is onderstreept door de aanstelling van een speciale Europese Commissaris, Leonard Orban. Hij nam de portefeuille als eerste onder zijn hoede, in het begin van 2007, al viel deze portefeuille met de reorganisatie door Barosso sinds 2009 onder verantwoordelijkheid van de Commissaris van Onderwijs, Cultuur, Meertaligheid en Jeugd. Onder Commissaris Orban kwam de EC tot haar Bericht uit 2008: *Meertaligheid: een meerwaarde voor Europa en een gezamenlijke verantwoordelijkheid*. Hiermee werd taalbeleid een EU-breed onderwerp dat deel uit ging maken van alle andere beleidslijnen van de EU. Het bericht omlinnde de voorwaarden om taaldiversiteit om te zetten in een instrument om solidariteit en welvaart te bevorderen. De twee centrale doelstellingen voor meertaligheidsbeleid waren:

- bewustzijn te kweken aangaande de waarde en kansen van de taaldiversiteit binnen Europa en barrières in de interculturele dialoog te slechten
- alle burgers concreet de kans te bieden om te leren communiceren in twee andere talen, naast hun moedertaal.

De lidstaten werd verzocht om een breder scala aan talen op meer effectieve wijze aan te bieden binnen hun onderwijssysteem, en wel vanaf vroege leeftijd tot het volwassenenonderwijs; verder om ook de taalvaardigheid die buiten het officiële onderwijssysteem wordt opgedaan, te waarderen en verder uit te bouwen. Bovendien verklaarde de EC zich vastbesloten om meertaligheid door strategisch gebruik van relevante programma's en initiatieven 'dichter bij de burger' te brengen.

Het Werkdocument van de Commissie (2008), dat samen met het eerdergenoemde EC-Bericht is uitgegeven, verschaft een goed overzicht van de lopende EU-activiteiten ter ondersteuning van meertaligheid. Het EU-Bericht (2008) kreeg gezelschap en steun van resoluties van zowel de Raad van Europa (2008) als het Europees Parlement (2009), waarbij de nadruk lag op een leven lang leren, concurrentiemogelijkheden, mobiliteit en werkgelegenheid. In 2011 rapporteerde de EC over de voortgang sinds 2008 en verschaftte de EC een

uitputtend overzicht van de activiteiten die zij in de praktijk had ontplooid. Het rapport blijkt ook vooruit op het *Strategisch kader inzake Europese samenwerking bij onderwijs en opleiding* (ET 2020), waarin taalverwerving als prioriteit is aangewezen, met communicatie in vreemde talen als een van de acht genoemde hoofdcompetenties om de kwaliteit en efficiëntie van onderwijs te vergroten. Daarnaast zijn communicatie in de moedertaal, bemiddeling en intercultureel begrip als kernvaardigheden aangewezen.

Het rapport onderstreept dat taalvaardigheden cruciaal zijn in het kader van het initiatief *Agenda voor nieuwe vaardigheden en banen*, omdat ze de kansen bij het zoeken naar werk vergroten. Taalvaardigheid is ook een voorwaarde bij mobiliteit en daarmee bij de succesvolle implementatie van het nieuwe vlaggenschip op het beleidsterrein, *Jeugd in beweging*. En breder gesteld, taalvaardigheden kunnen leiden tot het gemakkelijker uitoefenen van het recht van EU-burgers om zich vrij te bewegen tussen en binnen de lidstaten, en grensoverschrijdend allerlei rechten uit te oefenen die zij tengevolge van hun EU-burgerschap hebben verworven.

Met behulp van de onderzoeken van Eurydice en de Eurobarometers worden belangrijke gegevens verzameld omtrent taalleren en taalonderwijs in de EU. Van groot belang voor de Domeinen 3-4 van de LRE-enquête zijn de rapporten *Key data on teaching languages at school in Europe* (Eurydice 2008, bijgewerkte versie van het rapport uit 2005) en *Integrating immigrant children into schools in Europe* (Eurydice 2009) en verder nog twee Eurobarometer-rapporten over taalvaardigheden van Europese burgers en hun houding ten opzichte van talen (Eurobarometers 2001 en 2006). Het eerdergenoemde rapport aan de EC door Strubell et al. (2007) bevat ook belangrijke gegevens over inschrijvingen voor taalcursussen in het basisonderwijs en het lager en hoger voortgezet in EU-landen. Bovendien bevat dit rapport een analyse van internationale resultaten en trends en sluit het af met een reeks aanbevelingen.

In een follow-up van de LRE-enquête zouden numerieke gegevens over taalleerders, schoolexamens en soorten taalvaardigheden kunnen worden meegenomen. We zullen ons oriënteren op de mogelijkheden om het verzamelen van gegevens voor het huidige LRE-project te stroomlijnen met respectievelijk de Europese Taalmonitor (ELM) en de Europese Survey van Taalvaardigheden (ESLC) (zie de websites van deze twee projecten voor de stand van zaken). Het ELM-project concentreert zich op officiële staatstalen. Het bevat een speciaal onderdeel inzake instructie middels en gebruik van officiële staatstalen vs. het Engels op universitair niveau. In eerste aanleg beschouwt het ESLC-project de vaardigheid onder scholieren in het Engels, Frans, Duits, Italiaans of Spaans als eerste of tweede vreemde taal in het laatste jaar van het lager voortgezet onderwijs (afhankelijk van de betreffende educatieve context). Het eerste rapport van de ESLC is kortgeleden (2012) door de EC uitgegeven en bevat gegevens over bijna 54.000 scholieren in 14 deelnemende landen. Er zijn testen ontworpen die geldigheid hebben onafhankelijk van het gevolgde curriculum. Deze zijn gestandaardiseerd en toegepast op de lees-, luister- en schrijfvaardigheid in elk van de vijf genoemde talen, waarbij gekoppeld wordt aan het CEFR. De uitkomsten van

de ESLC illustreren de (over het geheel beschouwd beperkte) beheersing van zowel de eerste als tweede vreemde taal die is getest. De uitkomsten verschillen daarnaast sterk per land, per gekozen taal en per vaardigheid.

Het belangrijkste subsidieprogramma van de EC voor 2007-2013 ter bevordering van meertaligheid is het programma *Een leven lang leren* (LLP), dat met een budget van bijna €7 miljard voor een periode van zeven jaar alle Europese initiatieven op het gebied van onderwijs en opleiding onder één paraplu samenbrengt. Het LLP is de opvolger van *Socrates* (1994-2006). Het bevat vier subprogramma's, die elk een specifieke onderwijssector behandelen: *Comenius* (scholen), *Erasmus* (hoger onderwijs), *Leonardo da Vinci* (beroepsonderwijs) en *Grundtvig* (volwassenenonderwijs). Daarnaast is er een programma dat alle andere programma's doorkruist en een zogenaamde Hoofdactiviteit (*Key Activity, KA*) voor talen kent. Tenslotte is er het *Jean Monnet*-programma, dat wereldwijd bij hogere onderwijsinstellingen steun biedt aan debat, reflectie en onderwijs betreffende het Europese integratieproces.

Een van de specifieke doelen van het LLP is de bevordering van taalverwerving en taaldiversiteit. De verschillende onderdelen van dit programma bieden ruimte om voorstellen voor taalprojecten, netwerkactiviteiten en andere onderwerpen die op taal zijn gericht voor Europese subsidie aan te dragen. Binnen dit programma maken alle talen – officiële en nationale talen, regionale/minderheidstalen en immigrantentalen – kans op steun. Het *Language Rich Europe*-programma wordt mede gefinancierd onder het programma KA 2 (Netwerken).

De Raad van Europa (RvE)

De Raad van Europa werd op 5 mei 1949 opgericht. Het is een intergouvernementele organisatie met 47 Lidstaten, waaronder de 27 staten van de Europese Unie. De RvE streeft de bevordering na van de bescherming van mensenrechten, de meerpartijdigheid en de rechtsstaat. Deze kernwaarden sturen al haar activiteiten, op alle gebieden. Daaronder ook het taalbeleid, wat berust op drie verschillende, maar elkaar aanvullende uitingsvormen van het werk van de organisatie: verdragen, aanbevelingen en technische instrumenten.

De Europese Culturele Conventie spoort staten aan om het bestuderen van elkaars talen, geschiedenis en samenleving te stimuleren. Het Europees Sociaal Handvest waarborgt het recht van migrerende arbeiders en hun gezinnen om de taal/talen van het gastland te leren en ondersteunt het onderwijs in de moedertaal van de migrerende arbeider aan diens kinderen.

Twee verdragen van de Raad van Europa behandelen de Europese normen voor de bevordering en het behoud van taaldiversiteit en taalrechten. Het gaat om het Europees Handvest voor Regionale of Minderheidstalen en het Kaderverdrag inzake de Bescherming van Nationale Minderheden. Het Handvest is een cultureel instrument dat is opgesteld om regionale of minderheidstalen te beschermen en te bevorderen als bedreigd onderdeel van het Europees cultureel erfgoed. Het bevat specifieke maatregelen om het gebruik van zulke talen in het onderwijs en de media te ondersteunen en ruimte te geven aan het gebruik ervan in het juridisch en bestuurlijk verkeer, het economisch en

maatschappelijk leven en culturele activiteiten. Het Kaderverdrag specificert de voorwaarden waaronder personen die tot een nationale minderheid behoren hun cultuur kunnen bewaren en uitbouwen en de kernelementen van hun identiteit – namelijk religie, taal, tradities en cultureel erfgoed – kunnen behouden.

Staten die deze verdragen hebben geratificeerd worden gecontroleerd op de mate waarin ze voldoen aan de verplichtingen die ze zijn aangegaan. Aanbevelingen van de Raad van Europa zijn uitspraken met een hoog autoriteitsgehalte aan nationale overheden inzake richtlijnen en bijbehorende maatregelen voor de invoering daarvan; ze zijn echter niet juridisch bindend. De volgende aanbevelingen zijn uiterst relevant voor dit project:

- Aanbeveling Nr. R (98) 6 van het Comité van Ministers over Moderne Talen (Raad van Europa, 1998) stelt dat interculturele communicatie en meertaligheid kernbeleidsdoelen zijn en bevat concrete maatregelen voor alle onderwijssectoren en lerarenopleidingen. In de Appendix bij deze aanbeveling wordt voor elke onderwijssector uitvoerig uiteengezet hoe meertaligheid kan worden geïntroduceerd als overkoepelde doelstelling in een samenhangend concept voor taalonderwijs in alle lidstaten van de Raad van Europa.
- Aanbeveling 1383 (1998) van de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa over linguïstische diversificatie stelt dat 'taaldiversiteit een waardevol cultureel bezit is, dat behouden en beschermd dient te worden' en dat 'er daarom meer variatie aangebracht moet worden in het moderne taalonderwijs in de lidstaten van de Raad van Europa. Dit dient te leiden tot het verwerven van Engels maar ook van andere Europese en wereldtalen door alle Europese burgers, zulks naast de beheersing van hun eigen nationale en, waar van toepassing, regionale taal'.
- Aanbeveling 1539 (2001) van de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa over het Europese Jaar van de Talen roept Lidstaten op om 'de initiatieven van de Raad van Europa op het gebied van taalbeleid na te volgen en door te ontwikkelen om zo meertaligheid, culturele verscheidenheid en wederzijds begrip onder volkeren en naties te bevorderen' en om 'alle Europeanen aan te moedigen een zekere vaardigheid te verwerven in de communicatie in verschillende talen, bijvoorbeeld door nieuwe, verschillende methodes te bevorderen, die zijn aangepast op individuele behoeftes ...'.
- Aanbeveling Rec (2005)3 van het Comité van Ministers over het onderwijs in buurtalen in grensregio's dringt er bij de regeringen van Lidstaten op aan 'om de grondbeginselen van meertalig onderwijs toe te passen, met name door de voorwaarden te scheppen waaronder onderwijsinstellingen in grensregio's op alle niveaus het onderwijs in en gebruik van de talen van de buurlanden veilig kunnen stellen of, indien van toepassing, in kunnen voeren; dit geldt tevens voor het onderwijs in de culturen van deze landen, hetgeen immers nauw samenhangt met het taalonderwijs.'
- Aanbeveling 1740 (2006) van de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa over de positie van de moedertaal in het schoolonderwijs moedigt jonge Europeanen aan om hun moedertaal (of hoofdtal) te leren waar dit niet een officiële taal van hun land is, maar tekent tegelijk aan dat zij de plicht hebben een officiële taal van het land waarvan ze ingezetene zijn, te leren.

- Aanbeveling Nr. R (2007) van het Comité van Ministers over het gebruik van het CEFR en de bevordering van meertaligheid schetst de uitgangspunten en maatregelen die ingevoerd dienen te worden door de autoriteiten die verantwoordelijk zijn voor het taalonderwijs op nationaal, regionaal en lokaal niveau, en biedt ook specifieke maatregelen voor beleidsvorming, de ontwikkeling van curricula en tekstboeken, lerarenopleidingen en toetsingsmethodes.

Wat in het vakgebied van het taalonderwijs met de term 'technische' instrumenten wordt aangeduid, zijn gewoonlijk (niet-normatieve) referentiemiddelen die beleidsmakers en professionals kunnen raadplegen en aan kunnen passen naar gelang de specifieke educatieve context en behoeftes dit verlangen. Voorbeelden van zulke instrumenten zijn het alom gebruikte CEFR, het *Europees Taalportfolio* (ELP), een reeks beleidsrichtlijnen en verder een selectie aan andere praktijkinstrumenten die middels de programma's van de Eenheid Taalbeleid in Straatsburg en het Europees Centrum voor Moderne Talen in Graz zijn ontwikkeld.

Het Gemeenschappelijk Europees Referentiekader voor Talen (2001) is ontworpen om meertalig onderwijs te bevorderen en om aangepast te kunnen worden aan specifieke gebruiksomstandigheden. Het CEFR biedt een gemeenschappelijke basis voor de ontwikkeling en vergelijking van curricula, tekstboeken, cursussen en examens voor tweede/vreemde talen, zulks vanuit het perspectief van een dynamische, meertalige situatie van een levenslang leren. Het CEFR is ontwikkeld aan de hand van wetenschappelijk onderzoek en brede consultatie. Het biedt een praktisch instrument teneinde heldere doelen te kunnen stellen, waaraan op verschillende stadia in het leren dient te worden voldaan. Het stelt in staat resultaten op internationaal vergelijkbare wijze te evalueren. Het CEFR biedt een basis voor wederzijdse erkenning van taalkwalificaties, waarmee educatieve en professionele mobiliteit mogelijk wordt gemaakt. Het wordt in toenemende mate ingezet bij hervormingen van landelijke curricula en gebruikt door internationale consortia die – zowel binnen als buiten Europa – taalcertificaten aan elkaar willen koppelen. Het CEFR is beschikbaar in 35 vertalingen.

Het Europees Taalportfolio (2001) is een persoonlijk document waarin nieuwe of voormalige taalleerders hun (binnen of buiten de schoolmuren verworven) taalvaardigheden en culturele ervaringen kunnen vastleggen en hierop kunnen reflecteren. Het is het eigendom van de taalleerder. In het Portfolio wordt elke vaardigheid gewaardeerd, los van het beheersingsniveau of de vraag of de vaardigheid binnen of buiten de formele educatie is verworven. Het is gekoppeld aan het Gemeenschappelijk Europees Referentiekader voor Talen.

De Gids voor de Ontwikkeling van Beleid voor Taalonderwijs in Europa (2007) is een analytisch instrument. Het kan gebruikt worden als referentiedocument om beleidshervormingen voor bevordering van meertaligheid en diversificatie in het taalonderwijs op consistente wijze te formuleren, zodat er sprake kan zijn van coherente besluitvorming. De Gids beschouwt meertaligheid als een losse vaardigheid, die (mogelijk) meerdere talen op verschillende beheersingsniveaus omvat, 'een communicatieve vaardigheid die wordt gevoed door alle kennis en taalervaring en waardoor talen wederzijdse koppeling en interactie aangaan.'

De bovengenoemde beleidsinstrumenten zijn ontwikkeld door de

Afdeling Taalbeleid (tegenwoordig de Eenheid Taalbeleid). Deze heeft kortgeleden een *Platform voor middelen en referenties voor meertalige en interculturele educatie* in het leven geroepen (www.coe.int/lang). Deze site verbreedt het blikveld door naast de moderne vreemde talen ook klassieke talen, immigrantentalen en – erg belangrijk – onderwijstalen mee te nemen. Het gaat dan om talen als Duits in Duitsland, Zweeds in Zweden enz. Talen dus, die als schoolvak worden gegeven en als instructietaal voor andere schoolvakken worden gebruikt (daarbij oog hebbend voor de cruciale rol van taal bij het verwerven van kennis op andere gebieden). Het Platform vormt een toegankelijk en dynamisch instrument, met informatie over terminologie, referentiekaders, beschrijvingen en descriptoren, onderzoek en bruikbare praktijkvoorbeelden. Lidstaten kunnen het Platform raadplegen en toepassen bij de ondersteuning van hun beleid om gelijke toegang te verschaffen tot goed onderwijs op maat, tot de bijbehorende middelen en tot de educatieve cultuur.

Het Platform gaat vergezeld van de Gids voor de ontwikkeling van curricula voor meertalig en intercultureel onderwijs. Hiermee is momenteel een pilot gaande in verschillende sectoren van het formeel onderwijs. De Gids is bedoeld om een betere implementatie van de waarden en uitgangspunten van het meertalig en intercultureel onderwijs mogelijk te maken in al het taalonderwijs, zowel voor vreemde talen en regionale of minderheidstalen als voor klassieke talen en onderwijstalen. De Gids biedt een algemeen beeld van de kwesties en uitgangspunten die gepaard gaan met het opstellen en/of verbeteren van curricula en van de pedagogische en didactische methodes die de weg effenen voor verder realiseren van de algemene doelstelling van meertalig en intercultureel onderwijs.

De Raad van Europa beschouwt meertalige en interculturele vaardigheid als de mogelijkheid om een veelvormig repertoire van linguïstische en culturele vaardigheden aan te spreken om zo te kunnen voldoen aan communicatieve behoeftes of om interactie aan te kunnen gaan met mensen met een andere achtergrond – en dit repertoire al doende ook weer uit te bouwen. Meertalig en intercultureel onderwijs heeft oog voor het repertoire aan talen (en de culturen waaraan deze talen zijn verbonden) wat een individuele leerder heeft aangelegd, ongeacht of deze wel of niet formeel zijn erkend in het schoolcurriculum. Het gaat hierbij om onderwijstalen (talen als schoolvak of als instructiemiddel), regionale/minderheidstalen, moderne vreemde en klassieke talen en immigrantentalen. De Raad van Europa is voorstander van een holistische aanpak, waarbij synergie tussen talen wordt gezocht, er sprake is van meer coördinatie tussen docenten en van het aanspreken van de mogelijkheden die een leerder heeft om dwarsverbanden te leggen.

De activiteiten van de RvE ten aanzien van taalonderwijs worden gecoördineerd door de Eenheid Taalbeleid (LPU) in Straatsburg en het Europees Centrum voor Moderne Talen ECML in Graz.

De LPU voert intergouvernementele samenwerkingsprogramma's uit binnen het programma van de Stuurcommissie voor Beleid en Praktijk in Educatie (CDPPE).

De LPU is al sinds 1957 een voorloper op het gebied van internationale samenwerking bij taalonderwijs. Het is een katalysator voor innovatie en biedt een ongeëvenaard Europees platform waar de beleidsprioriteiten van alle Lidstaten kunnen worden besproken. De LPU-programma's hebben geleid tot aanbevelingen en resoluties van het Comité van Ministers en van de Parlementaire Vergadering van de RvE, die politieke steun bieden aan de beleidsinstrumenten en -initiatieven. In vervolg hierop heeft de LPU met de Europese Commissie het Europees Jaar van de Talen 2010 georganiseerd. In de jaarlijkse Europese Dag van de Talen worden de doelstellingen van dat initiatief nog altijd voortgezet (www.coe.int/edl).

De LPU verschaft ook expertise aan Lidstaten bij beleidsevaluaties voor taalonderwijs. Verder is ze actief bij de beleidsontwikkeling voor onderwijs aan minderheden. Meer recent heeft de LPU zich bezig gehouden met onderwijstalen (inclusief de behoeftes van studenten met lichamelijke beperkingen), zulks in de bredere context van meertalig en intercultureel onderwijs. Ook is de LPU actief op het gebied van taalbeleid in het licht van de integratie van volwassen immigranten.

Naast de programma's van de Eenheid Taalbeleid staan die van het Europees Centrum voor Moderne Talen (ECML) – een Uitgebreid Deelinitiatief van de Raad van Europa – wat in 1994 in Graz (Oostenrijk) is opgericht. Momenteel participeren 31 staten in dit Deelinitiatief.¹

De opdracht van het ECML is om innovatieve methodes in het taalleren en taalonderwijs te bevorderen en daarbij goede praktijkvoorbeelden te onderscheiden. Het Centrum hanteert vierjarige middellangetermijn programma's, waarin projecten worden georganiseerd in samenwerking met Europese experts op het gebied van taalonderwijs. Dit werk mondt uit in uiterst praktische cursusunstrumenten, richtlijnen en interactieve websites. Een voorbeeld is het Europees Portfolio voor Taaldocenten in Opleiding (EPOSTL), dat in 13 talen is vertaald en deel is van vele programma's voor lerarenopleidingen in Europa (<http://epostl.ecml.at>). Een ander voorbeeld is het Referentiekader voor Pluralistische Benaderingswijzen van Talen en Culturen (CARAP), wat handvaten biedt om de ontwikkeling van de meertalige en interculturele vaardigheden bij een taalleerder te onwikkelen in de omgeving van het klaslokaal (<http://carap.ecml.at>). Meerdere instrumenten die bij het ECML worden ontwikkeld, zijn praktisch te koppelen aan het Gemeenschappelijk Europees Referentiekader voor Talen (CEFR) en het Europees Taalportfolio (ELP). In de instrumenten wordt rekening gehouden met de behoeftes van taalprofessionals die in meertalige omstandigheden hun werk uitoefenen. Alle ECML-publicaties zijn gratis beschikbaar via de website van het Centrum (www.ecml.at).

Bij het ontwerpen van de LRE-enquête voor ons onderzoek hebben we gebruik gemaakt van de belangrijkste resoluties, verdragen, aanbevelingen en berichten van de EU en de RvE die hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van beleid en praktijk voor veel-/meertaligheid. Tabel 1 verschaft een overzicht van de geraadpleegde documenten. Op de LRE-website staat een overzicht van de hoofdpunten en is ook de enquête zelf te vinden. NB: er bestaat verschil tussen de Raad van de Europese Unie (staats- en regeringshoofden) en de Raad van Europa.

¹ Albanië, Andorra, Armenië, Bosnië & Herzegovina, Bulgarije, Kroatië, Cyprus, de Tsjechische Republiek, Estland, Finland, Frankrijk, Duitsland, IJsland, Ierland, Letland, Liechtenstein, Litouwen, Luxemburg, Malta, Montenegro, Nederland, Noorwegen, Polen, Roemenië, de Slowaakse Republiek, Slovenië, Spanje, Zweden, Zwitserland, "de voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië".

Tabel 1. Overzicht van de documenten van de EU en de RvE die voor de LRE-enquête zijn gebruikt

Documenten van de Europese Unie	Documenten van de Raad van Europa
<p>Raadsresoluties/conclusies</p> <ul style="list-style-type: none"> - Besluit van het Europees Parlement en de Europese Raad over het Europese Jaar van de Talen 2001 (2000) - Conclusies van het voorzitterschap, Europese Raad van Barcelona (2002) - Conclusies aangaande meertaligheid (mei 2008) - Resoluties over een Europese beleidsstrategie voor meertaligheid (november 2008) - Conclusies aangaande een strategisch referentiekader voor Europese samenwerking bij onderwijs en opleiding ET 2020 (2009) - Conclusies aangaande taalvaardigheden ter vergroting van de mobiliteit (2011) 	<p>Conventies</p> <ul style="list-style-type: none"> - Europese Culturele Conventie (1954) - Europees Handvest voor Regionale Talen of Minderheidstalen (EHRTM) (1992) - Kaderverdrag inzake de Bescherming van Nationale Minderheden (1995)
<p>Resoluties van het Europees Parlement</p> <ul style="list-style-type: none"> - Resolutie om taaldiversiteit en taalverwerving te bevorderen (2001) - Resolutie aangaande Europese regionale en kleine talen (2003) - Resolutie aangaande meertaligheid: een meerwaarde voor Europa en een gezamenlijke verantwoordelijkheid (2009) 	<p>Aanbevelingen van het Comité van Ministers</p> <ul style="list-style-type: none"> - Aanbeveling (82) 18 over moderne talen (1982) - Aanbeveling (98) 6 over moderne talen (1998) - Aanbeveling CM/Rec (2008) 7 over het gebruik van het CEFR en het bevorderen van meertaligheid
<p>Berichten van de Europese Commissie</p> <ul style="list-style-type: none"> - Bericht 2005: Een nieuwe kaderstrategie voor meertaligheid - Bericht 2008: Meertaligheid: een meerwaarde voor Europa en een gezamenlijke verantwoordelijkheid - Groenboek 2008: Migratie en mobiliteit: uitdagingen en kansen voor onderwijssystemen binnen de EU 	<p>Aanbevelingen van de Parlementaire Vergadering</p> <ul style="list-style-type: none"> - Aanbeveling 1383 (1998) over taaldiversiteit - Aanbeveling 1539 (2001) over het Europese Jaar van de Talen 2001 - Aanbeveling 1598 (2003) over de bescherming van gebarentalen in de lidstaten van de Raad van Europa - Aanbeveling 1740 (2006) over de positie van de moedertaal in het schoolonderwijs
<p>Externe rapporten</p> <ul style="list-style-type: none"> - Afsluitend rapport van de High Level Groep voor Meertaligheid (2007) - <i>Languages Mean Business: Companies Work Better with Languages</i>, Bedrijfsforum voor Meertaligheid (2008) 	<p>Externe rapporten</p> <ul style="list-style-type: none"> - Van taaldiversiteit naar meertalig onderwijs: Gids voor de ontwikkeling van taalonderwijsbeleid in Europa, Beacco en Byram (2007) - - Gids voor de ontwikkeling en implementatie van curricula voor meertaligheid en intercultureel onderwijs, Beacco et al. (2010) <p>Instrumenten bij Onderwijzen en Leren</p> <ul style="list-style-type: none"> - Gemeenschappelijk Europees Referentiekader voor Talen (CEFR) (2001) ¹¹⁾ - Europees Taalportfolio (ELP) (2001) - A framework of reference for pluralistic approaches to languages and cultures (FREPA) (2012): http://carap.ecml.at - European Portfolio for Student Teachers of Languages (2007): http://epostl2.ecml.at

¹¹⁾ Het CEFR van de Raad van Europa is ontworpen om meertalig onderwijs te bevorderen en aan de gebruiksomstandigheden te kunnen worden aangepast. Het CEFR biedt een gemeenschappelijk fundament voor de ontwikkeling en vergelijking van curricula voor tweede/vreemde talen, van tekstboeken, cursussen en examens, vanuit het dynamische en meertalige perspectief van een levenlang leren.

1.2 De drietaligheidsformule en meertaligheid

Bevordering van meertaligheid in de vorm van drietaligheid wordt niet alleen bepleit door de EU. UNESCO gebruikte de term 'meertalig onderwijs' al in 1999 (*General Conference Resolution 12*). Het gaat dan om het gebruik van tenminste drie talen in het onderwijs, namelijk de moedertaal, een regionale of nationale taal en een internationale taal. Al in de vroege jaren '50 van de vorige eeuw ontwikkelde de Indiase regering een meertalig onderwijsbeleid waarin les werd gegeven in de moedertaal, in de regionale (of staats)taal, in Hindi als algemene omgangstaal en in een van de klassieke talen – Sanskrit, Pali, Arabisch of Perzisch. Na een aanpassing in 1961 werd het voorstel de 'drietalenformule' (TLF) genoemd, waarbij het ging om onderwijs in de regionale taal, in Hindi (waar het niet-Hindi-sprekende gebieden betrof) of een andere Indiase taal (waar het Hindi-sprekende gebieden betrof), en in het Engels of een andere Europese taal.

In een zogenaamd *Witboek* heeft de EC (1995) drietaligheid aangewezen als een beleidsdoel voor alle Europese burgers. Los van de 'moedertaal' zou iedere burger tenminste twee 'gemeenschapstalen' moeten leren. Dit beleidsdoel leidde in 2002 in Barcelona tot de Resolutie van de Europese Raad. Destijds werd het begrip 'moedertaal' gebruikt om de officiële talen van lidstaten aan te duiden, waarbij geen rekening werd gehouden met het feit dat 'moedertaal' en 'officiële staatstaal' voor veel inwoners van Europa niet dezelfde begrippen zijn (Extra en Gorter 2008: 44). Tegelijkertijd werd het begrip 'gemeenschapstaal' gebruikt om de officiële talen van twee andere EU-lidstaten aan te duiden. In latere EC-stukken werd gerefereerd aan één vreemde taal met een hoge internationale status (Engels werd met opzet niet genoemd) en één zogenaamde 'buurtaal'. Het laatste had heeft betrekking op buurlanden, niet op daadwerkelijke burens van alledag. Recentelijk heeft de EC haar standpunten op dit gebied verder ontwikkeld en paragraaf 4.1 van het Bericht uit 2008 is dan ook getiteld 'Valuing all languages':

In the current context of increased mobility and migration, mastering the national language(s) is fundamental to integrating successfully and playing an active role in society. Non-native speakers should therefore include the host-country language in their 'one-plus-two' combination.

There are also untapped linguistic resources in our society: different mother tongues and other languages spoken at home and in local and neighbouring environments should be valued more highly. For instance, children with different mother tongues – whether from the EU or a third country – present schools with the challenge of teaching the language of instruction as a second language, but they can also motivate their classmates to learn different languages and open up to other cultures.

With a view to allowing closer links between communities, the Commission's advisory Group of Intellectuals for Intercultural Dialogue (2008) developed the concept of a 'personal adoptive language', which should usefully benefit from further reflection.

Alhoewel de Raad van Europa niet ingaat op het aantal van te leren talen, heeft ze toch een pioniersrol gespeeld bij de bevordering van taalverwerving en het ontwikkelen van meertaligheid vanaf vroege leeftijd; daarbij onderstreept de Raad voortdurend dat alle talen waardevol zijn. De RvE heeft tevens, met het lanceren van het concept van variabele en deelcompetenties, een interessant aspect aan de materie toegevoegd.

De RvE borduurde voort op de Resolutie van 1969 over een intensiever Europees programma voor de verwerving van moderne talen en Aanbeveling 814 (1977). Ze vaardigde in 1982 Aanbeveling 82 (18) uit, die lidstaten opriep om er zorg voor te dragen dat alle lagen van de bevolking effectieve toegang hebben tot middelen om kennis op te doen van de talen van andere lidstaten (of van andere gemeenschappen in eigen land) en onderwijs aan te moedigen in tenminste één andere Europese taal dan de nationale of overkoepelende taal van het betreffende gebied, aan leerlingen vanaf tien jaar of vanaf het moment waarop ze aan het voortgezet onderwijs beginnen. De Aanbeveling riep staten tevens op om faciliteiten te scheppen om 'een zo breed mogelijk scala aan talen' te kunnen verwerven. De RvE hield verder rekening met de behoeften van gastarbeiders en riep op om ook voor hen adequate faciliteiten te creëren

to acquire sufficient knowledge of the language of the host community for them to play an active part in the working, political and social life of that community, and in particular to enable the children of migrants to acquire a proper education and to prepare them for the transition from full-time education to work to develop their mother tongues both as educational and cultural instruments and in order to maintain and improve their links with their culture of origin

In de belangrijkste vervolgaanbeveling van het Comité van Ministers, 98 (6), riep de RvE de burgers van Europa op om in een aantal talen om een zekere communicatieve vaardigheid te verwerven. Ze verzoekt lidstaten om een diverser aanbod van talen te verzorgen en passende maatregelen te formuleren voor elke taal, waaronder taalcurricula en maatregelen om deelcompetenties te verwerven. De meest recente aanbeveling van de RvE is CM/Rec (2008) 7E aan de Lidstaten betreffende het gebruik van het *Gemeenschappelijk Europees Referentiekader voor Talen* (CEFR) van de RvE en de bevordering van meertaligheid.

Een gedetailleerd overzicht en een analyse van EU-beleid voor meertaligheid is te vinden bij Cullen e.a. (2008), die stellen dat er nog altijd aanzienlijke terughoudendheid en verzet bestaat als het gaat om additionele taalverwerving – los van het leren van Engels. Dit standpunt wordt gesteund door de gegevens uit 2009 van *Eurostat*, waaruit een aanzienlijke toename blijkt bij het leren van Engels, maar niet bij andere talen. Slechts één op de vijf Europeanen, aldus Cullen, kan als een actief leerder van een andere taal worden beschouwd, en taalvaardigheid is zowel geografisch als cultureel ongelijk verdeeld. De meeste activiteiten die gericht zijn op het bevorderen van meertaligheid

spelen zich af in het officiële onderwijs, meer in het bijzonder in het voortgezet onderwijs. Cullen e.a. (2008: iii-iv) komen tot de volgende conclusies waar het de politieke en beleidsmatige kaders bij het bevorderen van meertaligheid in de EU betreft:

- *Multilingualism and linguistic diversity are sometimes conflicting policy agendas. Language learning policy has tended to be influenced by 'harder' priorities like economic competitiveness and labour market mobility, and linguistic diversity policies by 'softer' issues like inclusion and human rights. Multilingualism policy has been more highly prioritized than linguistic diversity policy in terms of concrete actions.*
- *The action of the European Parliament reflects a consistent and persistent effort to maintain minority language protection and linguistic diversity support. Since the late 1970s, the European Parliament has issued a series of communications and resolutions that call for the Commission to take action in order to promote the use of minority languages and to review all Community legislation or practices which discriminate against minority languages. However, a major problem is that none of these initiatives are binding for the Member States.*

Houdingen van EU-burgers ten aanzien van veeltaligheid/meertaligheid:

Een van de Europese Barometers van de EC, de Speciale Barometer 243 (2006), verschaft een dwarsdoorsnede van de publieke opinie over kwesties die samenhangen met meertaligheid. De Barometer biedt een analyse van de steun voor enkele van de uitgangspunten waarop het meertaligheidsbeleid van de Commissie berust, alsook van de observaties van respondenten inzake de situatie in eigen land en de steun voor meertaligheidsbeleid op nationaal niveau. De respondenten kregen vijf stellingen voorgelegd, die tekenend waren voor enkele van de belangrijkste uitgangspunten achter het beoogde beleid om meertaligheid in Europa te bevorderen. Alle stellingen kregen steun van de meerderheid der Europeanen, maar wel in verschillende mate, zoals blijkt uit Tabel 2.

Tabel 2. Houding t.o.v. meertaligheid in Europa (bron: Speciale Eurobarometer 243: 53, Europese Commissie 2006)

Stellingen	Eens	Oneens	Geen mening
1. Iedereen in de EU zou een additionele taal moeten kunnen spreken	84%	12%	4%
2. Alle talen binnen de EU zouden gelijke behandeling moeten krijgen	72%	21%	7%
3. Iedereen in de EU zou een gemeenschappelijke taal moeten kunnen spreken	70%	25%	5%
4. De Europese instituties zouden één enkele taal moeten gebruiken in hun communicatie met de Europese burger	55%	40%	5%
5. Iedereen in de EU zou twee additionele talen moeten kunnen spreken	50%	44%	6%

De uitkomsten van het onderzoek laten zien dat, alhoewel de grote meerderheid van mening is dat een additionele mogelijk is, slechts 50% denkt dat twee additionele talen nog een realistische doelstelling is. Het gevoel is sterk aanwezig dat talen gelijk behandeld zouden moeten worden, maar net zo sterk is het gevoel dat we allemaal een gemeenschappelijke taal zouden moeten beheersen. De meningen zijn verdeeld over de vraag of de EU-instituties één taal zouden moeten gebruiken in hun communicatie met de burger.

Het LRE-project biedt nuttige informatie over de vraag in hoeverre de uitgangspunten van Barcelona navolging vinden in de onderwijssystemen van de landen/regio's die onder de loep zijn genomen. Ook heeft het project bevindingen gegenereerd over de waarde die wordt gehecht aan alle talen – nationale, vreemde talen, regionale/minderheidstalen en immigrantentalen – zowel binnen als buiten school.

1.3 De onderzochte taalvariëteiten

Het LRE-project wil een beeld bieden van de rijkdom van talen die binnen de Europese samenleving bestaan en laten zien in hoeverre deze talen deel uitmaken van beleid en praktijk inzake meertaligheid. Een uitdaging daarbij vormde de kwalificering en categorisering van de verschillende soorten talen.

In haar Bericht (2008: 5) spreekt de EC van de vele 'nationale en regionale talen en allochtone en autochtone minderheidstalen' die in Europa worden gesproken en die 'een facet toevoegen aan onze gemeenschappelijke achtergrond'. Het bericht noemt ook de 'vreemde talen', waarmee in de eerste plaats Europese en niet-Europese talen worden bedoeld die wereldwijd in gebruik zijn.

Algemeen wordt de waarde erkend van een goede beheersing van de nationale taal om zo goed te kunnen functioneren in de samenleving en het onderwijsaanbod ten volle te kunnen benutten. Ook het leren van vreemde talen is al enige tijd gemeengoed in Europa. De taalcategorieën die minder aandacht hebben gekregen, zijn regionale/minderheidstalen en immigrantentalen. Wel wordt de waarde van deze talen door alle Europese lidstaten erkend en ondervinden ze steun van zowel de RvE als de EU. Deze hebben beide nadruk gelegd op het feit dat deze taalcategorieën steun nodig hebben als belangrijke middelen voor communicatie tussen groeperingen; ook beklemtonen beide instanties dat deze taalcategorieën deel uitmaken van de persoonlijke, culturele en maatschappelijke identiteit van vele burgers in de EU.

In Aanbeveling 98(6) heeft de RvE de lidstaten verzocht om ervoor te zorgen dat rekening wordt gehouden met de bepalingen van het Europees Handvest voor Regionale Talen of Minderheidstalen en het Kaderverdrag inzake de Bescherming van Nationale Minderheden. Deze bepalingen geven immers aan welke parameters ingezet zouden moeten worden bij het vaststellen van beleid ten aanzien van regionale talen en culturen of talen en culturen van minderheden. De Aanbeveling roept ook op tot een gelijkwaardige behandeling van alle talen en spoort landen aan om 'door te gaan met de bevordering van tweetaligheid in gebieden of wijken met een grote concentratie immigranten en hen te helpen bij het leren van de taal van het gebied waarin ze zich bevinden'.

Het eindrapport van de High Level Groep voor Meertaligheid (2007) bevat de aanbeveling om het potentieel van immigranten in te zetten als bron van taalkennis. Dit biedt bedrijven een uitgelezen mogelijkheid om van de culturele en taalkundige vaardigheden van immigranten te profiteren bij het verkrijgen van toegang tot markten in de landen van herkomst.

All too often, migrants are only seen as a problem – migrant children underperforming at school or adult migrants with only a minimal command of the language of the host country. What is often overlooked is the fact that migrants constitute a valuable resource. By giving value to migrant languages in our midst, we may well enhance migrants' motivation to learn the language of the host country, and – indeed – other languages, and enable them to become competent mediators between different cultures.

Very often, young second- and third-generation migrants possess well-developed aural/oral skills in their heritage or community languages, but cannot read and write them. Many of them are highly motivated to become literate in these languages. Schools, higher and adult education institutions should make it their business to provide special learning opportunities for these target groups. This would be sound investment, as these people could help to establish economic contacts in their countries of origin, and could be brought to play an active role in intercultural dialogue and integration programmes for newly arrived immigrants.

Met dit in het achterhoofd behandelt de LRE-enquête de volgende constellatie van talen (zie Extra en Gorter 2008: 3-60): nationale talen, vreemde talen, regionale/minderheidstalen en immigrantentalen. We zijn ons terdege bewust van de verschillende connotaties die in Europese landen worden gehecht aan mensen (en hun talen) die een min of meer langdurige verblijfs geschiedenis in een ander gebied hebben (zie Extra en Gorter 2008: 10 voor de terminologie op dit gebied).

Daarom worden bovengenoemde taalcategorieën in het kader van het LRE-project betrokken, waarbij de volgende definities worden gehanteerd (zie ook de Woordenlijst in de Appendix van Deel 1 en 2).

- **Nationale talen:** officiële talen van een natiestaat.
- **Vreemde talen:** talen die thuis niet worden geleerd of gebruikt, maar op school worden geleerd en onderwezen of worden gebruikt als talen voor brede communicatie in niet-educatieve sectoren.
- **Regionale of minderheidstalen:** talen die van oudsher worden gebruikt in een bepaald gebied van een staat door burgers die een numerieke minderheid vormen ten opzichte van de overige bevolking van die staat.
- **Immigrantentalen:** talen die in het verblijfsland worden gesproken door immigranten en hun nakomelingen en die hun oorsprong hebben in (voormalige) landen van herkomst.

Voor vergelijkbare overwegingen verwijzen we naar McPake en Tinsley (2007). We hechten eraan te vermelden dat we immigrantentalen bewust in het Europees repertoire van talen hebben opgenomen. Gebarentalen zijn echter vooralsnog niet prominent aanwezig in deze eerste ronde van

gegevensverzameling op het gebied van beleid en praktijk voor meertaligheid. In westerse samenlevingen met aanzienlijke migratiebewegingen of onder taalminderheden in een natiestaat wonen ook dove mensen, die eigenlijk een minderheid binnen een minderheid vormen. Wegens de dominantie van het gesproken woord zijn de meeste dove mensen afgesneden van de belangrijkste culturele uitingen, maar ook van hun eigen 'inheemse' cultuur – een dubbele vorm van discriminatie (Schermer 2011). Er bestaat een belangrijk verschil tussen dovengemeenschappen en andere taalminderheden. Gebarentaal wordt op slechts beperkte schaal doorgegeven aan de volgende generatie. Dit komt vooral omdat 95% van de dove mensen horende ouders heeft. Voor hen is gebarentaal niet de moedertaal. De meeste dove mensen hebben gebarentaal geleerd van dove leeftijdsgenoten, dove volwassenen buiten het eigen gezin en/of ouders die een gebarentaal als tweede taal hebben geleerd.

Het Europees Parlement heeft op 17 juni 1988 unaniem een resolutie over gebarentalen aangenomen. De resolutie roept alle Lidstaten op hun nationale gebarentalen te erkennen als officiële talen voor dove mensen. Tot dusverre heeft de resolutie nog weinig effect gehad. In 2003 heeft de Raad van Europa gebarentalen als minderheidstalen erkend volgens het Europees Handvest voor Regionale of Minderheidstalen. In de eerste ronde van gegevensverzameling hebben we in de domeinen 1 en 6 van de enquête plaats ingeruimd voor gebarentalen.

Bovengenoemd onderscheid tussen 'regionale/minderheidstalen' enerzijds en 'immigrantentalen' anderzijds wordt in heel continentaal Europa algemeen toegepast en begrepen. De term 'gemeenschapstalen' daarentegen, die in het Verenigd Koninkrijk gebruikelijk is en als aantrekkelijk wordt beschouwd wegens het bottom-up karakter ervan, kan duiden op nationale talen, regionale talen en/of immigrantentalen. Bovendien verwijst het begrip 'gemeenschapstalen' in documenten van de EU vaak naar de nationale talen van EU-landen en is de term in die zin welhaast te beschouwen als 'bezet terrein', althans binnen het jargon van de EU. Een laatste argument voor het gebruik van de term 'immigrantentalen' is het wijdverbreide gebruik ervan op de website van *Ethnologue, Languages of the World*, een uiterst waardevol en veelgeaadpleegd standaardwerk voor internationale informatie over dit onderwerp.

We zijn ons bewust van complicerende factoren, waardoor een onderscheid tussen genoemde taalcategorieën zo goed als onmogelijk wordt. In de eerste plaats tellen binnen de grenzen van verschillende EU-landen, maar ook over die grenzen heen, veel regionale/minderheidstalen, maar ook immigrantentalen meer sprekers dan sommige officiële staatstalen. Bovendien kan een regionale/minderheidstaal of een immigrantentaal in één EU-land een officiële staatstaal in een ander Europees land zijn, zoals Duits in Denemarken of Russisch in Oekraïne. Men dient ook niet te vergeten dat vele, zo niet de meeste immigrantentalen in Europese natiestaten hun herkomst hebben in landen buiten Europa. Juist de context van immigratie en minderheidsvorming maakt het voorgestelde onderscheid tussen regionale/minderheidstalen enerzijds en immigrantentalen anderzijds, ambigu. Toch hebben we geen beter alternatief tot onze beschikking. Volgens ons leidt het voorgestelde onderscheid in ieder geval tot bewustmaking en kan het uiteindelijk leiden tot een inclusieve benadering in de Europese conceptualisering van minderheidstalen.

1.4 De behandelde taaldomeinen

Het LRE-onderzoek neemt acht taaldomeinen in beschouwing. Allereerst wordt in het onderzoek een metadomein behandeld over de beschikbaarheid van nationale/regionale documenten en databestanden over taaldiversiteit. Omdat taal een sleutelrol speelt bij educatie, geven vier taaldomeinen speciale aandacht voor het onderwijs, en wel van voorschools tot universitair niveau. Daarnaast komen drie domeinen buiten de onderwijssector aan bod om zo zicht te krijgen op meertaligheid in de maatschappelijke en commerciële dienstverlening. In totaal worden de acht domeinen van de enquête gedekt door 260 vragen. Tabel 3 toont de verdeling van de vragen over de domeinen. De vragen voor de taaldomeinen 2-8 zijn gebaseerd op de Europese documenten die in paragraaf 1.1 zijn genoemd.

Tabel 3. Verdeling van de vragen over de taaldomeinen

Nr	Taaldomeinen	N vragen
1	Talen in officiële documenten en databestanden	15
2	Talen in voorschoolse educatie	34
3	Talen in basisonderwijs	58
4	Talen in voortgezet onderwijs	60
5	Talen in aanvullend en hoger onderwijs	30
6	Talen in audiovisuele media en geschreven pers	14
7	Talen in publieke diensten en de openbare ruimte	31
8	Talen in het bedrijfsleven	18
Totaal aantal vragen		260

Domein 1 gaat voor elk van de deelnemende landen en regio's in op de aanwezigheid van landelijke en regionale officiële documenten en databestanden over taaldiversiteit. Waar zulke documenten en databestanden voorhanden zijn, draagt dat vaak bij tot de bewustwording over meertaligheid in het betreffende land en versterkt dit het beleid voor taalonderwijs. De verdeling binnen dit domein tussen officiële documenten en databestanden hangt nauw samen met het gangbare onderscheid bij onderzoek naar taalplanning tussen *statusplanning* en *corpusplanning*. In ons geval beschouwt het gedeelte over documenten de acties die zijn ondernomen om het gebruik en de inzet van verschillende talen in een samenleving te *reguleren*; het gedeelte over databestanden beschouwt de acties die zijn ondernomen om binnen het talenspectrum van een samenleving de verdeling en vitaliteit van deze talen *in kaart te brengen*.

De domeinen 2-4 van het onderzoek hebben betrekking op publiek onderwijs aan minderjarigen. De Woordenlijst bij Deel I van deze publicatie verschaft definities van elk van de domeinen, waaronder het gangbare onderscheid tussen lager en hoger voortgezet onderwijs, waarbij *leeftijd* en/of *onderwijstype* onderscheidende factoren kunnen zijn. Voor elke sector wordt de invulling van het taalonderwijs voor elk van de vier taalcategorieën gekoppeld aan de kwalificaties en opleiding van de docenten. Het kernverschil tussen organisatie versus docenten wordt algemeen toegepast in de Europese context

(vgl. bijv. Eurydice 2008). De gegevens voor deze sectoren zijn afkomstig uit publiekelijk toegankelijke gegevens alsmede officiële bronnen.

Met het oog op de aanzienlijke verschillen in het post-secundair onderwijs op zowel nationaal als internationaal niveau, wordt in Domein 5 geconcentreerd op de basisvorm (beroepsonderwijs) en de hoogste variant (universitair onderwijs). Het gevolg is dat dit domein binaire en complementaire resultaten oplevert over het post-secundair onderwijs. Met de domeinen 6-8 worden drie essentiële domeinen afgedekt die buiten het onderwijsveld vallen.

De antwoorden voor de taaldomeinen 5-8 zijn afkomstig uit zelf verzamelde en door anderen aangeleverde gegevens die in de context zijn verzameld van de drie steden die per land of regio zijn betrokken in het onderzoek (vgl. paragraaf 1.5 voor meer informatie). Domein 5 beschouwt het taal aanbod zoals dat blijkt uit een beperkte doorsnee van aanvullend (beroeps)onderwijs en hoger (universitair) onderwijs. Domein 6 bekijkt het spectrum aan talen dat in audiovisuele media en geschreven pers aanwezig is. De aandacht in domein 7 richt zich op talen in de publieke sector en de openbare ruimte, waarbij wordt gekeken naar de aanwezigheid van strategisch taalbeleid bij instellingen en van faciliteiten voor mondeling en schriftelijk taalgebruik. Domein 8 heeft talen in het bedrijfsleven als onderwerp en onderzoekt strategisch taalbeleid binnen bedrijven, in het bijzonder praktisch taalmanagement en het bevorderen van taalvaardigheid onder werknemers. Per land/regio is gepoogd gegevens van 24 bedrijven te verzamelen.

1.5 Het verzamelen van gegevens en de driestedenaanpak

Als boven vermeld zijn de antwoorden voor de taaldomeinen 1-4 van het LRE-onderzoek afkomstig uit officiële/secundaire gegevens en weerspiegelen ze beleid en algemene praktijk op landelijk of regionaal niveau. Voor de domeinen 5-8 zijn de antwoorden daarentegen afkomstig uit zelf verzamelde/primaire gegevens. De verzameling van deze primaire gegevens vond in drie steden per land/regio plaats, waarbij aan de aanpak de volgende overwegingen ten grondslag lagen:

- meertaligheid is het sterkst aanwezig in een stedelijke omgeving, omdat nieuwkomers daar samenkomen bij het zoeken naar werk
- in steden doet zich de landelijke dynamiek die het gevolg is van taaldiversiteit, het sterkst voelen
- de grote instellingen voor aanvullend en hoger onderwijs bevinden zich in steden (domein 5)
- internationale pers, bioscopen en TV-omroepen bevinden zich meestal in een stad (domein 6)
- daarom moeten stedelijke beleidsmakers en bestuurders lokaal beleid voor meertaligheid ontwerpen (domein 7)
- veel bedrijven hebben hun hoofdvestiging in steden (domein 8)

De wijze van selecteren van de steden vond op gelijke wijze plaats voor de eerste veertien landen/regio's die in Tabel 4 opgevoerd worden. De aandacht ging daar allereerst uit naar de twee steden met het grootste aantal inwoners *plus* een stad waar de regionale/minderheidstaal met de hoogste status, vitaliteit en/of sprekersaantallen wordt gesproken. De landen 15-18 vormden een uitdaging, aangezien deze niet zonder meer in dit model pasten.

Land 15, Bosnië en Herzegovina, kent drie nationale talen: Bosnisch, Kroatisch en Servisch. De steden die voor het verzamelen van primaire gegevens werden uitgekozen, zijn Sarajevo, waar vooral Bosnisch wordt gesproken; Banja-Luka, waar vooral Servisch wordt gesproken, en Mostar, waar zowel Bosnisch als Kroatisch veel worden gesproken.

Land 16, Zwitserland, bestaat uit 26 kantons en kent ook drie officiële talen: Duits, Frans en Italiaans. Het LRE-onderzoek is voor alle domeinen uitgevoerd in drie kantons: één is Duitstalig (Zürich), één Franstalig (Genève) en één Italiaanstalig (Ticino). Voor de tabellen in deze publicatie bevat zijn de gegevens voor de domeinen 2-4 bij elkaar opgeteld; voor de domeinen 5-8 worden de gegevens op afzonderlijk stadsniveau weergegeven.

Land 17, Spanje, bestaat uit 17 autonome gemeenschappen en twee autonome steden. LRE heeft voor de domeinen 2-4 in drie autonome gemeenschappen (Madrid, Sevilla en Valencia) en de twee 'historische nationaliteiten' (Baskenland en Catalonië) onderzoek verricht. Er zijn drie profielen ontwikkeld: een gecombineerd profiel voor Madrid, Sevilla en Valencia, onder de naam Spanje; verder twee afzonderlijke profielen voor Baskenland en Catalonië. Baskenland kent twee officiële talen: Baskisch en Spaans. Catalonië kent drie officiële talen: Catalaans, Spaans en Aragonees. De steden die voor primair onderzoek zijn uitgekozen, zijn:

- Voor Spanje: Madrid, Sevilla en Valencia
- Voor Catalonië: Barcelona, Taragona en L'Hospitalet
- Voor Baskenland: Bilbao, San Sebastian en Vitoria-Gasteiz

Het Verenigd Koninkrijk (18), bestaat uit vier landen ('countries') die elk een eigen regering en onderwijssysteem hebben. Voor de onderwijsdomeinen (2-4) zijn gegevens over beleid en algemene praktijk per land/regio afzonderlijk verzameld. Voor de domeinen 5-8 zijn de steden in Wales en Schotland gekozen op basis van hun grootte. In Engeland is, naast Londen, om praktische redenen voor Sheffield gekozen. Een andere stad kon tot op heden nog niet worden betrokken in het onderzoek, al bestaat de hoop dat dit op korte termijn nog verandert. In Noord-Ierland kon tot op heden alleen Belfast in het onderzoek worden meegenomen.

De selectie van de drie steden en de betreffende regionale/minderheidstalen werd vooraf vastgesteld in samenspraak met alle deelnemende nationale of regionale onderzoeksteams. Dit gebeurde op basis van gemeentelijke statistieken voor de eerste twee steden en gegevens over de regionale/minderheidstaal of -groepering voor de derde stad. Tabel 4 geeft een overzicht van de onderzochte steden, per land.

Tabel 4. Driestedenaanpak voor alle deelnemende landen/regio's

Nr	Landen met één nationale taal	Grootste stad	Tweede/derde stad	Additionele stad	Dominante regionale/minderheidstaal in additionele stad
1	Oostenrijk	Wenen	Graz	Klagenfurt	Sloveens
2	Bulgarije	Sofia	Plovdiv	Shumen	Turks
3	Denemarken	Kopenhagen	Aarhus	Aabenraa	Duits
4	Estland	Tallinn	Tartu	Narva	Russisch
5	Frankrijk	Parijs	Marseille	Corte	Corsicaans
6	Griekenland	Athene	Thessaloniki	Xanthi	Turks
7	Hongarije	Boedapest	Debrecen	Pécs	Duits
8	Italië	Rome	Milaan	Triëst	Sloveens
9	Litouwen	Vilnius	Kaunas	Klaipeda	Russisch
10	Nederland	Amsterdam	Rotterdam	Leeuwarden*	Fries
11	Polen	Warschau	Krakau	Gdansk	Kashubisch
12	Portugal	Lissabon	Porto	Miranda do Douro*	Mirandees
13	Roemenië	Boekarest	Iasi	Cluj	Hongaars
14	Oekraïne	Kiev	Charkov	Lviv	Russisch
	Andere landen	Grootste stad	Stad in regio 2	Stad in regio 3	Officiële taal/talen
15	Bosnië & Herzegovina	Sarajevo	Banja-Luka	Mostar	Bosnisch/Kroatisch/Servisch
16	Zwitserland	Zürich	Genève	Lugano	Duits/Frans/Italiaans
17	Spanje: Madrid, Valencia, Sevilla Catalonië Baskenland	Madrid Barcelona Bilbao	Valencia Tarragona San Sebastian	Sevilla L'Hospitalet Vitoria-Gasteiz	Spaans Catalaans Baskisch
18	Verenigd Koninkrijk: Engeland Wales Schotland N.-Ierland	Londen Cardiff Glasgow Belfast	Sheffield Swansea Edinburgh –	– Newport Aberdeen –	Engels Welsh/Engels Gaelisch/Schots/Engels Iers/Ulster -Schots/ Engels

* Door de afwezigheid van een universiteit bestaan voor deze stad geen gegevens over universiteiten

Nationale of regionale profielen zijn gebaseerd op primaire gegevens voor de 23+22+22=67 steden die worden vermeld in Tabel 4. Zoals blijkt uit Tabel 4 hebben de meeste dominante regionale/minderheidstalen in de gekozen additionele steden de status van nationale taal in een buurland. Wat met de primaire gegevens voor de domeinen 5-8 in elk der 24 deelnemende landen/regio's wordt onderzocht, kan als volgt worden samengevat:

- Bij taaldomein 5 ligt de focus op het taalaanbod in de verschillende soorten volwassenenonderwijs die de staat verzorgt. Er worden twee complementaire sectoren behandeld: het taalaanbod in beroepsopleiding voor (jong)volwassenen van 16 jaar en ouder, en het taalaanbod in academisch/universitair onderwijs.
- Bij taaldomein 6 ligt de focus op het aanbod in audiovisuele media, waaronder publieke radio- en TV-uitzendingen en de grootste bioscopen, en verder de geschreven pers zoals die wordt verspreid op de grootste treinstations en kiosken in de onderzochte steden.

- Bij taaldomein 7 ligt de focus op het taalaanbod in de publieke sector en de openbare ruimte op stadsniveau, meer in het bijzonder op strategisch taalbeleid bij instellingen alsook faciliteiten bij mondelinge communicatie en schriftelijke informatievoorziening op stedelijk (gemeenteraads)niveau in de onderzochte steden.
- Bij taaldomein 8 ligt de focus op vier verschillende bedrijfssectoren: supermarkten, bouwbedrijven, hotels en banken. De onderzoekers werd verzocht hun gegevens te verzamelen in zo gelijk mogelijke verdeling over multi-/internationale (M/I), nationale (N) en regionale of lokale (R/L) bedrijven. In de praktijk bleek het lastig dit in alle landen/regio's te realiseren.

Tabel 5 biedt een samenvattend overzicht voor elke stad (3x) van de taaldomeinen en de beoogde doelstellingen bij het verzamelen van primaire gegevens.

Tabel 5. Taaldomeinen en doelstellingen bij het verzamelen van primaire gegevens voor elke stad

Nr	Taaldomein	Doelstellingen voor elke stad (3x)
5	Talen in beroeps- en universitair onderwijs	<ul style="list-style-type: none"> - Grootste beroepsonderwijsinstelling (volwassenenonderwijs) met talenaanbod - Grootste universiteit
6	Talen in de media	<ul style="list-style-type: none"> - Talenaanbod bij radio- en TV-uitzendingen en in de bioscoop, zoals beschreven in de bestverkopende krant - Talenaanbod in kranten op het grootste treinstation en de grootste kiosk in de stad - Ondertiteling of nasynchronisatie bij films in andere talen dan de nationale taal - Aanbod van gebarentaal
7	Talen in de publieke sector en openbare ruimte	<ul style="list-style-type: none"> - Strategisch taalbeleid bij instellingen, faciliteiten voor mondeling taalgebruik en schriftelijke informatieverstrekking op centraal stadsniveau.
8	Talen in het bedrijfsleven	<ul style="list-style-type: none"> - Kleinschalige, middelgrote en grote multi-/internationale, nationale en regionale/lokale supermarkten, bouwbedrijven, hotels en banken

1.6 Methodologie van het onderzoek

Verschillende vormen van onderzoek

Er kunnen meerdere methodes ten grondslag liggen aan onderzoek naar taalbeleid en taalpraktijk in een samenleving. Onderzoekers kunnen, naar gelang het onderwerp van hun studie, een microsociolinguïstisch of een macrosociolinguïstisch perspectief kiezen om relevante beleidslijnen en praktijkuitwerkingen te documenteren (Fishman en Garcia 2010). Waar het onderzoek beperkt blijft tot *case studies* met een klein aantal informanten kiezen onderzoekers gewoonlijk voor de aanpak van etnografische observatie en gespreksanalyse. De linguïstische etnografie (Heller 2007) wordt als methode vaak benut bij onderzoek naar de wijze waarop en de taal waarmee mensen interactie met elkaar aangaan. Linguïstisch etnografen bestuderen hoe mensen hun talige capaciteiten inzetten bij onderlinge communicatie.

Toch zijn etnografische methodes niet altijd optimaal bij onderzoek naar taalbeleid en taalpraktijk op samenlevingsniveau. De meeste aandacht gaat bij het LRE-project uit naar maatschappelijke meertaligheid en dan met name naar het beleid en de praktijk inzake bevordering (of beperking) van meertaligheid bij instanties. Voor het LRE-project werd daarom de methode toegepast van het verzamelen van *onderzoeksgegevens* op het gebied van alledaags taalbeleid en taalpraktijk in een scala aan taaldomeinen in een bepaalde nationale of regionale context binnen Europa.

De samenstelling van de enquête die bij het onderzoek is gebruikt, is ingegeven door de belangrijkste documenten op het vlak van taalbeleid en taalpraktijk die de EU en de RvE hebben doen uitgaan en de aanbevelingen die daaruit voortvloeiden (zie hierboven). Het bleek evenwel, met het oog op het complexe geheel aan taalbeleid en praktijkuitwerkingen in heel Europa, ondoenlijk om alle relevante variabelen te bepalen, te operationaliseren en meetbaar te maken.

Samenstelling van de enquête

Bij de samenstelling van de enquête werden de volgende criteria voor de vraagstelling aangehouden:

- elke vraag dient beoordeelbare gegevens op te leveren
- beoordeelbare gegevens moeten worden gewogen, met differentiatie van de gerapporteerde beleidslijnen en praktijkuitwerkingen als gevolg
- ja/nee-vragen waarvan verwacht kan worden dat voor één van de antwoorden een 100% score zal volgen, dienen te worden vermeden
- de vragen moeten robuust genoeg zijn om herhaalde meting in de loop van de tijd te doorstaan.

Meestal had elke vraag drie antwoordopties en dienden onderzoekers de optie te kiezen die de realiteit van het alledaagse taalbeleid en de taalpraktijk van hun land/regio het best benaderde. Elke keuze kreeg een score. Het hoogste resultaat voor elke vraag wordt toegekend aan de beleidsvorm of het praktijkvoorbeeld dat getuigt van de meeste overeenstemming met de aanbevelingen van de EU/RvE. De internationale uitkomsten per land/gebied worden gepresenteerd in Deel 2 van deze publicatie. In Deel 3 zijn alle nationale en regionale profielen opgenomen.

Validiteit

Voor de validiteit van de enquête werden de volgende criteria in overweging genomen:

Interne validiteit van de gegevens

- Is de LRE-enquête voldoende *uitgebreid* qua opzet en reikwijdte, en derhalve geschikt voor de gestelde doelen?
- Is de LRE-enquête voldoende *duidelijk en doorzichtig* qua formulering?
- Is de LRE-enquête van voldoende *praktische waarde* als instrument om gegevens mee te verzamelen, als het gaat om begrijpelijkheid en administratieve belasting?

Externe validiteit van de gegevens

- Is de LRE-enquête voldoende *geldig* in zijn aanknopende bij de Europese maatstaven waaraan de normen zijn gerelateerd?

Internationale vergelijkbaarheid van de gegevens

- Doet de LRE-enquête voldoende *recht* aan elk van de vier belangrijkste taalvariëteiten die worden beschouwd: nationale, vreemde, regionale/minderheidstalen en immigrantentalen?
- Bevat de LRE-enquête *gelijke vragen* per land/regio?
- Bevat de LRE-enquête *gelijke waarderingsprocedures* per land/regio?

We zijn van mening dat de enquête aan de geschetste criteria voldoet, al zullen leden van het netwerk en andere belanghebbende partijen het geheel ongetwijfeld nog bijschaven en verder ontwikkelen. De enquête bevat alvast een nuttige set van indicatoren en een overkoepelend referentiekader waarmee landen/regio's zichzelf tegen het licht kunnen houden van documenten van de EU en de RvE over taalbeleid en taalpraktijk. Verder kunnen ze zo bewustwording kweken op zowel het publieke niveau als het politieke macroniveau van Europese, nationale en regionale taalbeleidsmakers. En ook kunnen landen/regio's invloedrijke belanghebbende partijen uit meerdere sectoren, taalgebieden en staten aansporen om tot actie over te gaan.

We zijn ook van mening dat onze indicatoren gebruikers in staat stellen hun eigen beleid te toetsen aan beleid in andere landen/regio's. Zo kunnen ze op transparante wijze tot gegevensuitwisseling komen en tevens een scherp oog ontwikkelen voor goede praktijkvoorbeelden. We hopen dat de indicatoren ook bij zullen dragen aan nieuwe beleidsvorming, gericht op specifieke plaatselijke omstandigheden. Let wel: de indicatoren zijn *niet* bedoeld als instrument om diepgaande analyses uit te voeren van het beleid of de praktijk van meertaligheid op microniveau. Wel kunnen de uitkomsten van het onderzoek relevante *case studies* als vervolg uitlokken, die aanvullende gegevens en nieuwe perspectieven opleveren en het gevolg zijn van de perspectieven op macroniveau die aan de indicatoren ten grondslag liggen.

Complementaire benaderingen

Niet alle domeinen van LRE lenen zich voor dezelfde onderzoeksmethode. Daarom is voor sommige van de 8 taaldomeinen (zie Tabel 4) een complementaire methode gebruikt. Het deel van de LRE-enquête dat berust op officiële nationale of regionale beleidsstukken en documenten, is gebaseerd op *officiële/secundaire gegevens* (taaldomeinen 1-4). Waar zulke documenten ontbreken (beroepsonderwijs en hoger onderwijs voor volwassenen, media, publieke diensten en openbare ruimte, bedrijfssectoren) zijn de uitkomsten gebaseerd op *zelf verzamelde/primaire gegevens* (taaldomeinen 5-8).

Zulke primaire gegevens zijn niet representatief voor een land/regio, noch zijn ze omvangrijk genoeg om tot generalisering te kunnen dienen; ze zijn bedoeld als startpunt, om indicatoren te verschaffen voor het beleid en de praktijk van veel-/meertaligheid in domeinen die minder aan bod zijn gekomen in EC-documenten en waarvoor minder onderzoeksmateriaal voorhanden is. Met het oog op de tweede methode die is toegepast is besloten om geen totaalscores voor elk taaldomein te verschaffen en ook geen cumulatieve eindscore of index per land/regio te genereren.

Het databestand van zelf verzamelde/primaire gegevens kan, als boven gesteld, niet worden benut om tot generaliseringen te komen. Toch vormt het wel degelijk een waardevol internationaal databestand voor vervolgonderzoek. De combinatie van analyse van secundaire data voor de taaldomeinen 1-4 enerzijds en de analyse/verzameling van primaire data voor de taaldomeinen 5-8 anderzijds vormt naar onze inschatting een innovatief element met pionierswaarde.

Procesverloop

De procedure die is doorlopen om eerst de LRE-enquête te ontwerpen en uit te proberen en daarna de gegevens te verzamelen en te verwerken, valt als volgt stapsgewijs samen te vatten:

- 2010 – de Universiteit van Tilburg, de British Council en Migration Policy Group te Brussel ontwikkelden de eerste vragen en voorstellen voor scoretoekenning voor alle meervoudige keuze-vragen. Voor het bedrijfsleven zijn deze vragen ontwikkeld door CILT in Londen, met gebruikmaking van het ELAN-onderzoek (2006) als uitgangspunt. De vragen zijn vervolgens verfijnd door het Franse onderzoeksteam. De taalunits van de Metropolitan Police en andere Londense publieke diensten hebben geadviseerd inzake het domein publieke sector.
- Vroeg in 2011 werd een ontwerpversie van de LRE-enquête uitgeprobeerd in drie pilotstudies in Polen, Spanje en de regio Catalonië. De pilotstudies hadden tot doel om de inhoud en samenstelling van de LRE-enquête uit te proberen op hun geldigheid door rekening te houden met variatie in taalbeleid en taalpraktijk, zowel *binnen één land* als *tussen twee landen*.

- Op basis van de resultaten van de pilotstudie zijn de LRE-enquête, het Handboek voor onderzoekers en de scoreprocedures verder uitgewerkt en daarna in detail becommentarieerd door de LRE-stuurgroep en externe experts. De definitieve LRE-enquête is in de herfst van 2011 verstuurd naar de landelijke/regionale teams die de gegevens hebben verzameld.
- Voor Bosnië en Herzegovina, Spanje, Zwitserland en het Verenigd Koninkrijk zijn afwijkende versies van de enquête opgesteld (zie Tabel 4).
- De onderzoekers hebben een uitvoerig Handboek ontvangen, waarin de achtergrond van het project en de wijze waarop de gegevens dienden te worden verzameld, zijn toegelicht. Verder heeft er een tweedaagse face-to-face-bespreking plaatsgevonden van de methode van onderzoek, en is er veel telefoon- en emailverkeer geweest met elk onderzoeksteam.
- Zodra de landelijke/regionale teams alle antwoorden op alle vragen hadden aangeleverd, zijn alle verzamelde gegevens onafhankelijk beoordeeld door externe deskundigen om ervoor te zorgen dat de interpretatie dubbel gecontroleerd is en op consequente wijze plaats heeft gevonden.
- Vervolgens zijn alle dubbel gecontroleerde gegevens verwerkt, geanalyseerd en beoordeeld door het LRE-team aan de Universiteit van Tilburg.
- In de loop van het proces werd duidelijk dat verschillende onderzoekers sommige vragen verschillend hebben geïnterpreteerd en dat andere vragen niet ten volle zijn begrepen. Begin 2012 is het proces afgerond waarbij deze vragen zijn verhelderd, de antwoorden zijn gestandaardiseerd en overeenstemming over de definitieve interpretatie is bereikt. Besloten werd om enkele vragen niet in de resultaten te verdisconteren, omdat de wijze van dataverzameling ongeschikt bleek te zijn. Ook bleek dat het verzamelen van gegevens over collecties van boeken in andere talen dan de nationale taal in openbare bibliotheken en boekwinkels in sommige landen niet mogelijk was. Vragen over de talen die bij bachelor- of masterstudies werden gebruikt, bleken ambigu te zijn en werden derhalve evenmin in de resultaten verdisconteerd.
- De uitkomsten per land/regio zijn teruggestuurd naar alle onderzoekers, waarna er opnieuw gelegenheid was tot feedback. In eerste instantie werden de resultaten op het niveau van elk domein als geheel gepresenteerd. Vervolgens is echter toch besloten om ze te presenteren op het meer gedetailleerde niveau van de vragen zelf om zo de landelijke/regionale beleidslijnen en praktijkvoorbeelden meer in detail te kunnen beschouwen.

Resultaten

De gepresenteerde resultaten in deze publicatie zijn gebaseerd op wat het eerste uitvoerige grensoverschrijdende onderzoek is naar beleid en praktijk inzake meertaligheid in Europa. Ten grondslag aan de resultaten liggen rapportages die op basis van in totaal 260 vragen zijn opgesteld en peer-reviews en dubbele controle hebben ondergaan. Niet alle vragen hebben geleid tot resultaten die zich zonder meer laten verwerken of analyseren. Dit geldt bijvoorbeeld voor enkele van de vragen over de media.

De nationale en regionale profielen die in Deel 3 van deze studie zijn opgenomen, zijn het resultaat van de hierboven beschreven procedure, net als de grens- en sectoroverschrijdenden perspectieven weergegeven in Deel 2. De omschrijving van elk land/regio is gebaseerd op een *kwalitatief* en *kwantitatief profiel*, waarmee teksten en tabellen worden bedoeld die direct gekoppeld zijn aan de vragen van de LRE-enquête. Ze gaan vergezeld van *toelichtingen* waarin de onderzoekers de uitkomsten per land/regio becommentariëren, in hun context plaatsen, er de hoofdzaken uitlichten en aandacht vragen voor interessante nieuwe initiatieven en aantrekkelijke praktijkvoorbeelden. Het streven was om een balans te vinden die in elke context kan worden toegepast en deze twee informatiebronnen met elkaar in verbinding brengt.

Het is onvermijdelijk dat in een dergelijk onderzoek niet alle denkbare variabelen zijn opgenomen. Toch menen we dat we, ondanks enkele lacunes, een omvangrijk terrein hebben bestreken en de meeste kwesties op het macroniveau van taalbeleid en taalpraktijk hebben weten te bespreken. Vermeld moet worden dat de aandacht van het LRE-onderzoek binnen de onderwijsdomeinen vooral was gericht op taalaanbod en niet zozeer op daadwerkelijke gebruikmaking door leerlingen van dat aanbod of op taalbeheersing in de vorm van bereikte taalvaardigheid. Deze doelstellingen vielen buiten de reikwijdte van deze eerste ronde van dataverzameling.

Deze publicatie heeft twee Appendices. De eerste bevat de LRE-enquête in versie A; deze staat op de website van LRE. Versie B is een aangepaste versie van A, die is gebruikt in de landen in het LRE-project die meer dan één nationale taal kennen, zoals Bosnië & Herzegovina en Zwitserland. De tweede Appendix is een Woordenlijst die definities biedt van de belangrijkste termen die in deze publicatie worden gebruikt. In elk van de drie Delen wordt naar talen verwezen in zorgvuldige navolging van de website *Ethnologue: Languages of the World*, een zeer nuttig en alom gebruikt standaardwerk op dit gebied.

DEEL 2

Internationale vergelijking van de resultaten van Language Rich Europe

Kutlay Yağmur, Guus Extra en Marlies Swinkels

Inleiding

Vanuit internationaal perspectief beschouwt dit Deel 2 voor de 24 landen/regio's die aan het onderzoek meedoen de mate waarin nationale/regionale beleidslijnen en praktijkuitwerkingen in overeenstemming zijn met Europese maatstaven. Het bevat internationale tabellen over zeven taaldomeinen en één metadomein, die de uitkomsten voor wat betreft onderwijs, publieke diensten, media en het bedrijfsleven illustreren. Ook worden sectoroverschrijdende gegevens uit verschillende domeinen gepresenteerd, zodat de lezer inzicht krijgt in de spreiding van talen in de context van Europa.

Paragraaf 2.1 gaat in op de aangeleverde informatie over talen in officiële documenten en databestanden uit de deelnemende landen/regio's. Paragraaf 2.2 heeft bijzondere aandacht voor talen in voorschools onderwijs voor wat betreft het aanbod van nationale, vreemde, regionale/ minderheidstalen (R/M-talen) en immigrantentalen. Paragraaf 2.3 verschaft een comparatief perspectief op talen in het basisonderwijs onder de trefwoorden 'inrichting' en 'docenten', waarbij de genoemde vier taalcategorieën worden gedekt. Hetzelfde procedee is gevolgd voor voortgezet onderwijs in paragraaf 2.4, terwijl paragraaf 2.5 vanuit een sectoroverschrijdend perspectief drie gegevenstypes voor voorschools, basis- en voortgezet onderwijs beschouwt. Paragraaf 2.6 behandelt talen in het beroepsonderwijs en hoger onderwijs voor volwassenen. In paragraaf 2.7 worden de uitkomsten besproken van ons onderzoek naar talen in audiovisuele media en geschreven pers. Paragraaf 2.8 concentreert zich op talen in publieke diensten en de openbare ruimte. Paragraaf 2.9 verschaft een comparatief overzicht van talen in het bedrijfsleven voor alle deelnemende landen/regio's. Paragraaf 2.10 bevat een sectoroverschrijdend perspectief op de algehele spreiding van talen in de domeinen media, publieke diensten/openbare ruimte en het bedrijfsleven. De belangrijkste bevindingen en conclusies uit de bovenstaande hoofdstukken worden in het begin van dit boek gepresenteerd, zoals gebruikelijk is in onderzoeksprojecten van de EU.

Duitsland is een federale en sterk gedecentraliseerde staat, vooral wat onderwijs en sociaalcultureel welzijn betreft. Omdat het taalbeleid en de praktische toepassing ervan een sterke verscheidenheid aan vormen en benaderingswijzen kent, bleek het niet goed mogelijk voor Duitsland op consistente wijze gegevens te verzamelen voor Language Rich Europe (LRE). Deze verscheidenheid treedt zowel op tussen de drie bestudeerde Bundesländer en steden als daarbinnen. Wat de voor het LRE-project afgebakende taaldomeinen betreft, vallen taalbeleid en taalpraktijk onder de verantwoordelijkheid van de gemeente (op regionaal niveau) of zelfs de school (op lokaal niveau). Gezien deze autonomie is het praktisch ondoenlijk om binnen de Duitse context te rapporteren over 'gemeenschappelijke' beleids- of praktijkvormen. Zodoende is Duitsland niet verdisconteerd in de sectoroverschrijdende analyse als vervat in deel 2 van deze studie.

2.1 Talen in officiële documenten en databestanden

In het eerste deel van het LRE-onderzoek is nader ingegaan op de vraag of officiële documenten en databestanden over talen voorhanden zijn in de onderzochte landen/regio's. Het bestaan van officiële documenten die taaldiversiteit ondersteunen en het opzetten van databestanden die gesproken talen in kaart brengen, versterkt naar onze overtuiging het bewustzijn van meertaligheid in ongeacht welke nationale of regionale context en leidt tevens tot effectiever onderwijsbeleid. Onze LRE-gegevens en daarnaast toetsing aan het officiële document van de Raad van Europa (RvE) bij uitstek – het EHRMT – stelden ons in staat om beleid en praktijk op dit gebied in kaart te brengen.

Tabel 1 verschaft het antwoord op twee belangrijke kwesties betreffende taalwetgeving en officiële taalbeleidsdocumenten in alle 24 onderzochte landen/regio's, zoals onze onderzoekers daarover hebben gerapporteerd. Wetgeving op het gebied van nationale en Regionale en Minderheids (R/M) talen is voor nagenoeg alle landen/regio's aanwezig; op het gebied van vreemde talen in 14 landen/regio's; op het gebied van immigrantentalen in slechts vijf landen/regio's. Officiële taalbeleidsdocumenten voor nationale en vreemde talen zijn in nagenoeg alle landen/regio's beschikbaar; voor R/M-talen in 18 landen/regio's; voor immigrantentalen in slechts vier landen/regio's.

Tabel 1. Taalwetgeving en officiële taalbeleidsdocumenten in de 24 onderzochte landen/regio's

Landen/ regio's	Bestaat er nationale of regionale/federale wetgeving die artikelen over taal/talen bevat?				Bestaan er officiële taalbeleidsdocumenten die erop gericht zijn taalverwerving en taalonderwijs in eigen land of regio te bevorderen?			
	Nationale taal	Vreemde talen	Regionale of Minderheidstalen	Immigrantentalen	Nationale taal	Vreemde talen	Regionale of Minderheidstalen	Immigrantentalen
Oostenrijk	√		√		√		√	
Baskenland	√		√		√	√	√	
Bosn. & Herz.	√		√		√	√	√	
Bulgarije	√	√	√	√	√	√	√	
Catalonië	√		√		√	√	√	√
Denemarken	√	√	√	√	√			
Engeland			√		√	√	√	
Estland	√	√		√	√	√		
Frankrijk	√	√	√		√	√	√	√
Fryslân	√	√	√		√	√	√	
Griekenland	√				√	√		
Hongarije	√	√	√		√	√	√	
Italië			√		√	√	√	
Litouwen	√	√	√		√	√	√	
Nederland	√	√	√		√	√	√	
Noord-Ierland	√	√	√		√	√	√	
Polen	√		√					
Portugal	√		√		√	√		
Roemenië	√	√	√		√	√	√	
Schotland	√	√	√	√	√	√	√	
Spanje	√	√	√	√	√	√	√	√
Zwitserland	√		√		√	√	√	√
Oekraïne	√	√	√		√	√	√	
Wales	√	√	√			√	√	

Als gesteld in paragraaf 1.1 is een van de belangrijkste documenten ter ondersteuning van taaldiversiteit in Europa het *Europees Handvest voor Regionale of Minderheidstalen* (EHRMT). Het Handvest is een conventie die aan de ene kant bedoeld is ter bescherming en bevordering van R/M-talen als bedreigd onderdeel van het Europees cultureel erfgoed; aan de andere kant stelt het Handvest sprekers van R/M-talen in staat om hun taal zowel privé als in het openbaar te gebruiken. In de allereerste plaats bepaalt het Handvest de belangrijkste doelstellingen en beginselen die ondertekenende staten verplicht zijn toe te passen op alle R/M-talen die binnen hun gebiedsgrenzen bestaan. Daarnaast bevat het Handvest een reeks concrete maatregelen die zijn ontworpen om het gebruik van bepaalde R/M-talen in het openbare leven te faciliteren en tot dat gebruik aan te moedigen. Binnen de kaders van het Handvest vallen talen die van oudsher binnen de landsgrenzen in gebruik zijn; het dekt evenwel niet de talen die uit de sfeer van recente migratiestromen komen, en evenmin vallen dialecten van de officiële taal onder de dekking

van het Handvest. De functie ervan is om zo goed mogelijk te borgen dat R/M-talen in het onderwijs en de media worden gebruikt, om het gebruik van deze talen toe te staan en daartoe aan te moedigen in juridische en bestuurlijke context, in het economische en het openbare leven, bij culturele activiteiten en in grensoverschrijdende uitwisseling.

Het Handvest kent *parlementaire ratificatie* door 11 van de 18 landen die in dit onderzoek vertegenwoordigd zijn; het is niet geratificeerd door Bulgarije, Estland, Frankrijk, Griekenland, Italië, Litouwen en Portugal. Het Handvest is *ondertekend door de regering* zonder parlementaire ratificatie in het geval van Frankrijk en Italië. Een reden om niet te ratificeren ligt in sommige gevallen in een conflict met de nationale grondwet. Tabel 2 toont voor elk land welke talen worden erkend, beschermd en/of bevorderd aan de hand van alleen nationale documenten, of middels zulke documenten en daarnaast nog door het Handvest. Voor verdere details wordt verwezen naar de website van de RvE over het Handvest, die regelmatig wordt ververst.

Tabel 2. Officiële erkenning, bescherming en/of bevordering van R/M-talen in 18 landen

IN HOOFDLETTERS: ALLEEN MIDDELS OFFICIËLE NATIONALE DOCUMENTEN

Cursief: door zowel nationale documenten als het EHRMT

Land	R/M-talen erkend, beschermd en/of bevorderd door officiële nationale documenten/wetgeving of middels het EHRMT
Oostenrijk	<i>Hongaars (in Burgenland en in Wenen), Kroatisch (in Burgenland), Romani (in Burgenland), Sloveens (in Karinthië en Stiermarken), Slowaaks (in Wenen), Tsjechisch (in Wenen)</i>
Bosn. & Herz.	<i>Albanees, Tsjechisch, Duits, Hongaars, Italiaans, Joodse talen (Jiddisch en Ladino), Macedonisch, Montenegrijns, Pools, ROMANI, Roetheens, Servo-Kroatisch, Slowaaks, Sloveens, Turks, Oekraïens</i>
Bulgarije	ARMEENS, HEBREEUWS, ROMANI, TURKS
Denemarken	<i>Duits (ESKIMO-ALEOETISCHE TALEN EN FAERÖERS BESCHERMD DOOR LOKALE WETGEVING)</i>
Estland	DE NIEUWE WET OP DE TALEN (2011) NOEMT HET BELANGRIJK OM ALLE ESTISCHE REGIONALE TALEN TE BESCHERMEN
Frankrijk	BASKISCH, BRETONS, CATALAANS, CORSICAANS, DUITSE DIALECTEN IN DE ELZAS EN DE MOSELLE (ELZASSISCH EN MOEZELFRANKISCH), WEST-VLAAMS, FRANCO-PROVENÇAALS, LANGUE D'OÏL ('TALEN VAN HET NOORDEN': FRANC-COMTOIS, WAALS, CHAMPENOIS, PICARDISCH, NORMANDISCH, GALLO, POITEVIN-SAINTONGEAIS, LOTHARINGS, BOURGONDISCH), OCCITAANS ('TALEN VAN HET ZUIDEN': GASCONS, LANGUEDOCIEN, PROVENÇAALS, AUVERGNAT, LIMOUSIJS, VIVARO-ALPIN), PARLERS LIGURIENS (UIT DE VALLEI VAN ROYA IN ALPES-MARITIMES EN BONIFACIO OP CORSICA) Verder de 41 talen uit de overzeese gebiedsdelen die zijn opgenomen in de officiële lijst van <i>Langues de France</i> en de uitheemse talen die worden gesproken door groeperingen van immigranten: Arabische dialecten, West-Armeens, Berbers, Judeo-Spaans en Romani.
Griekenland	Bevordering, zonder specifieke talen te noemen
Hongarije	<i>Armeens, Bulgaars, Grieks, Pools, Roetheens, Oekraïens, Kroatisch, Duits, Romani/ Boyash, Roemeens, Servisch, Slowaaks, Sloveens</i>
Italië	ALBANEES, CATALAANS, DUITSE, FRANCO-PROVENÇAALS, FRANS, FRIULISCH, GRIEKSE, KROATISCH, LADINISCH, OCCITAANS, SARDINISCH, SLOVEENS
Litouwen	HEBREEUWS, POOLS, RUSSISCH, WIT-RUSSISCH
Nederland	<i>Limburgs, Nedersaksisch, Romani, Jiddisch: beschermd, erkend. Fries: bevorderd.</i>
Polen	<i>Armeens, Wit-Russisch, Tsjechisch, Duits, Hebreeuws, Karaimisch, Kasjoebisch, Lemkisch, Litouws, Romani, Russisch, Slowaaks, Tataars, Oekraïens, Jiddisch</i>
Portugal	MIRANDEES
Roemenië	<i>Albanees, Armeens, Bulgaars, Kroatisch, Tsjechisch, Duits, Grieks, Hongaars, Italiaans, Macedonisch, Pools, Romani, Russisch, Roetheens, Servisch, Slowaaks, Tataars, Turks, Oekraïens, Jiddisch</i>
Spanje	<i>Baskisch, Catalaans, Galicisch, Valenciaans, Arabisch, Aranees Occitaans, Asturisch, Berbertalen, Caló, Aragonees, Portugees, Romani</i>
Zwitserland	<i>Italiaans op federaal niveau en in de kantons Grisons en Ticino; Reto-Romaans, Frans in het kanton Bern; Duits in Bosco-Gurin en Ederswiler en de kantons Fribourg en Wallis, Walsersduits, Jenisch, Jiddisch</i>
Verenigd Koninkrijk	<i>Cornish in Engeland, Iers en Ulster-Schots in Noord-Ierland, Schots-Gaelisch en Schots in Schotland, Welsh in Wales</i>
Oekraïne	<i>Wit-Russisch, Bulgaars, Krimtataars, Gagaoezisch, Duits, Grieks, Hongaars, Moldavisch, Pools, Roemeens, Russisch, Slowaaks, Jiddisch</i>

Erkenning en/of bescherming van een taal door het EHRMT betekent niet automatisch bevordering van die taal in het onderwijs. Tabel 3 toont de talen waarvoor door het betreffende land officiële voorzieningen zijn getroffen in landelijk of regionaal onderwijs, hetzij middels officiële landsdocumenten of middels het EHRMT.

Tabel 3. R/M-talen officieel aangeboden in landelijk of regionaal onderwijs in 18 landen
IN HOOFDLETTERS: ONDERWIJSAANBOD ALLEEN GENOEMD IN OFFICIËLE NATIONALE DOCUMENTEN
Cursief: onderwijsaanbod genoemd in zowel nationale documenten als het EHRMT

Land	R/M-talen officieel onderwezen in landelijk of regionaal onderwijs	N Totaal
Oostenrijk	<i>Burgenland: Kroatisch, Hongaars, Romani; Sloveens in Karinthië</i>	4
Bosn. & Herz.	<i>Albanees, Tsjechisch, Duits, Hongaars, Italiaans, Joodse talen (Jiddisch en Ladino), Macedonisch, Montenegrijns, Pools, Romani, Roemeens, Roetheens, Slowaaks, Sloveens, Turks, Oekraïens</i>	17
Bulgarije	ARMEENS, HEBREEUWS, ROMANI, TURKS	4
Denemarken	<i>Duits</i>	1
Estland	VÕRU TAAL	1
Frankrijk	BRETONS, BASKISCH, CATALAANS, CORSICAANS, CREOOLS, FRANSE GEBARENTAAL, GALLO, OCCITAANS, REGIONALE TALEN VAN DE ELZAS, REGIONALE TALEN VAN HET DEPARTEMENT MOSELLE	10
Griekenland	–	–
Hongarije	<i>Kroatisch, Duits, ROMANI/BOYASH, Roemeens, Servisch, Slowaaks, Sloveens</i>	8
Italië	ALBANEES, CATALAANS, KROATISCH, FRANCO-PROVENÇAALS, FRANS, FRIULISCH, DUIJS, GRIEKS, LADINISCH, OCCITAANS, SARDINISCH, SLOVEENS	12
Litouwen	WIT-RUSSISCH, HEBREEUWS, POOLS, RUSSISCH	4
Nederland	<i>Fries alleen in Fryslân</i>	1
Polen	<i>Armeens, Wit-Russisch, Duits, Hebreeuws, Kasjoebisch, Lemkisch, Litouws, Russisch, Slowaaks, Oekraïens, Tsjechisch, Karaïmisch, Romani, Tataars, Jiddisch</i>	15
Portugal	MIRANDEES in de regio Miranda do Douro	1
Roemenië	<i>Bulgaars, Kroatisch, Tsjechisch, Duits, Grieks, Hongaars, Italiaans, Pools, Romani, Russisch, Servisch, Slowaaks, Tataars, Turks, Oekraïens</i>	15
Ver. Kon.	<i>Cornish, Irish, Scottish-Gaelic, Welsh</i>	4
Spanje	<i>Aranees-Occitaans, Baskisch, Catalaans, Galicisch, Valenciaans</i>	5
Zwitserland	<i>Italiaans, Reto-Romaans</i>	2
Oekraïne	<i>Wit-Russisch, Bulgaars, Krimtataars, Gagaoezisch, Duits, Grieks, Hongaars, Moldavisch, Pools, Roemeens, Russisch, Slowaaks, Jiddisch</i>	13

Zoals blijkt uit Tabel 3 is er aanzienlijke variatie in het aantal talen waarvoor in het onderwijs officieel aanbod bestaat. De grootste aantallen officieel aangeboden R/M-talen blijken over het algemeen in Zuidoost- en Centraal-Europa te bestaan, waarbij Frankrijk en Italië de meest opvallende uitzonderingen zijn wat West-Europa betreft. Alhoewel de begrippen 'regionale talen' en 'minderheidstalen' niet worden gedefinieerd in het EHRMT, worden immigrantentalen expliciet uitgesloten van het Handvest (Extra en Gorter 2008: 13). In West-Europese landen zijn immigrantentalen vaak prominenter aanwezig dan R/M-talen, maar genieten ze minder erkenning, bescherming en/of bevordering. Griekenland is het enige land dat aan LRE meedoet waar geen specifieke R/M-taal officieel wordt erkend of onderwezen, al bestaat er voor Turkstalige kinderen feitelijk aanbod in het Turks op basisscholen in de regio Thracië. Aan de andere kant worden niet alle talen waarvoor volgens officiële documenten aanbod zou moeten bestaan, ook daadwerkelijk op school aangeboden; informatie over de talen die daadwerkelijk werden onderwezen ten tijde van het verzamelen van onze gegevens en waarover onze onderzoekers hebben bericht, is verzameld in de paragrafen 2.3-2.5.

Zowel in als buiten Europa is er verscheidenheid in het type databestand dat wordt gebruikt om bevolkingsgroepen in multiculturele samenlevingen te kunnen definiëren en identificeren. In zulke databestanden zijn soms taalgegevens verwerkt, afkomstig van een enkele of meerdere taalvragen. Poulain (2008) maakt voor de Europese situatie onderscheid tussen landelijke volkstellingen, bevolkingsregisters en statistische onderzoeken. Volkstellingen vinden met vaste tussenpozen plaats (gewoonlijk vijf of tien jaar) en resulteren in landelijke databestanden. Bevolkingsregisters worden gewoonlijk op gemeentelijk en centraal niveau onderhouden en krijgen meestal jaarlijks of zelfs maandelijks (bijv. in Nederland) een update. Statistische onderzoeken kunnen met regelmatige tussenpozen onder bepaalde bevolkingsgroepen worden uitgevoerd. Deze drie manieren van het verzamelen van gegevens kunnen in verschillende combinaties plaatsvinden. Tabel 4 geeft een overzicht van beleid en praktijk in de 24 deelnemende landen/regio's.

Tabel 4. Officiële landelijke/regionale methoden van gegevensverzameling over nationale talen, R/M-talen en immigrantentalen in 24 landen/regio's

Land/regio	Officiële landelijke/regionale methoden van gegevensverzameling over nationale talen, R/M-talen en immigrantentalen
Oostenrijk	–
Baskenland	Gegevens uit volkstellingen en onderzoeken over nationale talen en R/M-talen
Bosn. & Herz.	–
Bulgarije	Gegevens uit volkstellingen over nationale talen, R/M-talen en immigrantentalen
Catalonië	Gegevens uit gemeentelijke bevolkingsregisters, volkstellingen en onderzoeken over nationale talen en R/M-talen
Denemarken	–
Engeland	Gegevens uit gemeentelijke bevolkingsregisters, volkstellingen en onderzoeken over nationale talen en R/M-talen en immigrantentalen
Estland	Gegevens uit volkstellingen over nationale talen, R/M-talen en immigrantentalen
Frankrijk	Gegevens uit volkstellingen en onderzoeken over nationale talen, R/M-talen en immigrantentalen
Fryslân	Gegevens uit onderzoeken over nationale talen en R/M-talen
Griekenland	–
Hongarije	Gegevens uit volkstellingen over nationale talen en R/M-talen
Italië	Gegevens uit onderzoeken over nationale talen en R/M-talen
Litouwen	Gegevens uit volkstellingen over nationale talen, R/M-talen en immigrantentalen
Nederland	–
N.-Ierland	Gegevens uit volkstellingen over nationale talen, R/M-talen en immigrantentalen
Polen	Gegevens uit volkstellingen over nationale talen, R/M-talen en immigrantentalen
Portugal	Gegevens uit volkstellingen alleen over de nationale taal
Roemenië	Gegevens uit volkstellingen over nationale talen, R/M-talen en immigrantentalen
Schotland	Gegevens uit volkstellingen over nationale talen, R/M-talen en immigrantentalen
Spanje	Gegevens uit volkstellingen en onderzoeken over nationale talen, R/M-talen en immigrantentalen
Zwitserland	Gegevens uit gemeentelijke bevolkingsregisters en onderzoeken over nationale talen, R/M-talen en immigrantentalen
Oekraïne	Gegevens uit volkstellingen en onderzoeken over nationale talen en R/M-talen
Wales	Gegevens uit volkstellingen en onderzoeken over nationale talen, R/M-talen en immigrantentalen

Uit tabel 4 blijkt dat de meeste landen/regio's procedures kennen voor het verzamelen van taalgegevens en daarbij drie taalcategorieën behandelen: nationale talen, R/M-talen en immigrantentalen. Vijf van de 24 landen/gebieden kennen helemaal geen methodes voor het verzamelen van gegevens over taal: Oostenrijk, Bosnië & Herzegovina (ondanks de vele R/M-talen in het onderwijs die in Tabel 2 staan vermeld), Denemarken, Griekenland en Nederland. Portugal verzamelt slechts gegevens over de nationale taal.

Tabel 5 toont de belangrijkste taalvraag/-vragen die zijn gesteld in grootschalig of landelijk bevolkingsonderzoek, waarbij variatie in de vragen bestaat. Extra (2010) behandelt de geldigheid van landelijk of grootschalig uitgevoerd onderzoek naar de moedertaal, hoofdtaal en thuistaal. Internationale ervaringen, vooral in de niet-Europese, dominant Engelstalige context van Australië, Canada en de VS, brengen hem tot de stelling dat de vraag over de moedertaal de laagste empirische geldigheid

heeft en de vraag over de thuistaal de hoogste. Europa lijkt zich naar dat beeld te voegen; in meer dan de helft van de onderzochte landen/regio's wordt de thuistaalvraag gehanteerd. Het meeste opzien baren de vragen als gesteld in Zwitserland, met name de openingsvraag over de hoofdtaal: *In welke taal denkt u, en welke beheerst u het beste?* Een laatste opmerking: in slechts 11 van de 24 landen/regio's worden aanvullende vragen gesteld over taalvaardigheden, i.c. ja/nee-vragen als *Kunt u...?* en/of middels inschalingsvragen als *Hoe goed kunt u...?*

Afsluitend kan worden gesteld dat de aanwezigheid van officiële databestanden en methodes om gegevens te verzamelen sterk aan verschil onderhevig is onder de Europese landen/regio's. Vanuit Europees perspectief is er ruimte voor verdere ontwikkeling en kennisuitwisseling op dit gebied. Dit kan het bewustwordingsproces aangaande meertaligheid versterken, empirische gegevens voor taalplanning en onderwijsaanbod verschaffen en leiden tot comparatief Europees onderzoek.

Tabel 5. Taalvragen in officiële procedures voor gegevensverzameling in 24 landen/regio's

Land/regio	Belangrijkste gestelde taalvraag/-vragen	Vraag/vragen over taalvaardigheden (X) spreken/verstaan/lezen/schrijven
Oostenrijk	Thuistaal	–
Baskenland	Thuistaal + Hoofdtaal + Moedertaal	Kunt u X? Hoe goed kunt u X?
Bosn. & Herz.	–	–
Bulgarije	Moedertaal	–
Catalonië	Thuistaal + Hoofdtaal + Moedertaal	Kunt u X? Hoe goed kunt u X?
Denemarken	–	–
Engeland	Thuistaal + Hoofdtaal	Kunt u X? Hoe goed kunt u X?
Estland	Moedertaal	Hoe goed kunt u X?
Frankrijk	Thuistaal	Kunt u X?
Fryslân	Thuistaal	Kunt u X? Hoe goed kunt u X?
Griekenland	–	–
Hongarije	Thuistaal + Moedertaal	Kunt u X?
Italië	Thuistaal	–
Litouwen	Moedertaal	–
Nederland	–	–
N.-Ierland	Hoofdtaal	Kunt u X? Hoe goed kunt u X?
Polen	Thuistaal	–
Portugal	Moedertaal	–
Roemenië	Moedertaal	–
Schotland	Thuistaal + Hoofdtaal	Kunt u X?
Spanje	Thuistaal	Kunt u X? Hoe goed kunt u X?
Zwitserland	Hoofdtaal + Thuistaal + Taal op school/werkplek	–
Oekraïne	Moedertaal	–
Wales	Thuistaal + Hoofdtaal	Kunt u X? Hoe goed kunt u X?

2.2 Talen in voorschools onderwijs

Veel van de EU- en RvE-documenten waarnaar in paragraaf 1.1 werd verwezen, onderstrepen het belang van vroege taalverwerving. We hebben daarom in ons onderzoek een sectie voor talen in voorschools onderwijs opgenomen. De EU Raadsresolutie van 1997 pleit voor het op vroege leeftijd onderwijzen van talen van de Europese Unie; de EU Raadsconclusies uit zowel 2002 als 2008 leggen onverminderd nadruk op de bevordering van meertaligheid vanaf de vroegste levensjaren. Het *Groenboek over migratie en mobiliteit* van de Europese Commissie (EC) (2009) beklemtoont het cruciale belang voor kinderen van allochtone achtergrond om zo spoedig mogelijk de taal van het woonland te leren, zonder daarbij oog te verliezen voor de taal en het erfgoed van het land van herkomst.

De RvE is ook stellig waar het kinderen met een immigratie-achtergrond betreft: ze beveelt lidstaten aan om ter bevordering van de integratie zulke kinderen al op voorschools niveau uit te rusten met adequate taalvaardigheden (*Comité van Ministers en Parlementaire Vergadering, Aanbeveling 2008*).

De Gids voor de ontwikkeling en implementatie van curricula voor veeltaligheid en intercultureel onderwijs (Beacco et al. 2010: 45) geeft een handzaam overzicht van de randvoorwaarden:

As spaces for discovery and socialisation, pre-primary schools represent a basic stage in plurilingual and intercultural education, particularly for children from underprivileged and migrant backgrounds, whose language practices at home may conflict with the varieties and norms selected and fostered by schools. To that extent, and since the issue here is the right to quality language (and general) education, one of the first desiderata is that schooling of this kind for very young children be guaranteed and provided in optimum conditions for all the groups concerned - both permanently resident natives and recently arrived immigrant families.

Met het oog op R/M-talen stelt het EHRMT (1992) over het belang van voorschools onderwijs in R/M-talen: 'Lidstaten dienen voorschools onderwijs aan te bieden in de betreffende R/M-talen, althans waar gezinnen daarom verzoeken' (naar Deel III, artikel 8 – Onderwijs, paragraaf 1).

De meest recente publicatie over vroege taalverwerving is het EC beleidshandboek uit 2011, met de titel *Language Learning at pre-primary level: making it efficient and sustainable*. Dit handboek is opgesteld door een groep van 28 landsdeskundigen en brengt per land de sterke en zwakke punten in kaart van vroege taalverwerving. Bovendien voert het goede praktijkvoorbeelden aan.

Deze paragraaf verschaft inzicht in de vroege taalverwerving bij voorschoolse instellingen in de landen/regio's die aan dit onderzoek mee hebben gewerkt. Vermeld moet worden dat voorschools onderwijs niet in al die landen door de staat wordt verzorgd. In de analyse willen we speciale aandacht richten op de landen/regio's die de EU-aanbevelingen het beste navolgen. Zo hopen we bewustwording te kweken en kennisuitwisseling in de hand te werken. We kijken daarbij ook naar de uitdagingen voor voorschools taalonderwijs die in ons onderzoek aan de oppervlakte kwamen.

Aanvullende ondersteuning voor nationale talen in voorschools onderwijs

We hebben onze onderzoekers vragen gesteld over de mate van aanvullende ondersteuning in de nationale talen op voorschools niveau; daarbij ging de aandacht uit naar:

- de doelgroepen voor zulke ondersteuning
- het aantal jaren dat zulke ondersteuning wordt geboden
- het aantal dagen per week waarop de ondersteuning wordt geboden
- de groepsgrootte om een klas te kunnen vormen
- de herkomst van de financiering

Vijftien van de 24 landen/regio's in ons onderzoek leveren op voorschools niveau aanvullende ondersteuning voor de nationale taal. Dat zijn Baskenland, Bulgarije, Denemarken, Engeland, Frankrijk, Fryslân, Litouwen, Nederland, Noord-Ierland, Oekraïne, Oostenrijk, Roemenië, Schotland, Spanje, Wales en Zwitserland. De uitkomsten voor deze landen/regio's zijn verwerkt in Tabel 6.

Tabel 6. Aanvullende ondersteuning voor nationale talen in voorschools onderwijs 15 landen/regio's

Criteria	Antwoorden	N	Antwoorden	N	Antwoorden	N
Doelgroepen	Alle	14	Alleen kinderen van immigranten	1		
Duur van ondersteuning	>2 jaar	1	1 jaar	5	<1 jaar	0
Dagen per week	>1 dag	3	1/2-1 dag	10	<1/2 dag	2
Voorwaarden voor groepsgrootte	geen	13	5-10	2	>10	0
Overheidsfinanciering	volledig	14	deels	1		

In 14 van de 15 landen/regio's wordt aan alle kinderen in voorschools onderwijs aanvullende ondersteuning voor de nationale taal aangeboden; Zwitserland biedt dit alleen aan kinderen van immigranten aan. De drie landen/regio's die wekelijks de meeste tijd spenderen aan aanvullende ondersteuning voor de nationale taal zijn Nederland, Fryslân en Oekraïne. Tien van de onderzochte landen bieden de ondersteuning aan gedurende twee jaar of langer, terwijl vijf landen/regio's – Bulgarije, Denemarken, Nederland, Schotland en Zwitserland – dit één jaar lang aanbieden. In 14 landen/regio's wordt de ondersteuning door de staat gefinancierd, terwijl in Zwitserland de ouders/verzorgers in de kosten delen.

Aanbod van vreemde talen in voorschools onderwijs

Voor het aanbod van vreemde talen in voorschoolse onderwijsinstellingen hebben we onderzoeksvragen gesteld over:

- de talen die worden onderwezen
- de tijd die wekelijks aan vreemdetaalonderwijs wordt gespendeerd
- het aantal jaren dat zulk onderwijs plaatsvindt
- voorwaarden voor de groepsgrootte
- de herkomst van de financiering

Vermeld moet worden dat in het onderzoek niet is gekeken naar vreemdetaalonderwijs in de particuliere sector; daar kan het aanbod groter zijn. In zijn geheel melden zeven van de 24 landen/regio's dat vreemdetaalonderwijs wordt aangeboden in voorschoolse instellingen; zie voor de uitkomsten Tabel 7.

Tabel 7. Vreemdetaalonderwijs in voorschools onderwijs in 7 landen/regio's

Criteria	Antwoorden	N	Antwoorden	N	Antwoorden	N
Doelgroepen	Alle	7	beperkt	0		
Duur	>2 jaar	6	1 jaar	0	<1 jaar	1
Dagen per week	>1 dag	1	1/2-1 dag	6	<1/2 dag	0
Voorwaarden voor groepsgrootte	geen	6	5-10	0	>10	1
Overheidsfinanciering	Volledig	2	deels	3	Ouders/verzorgers	2

De 7 landen/regio's die op dit niveau al vreemde talen aanbieden, zijn Bosnië & Herzegovina, Baskenland, Bulgarije, Catalonië, Estland, Oekraïne en Spanje. Baskenland biedt meer dan één dag per week vreemde talen; de andere landen/regio's tussen een halve en één dag. De talen per land/regio staan in Tabel 8. Bulgarije heeft het breedste aanbod, al worden de cursussen daar door de ouders/verzorgers betaald. Engels, Frans en Duits worden het meest aangeboden.

Tabel 8. Aanbod van vreemde talen in voorschools onderwijs in 7 landen/regio's

Land/regio	Aanbod van vreemde talen
Bosn. & Herz.	Engels, Frans, Duits
Baskenland	Engels
Bulgarije	Engels, Frans, Duits, Italiaans, Russisch, Spaans
Catalonië	Engels
Estland	Engels, Duits, Frans, Russisch
Spanje (Madrid, Valencia, Sevilla)	Engels in de Gemeenschappen Madrid en Valencia Frans en Duits in Oekraïne
Oekraïne	Engels, Frans, Duits

In zijn algemeenheid kan uit dit overzicht worden geconcludeerd dat verdere ontwikkeling en nationale/institutionele ondersteuning in sommige landen/regio's nodig is om te zorgen dat vreemde talen al vanaf vroege leeftijd wortel kunnen schieten. Toch maken het EC-rapport uit 2011 en het beleidshandboek van de EC over Vroege Taalverwerving, ook uit 2011, aannemelijk dat er veel meer activiteiten worden ontplooid is dan we hier kunnen weergeven; voor meer diepgaande beschouwing wordt naar deze publicaties verwezen.

R/M-talen in voorschools onderwijs

Voor R/M-talen hebben we onze onderzoekers dezelfde reeks vragen gesteld als voor vreemde talen. De uitkomsten van de 17 landen waarvoor de aanwezigheid van aanbod is gemeld, zijn verwerkt in Tabel 9.

Tabel 9. Aanbod van R/M-talen in voorschools onderwijs in 17 landen/regio's

Criteria	Antwoorden	N L/R	Antwoorden	N L/R	Antwoorden	N L/R
Doelgroepen	Alle	14	Beperkt	1	Niet nader gespecificeerd	2
Duur	>2 jaar	15	1 jaar	2	<1 jaar	0
Dagen per week	>1 dag	12	1/2-1 dagen	3	<1/2 dagen	2
Voorwaarden aan groepsgrootte	geen	13	5-10	2	>10	2
Overheidsfinanciering	geheel	15	deels	2	Ouders/verzorgers betalen mee	0

Zoals blijkt uit de tabel, bieden 15 van de 17 landen/regio's langer dan twee jaar R/M-talen; 13 landen/regio's stellen verder geen voorwaarden aan de groepsgrootte; in Noord-Ierland en Oekraïne is een minimum van tien kinderen vereist om een klas te beginnen, en in Denemarken en Hongarije is dat minimum vijf. In 15 landen/regio's financiert de staat de cursussen; voor Catalonië en Engeland wordt gemeld dat de ouders/verzorgers een deel van de kosten dragen. De gebieden waar R/M-talen geen deel uitmaken van het aanbod op voorschools niveau zijn Bosnië & Herzegovina, Bulgarije, Estland, Frankrijk, Griekenland, Polen en Zwitserland.

Tabel 10 verschaft een overzicht van de aangeboden talen in de 17 landen/regio's waar onderwijs in R/M-talen op voorschools niveau plaatsvindt. Volgens de verslagen van onze onderzoekers bestaat er een groot aanbod in een verscheidenheid aan R/M-talen, waarbij Oostenrijk, Hongarije, Italië en Roemenië het breedste spectrum laten zien.

Tabel 10. Aanbod van R/M-talen in voorschools onderwijs in 17 landen/regio's

Land/regio	Aangeboden R/M-talen
Oostenrijk	Burgenland-Kroatisch, Tsjechisch, Hongaars, Italiaans in Tirol, Slowaaks, Sloveens
Baskenland	Baskisch
Catalonië	Catalaans wijdverspreid, Aranees Occitaans in Val d'Aran
Denemarken	Duits
Engeland	Cornish
Fryslân	Fries
Hongarije	Bulgaars, Kroatisch, Duits, Grieks, Romani/Boyash, Pools, Roemeens, Roetheens, Servisch, Slowaaks, Sloveens
Italië	Albanees, Kroatisch, Franco-Provençaals, Frans, Friulisch, Duits, Grieks, Ladinisch, Occitaans, Sardijnisch, Sloveens
Litouwen	Wit-Russisch, Hebreeuws, Pools, Russisch
Nederland	Fries in Friesland
Noord-Ierland	Iers
Portugal	Mirandees
Roemenië	Bulgaars, Kroatisch, Tsjechisch, Duits, Grieks, Hongaars, Pools, Servisch, Slowaaks, Turks, Oekraïens
Schotland	Schots-Gaelisch
Spanje (Madrid, Valencia, Sevilla)	Valenciaans
Oekraïne	Krimtataars, Duits, Hongaars, Moldavisch, Pools, Roemeens, Russisch
Wales	Welsh

Aanbod van immigrantentalen in voorschools onderwijs

Op basis van de LRE-gegevens blijft aanbod in immigrantentalen niet zeer algemeen voor te komen in voorschools onderwijs. Niettegenstaande problemen bij het zoeken van geschikte leerkrachten en geschikt lesmateriaal, bieden drie landen ondersteuning bij immigrantentalen aan zeer jonge kinderen, en wel Denemarken, Spanje en Zwitserland. Het kanton Zürich kent een opmerkelijk groot aanbod, met niet minder dan 17 talen. In geen van de andere landen/regio's bestaat zulk aanbod. De aangeboden talen zijn te vinden in Tabel 11.

Tabel 11. Aanbod van immigrantentalen in voorschools onderwijs in 3 landen/regio's

Land/regio	Aangeboden talen
Denemarken	Albanees, Arabisch, Bosnisch, IJslands, Somalisch, Tamil, Turks, Urdu/Panjabi
Spanje	(Marokkaans) Arabisch, Portugees, Roemeens
Zwitserland	Albanian, Arabic, Bosnian, Bulgarian, Chinese, Croatian, Finnish, French, Greek, Hungarian, Italian, Korean, Portuguese, Russian, Slovene, Spanish (Latin American), Turkish
Kanton Zürich	Albanees, Arabisch, Bosnisch, Bulgaars, Chinees, Fins, Frans, Grieks, Hongaars, Italiaans, Koreaans, Kroatisch, Portugees, Russisch, Sloveens, Spaans (Latijns-Amerikaans), Turks
Zwitserland Kanton Genève	Albanees, Arabisch, Italiaans, Portugees, Spaans, Turks

Om de integratie op het gebied van taal voor kinderen van immigranten te vergemakkelijken, worden in Zwitserland taalondersteuningsprogramma's in de thuistaal aangeboden op voorschoolse instellingen. In overeenstemming met het *Strategisch plan voor burgerschap en integratie 2007-2010* van Spanje worden in dat land bij voorschoolse instellingen enkele immigrantentalen aangeboden om zo de kennis van taal en cultuur van het land van herkomst te onderhouden en uit te bouwen. In Denemarken worden alle kosten voor zulke programma's gedekt uit landelijke, regionale of lokale fondsen; in Spanje en Zwitserland stamt deze financiering, middels bilaterale overeenkomsten, uit fondsen die aan het land van herkomst gerelateerd zijn.

2.3 Talen in het basisonderwijs

In de *EU Raadsconclusies (2002)* werd het belang onderstreept van maatregelen om leerlingen de mogelijkheid te bieden vanaf vroege leeftijd twee of, waar dat aan de orde is, nog meer talen naast hun moedertaal te leren. Bovendien zou het aanbod daarbij zo divers mogelijk moeten zijn. De *Raadsconclusies* benadrukten verder hoe belangrijk het is om te zorgen dat taalprogramma's bijdragen tot een positieve houding ten opzichte van andere culturen.

De integratie van niet-moedertaalsprekers zou bevorderd moeten worden door maatregelen die hun kennis van de nationale instructietaal/-talen vergroten, zonder dat daarbij nadelige gevolgen optreden voor de taal en cultuur van het land van herkomst. Er was ook speciale aandacht voor de lerarenopleiding en voor mobiliteit van docenten, alsmede voor de standaardisering van de taalvaardigheidstoetsing op

basis van het *Gemeenschappelijk Europees Referentiekader (CEFR)* voor talen, dat door de RvE is ontwikkeld. In de *EU Raadsconclusies* van 2008 werden deze uitspraken gehandhaafd; daaraan werden het perspectief toegevoegd van 'een leven lang leren' en het bijhouden van de talenkennis via formele, informele en niet-formele kanalen. Opnieuw riepen de conclusies op om onderwijs in een breder scala aan talen aan te bieden en vorderingen te toetsen middels een alom erkend instrumentarium. De waarde van lerarenopleidingen en mobiliteit van docenten kreeg opnieuw aandacht en voor het eerst werd de aanbeveling gedaan om te stimuleren dat vakken in andere talen worden onderwezen (CLIL). De *EU Raadsconclusies* van 2011 onderstreepten opnieuw het belang van hoogwaardig taalonderwijs, periodieke toetsing van de prestaties, lerarenopleidingen en docentuitwisseling, versterking van het onderwijs in de nationale taal alsook het nader onderzoeken van de mogelijkheden voor kinder om hun oorspronkelijke taal te onderhouden en te ontwikkelen.

Taaldiversiteit en intercultureel onderwijs in het basisonderwijs ontvangen brede steun van de RvE, die daartoe concreet beleid en onderwijsmiddelen aanlevert. Het EHRMT benadrukt het belang van onderwijs in en van de betreffende R/M-talen indien ouders/verzorgers de behoefte daaraan uiten, waarbij onverminderde aandacht voor het onderwijzen van de nationale taal geldt. Het CEFR verschaft een gemeenschappelijke, Europa-brede basis voor taalsyllabi, richtlijnen voor het curriculum, examens en tekstmateriaal; het bevordert ook de transparantie van de modules, syllabi en toegangseisen, waarmee internationale samenwerking op het gebied van moderne talen wordt gestimuleerd. *Aanbeveling 98 (6)* dringt er bij lidstaten op aan om onderwijsbeleid in te richten dat meertaligheid breed stimuleert en aanmoedigt tot het gebruik van vreemde talen bij het onderwijzen van andere dan taalvakken. Net als de EU spooft ook de RvE aan om te komen tot samenwerking met en uitwisseling van personen en instituten van alle onderwijsniveaus in andere landen. Betreffende de positie van de thuistaal in het curriculum benadrukt *RvE Aanbeveling 1740 (2006)* hoe wenselijk het is jonge Europeanen aan te moedigen hun moedertaal (of hoofdtaal) te leren indien dat niet een officiële taal in hun land is. Tegelijkertijd heeft elke jonge Europeaan de plicht om de officiële taal/talen te leren van het land waar hij/zij burger is. De RvE-aanbeveling vervolgt met de mededeling dat tweetalig onderwijs de basis is voor succes en dat twee- en meertaligheid meerwaarden vormen.

Gegeven de taaldiversiteit die bij veel kinderen op Europese scholen bestaat, is het niet altijd eenvoudig taalonderwijs in hun thuistaal voor hen in te richten. Desalniettemin is dit niet onmogelijk als de wil daartoe aanwezig is, zoals Yağmur en Extra (2004: 99-105) stelden. Het pionierswerk op het gebied van beleid en praktijk van de alom bekende *Victorian School of Languages* in Melbourne (Australië) vormen een voortreffelijk voorbeeld van 'goede praktijktoepassing' dat ook in de Europese context overgenomen zou kunnen worden. Het belangrijkste handelsmerk van de VSL is de baanbrekende aanpak op het gebied van *directionaliteit* en aanbod bij het verwerven van additionele talen. Daarbij wordt verwerving van talen naast het Engels als eerste of tweede taal mogelijk gemaakt voor (en vereist van) alle leerlingen in het Victoriaanse basis- en voortgezet onderwijs, ook de leerlingen die het Engels als eerste taal hebben. Momenteel bestaat het (vraagafhankelijke) aanbod uit meer dan 60 talen van persoonlijke voorkeur op publieke staatscholen en zogenoemde 'after-ethnic' scholen.

Op basis van bovengenoemde aanbevelingen en richtlijnen hebben we in het LRE-onderzoek vragen gesteld over nationale talen, R/M-talen, vreemde talen en immigrantentalen.

Ondersteuning voor nationale talen in het basisonderwijs

Tabel 12 geeft een overzicht van de inrichting van aanvullende ondersteuning in de nationale taal op basisscholen. De onderzoekers is gevraagd naar:

- de mate waarin een samenhangend en uitgewerkt curriculum wordt gehanteerd
- de mate van taalondersteuning voor nieuwkomers
- diagnostische toetsen bij schoolaanvang van nieuwkomers
- periodieke toetsing van taalvaardigheden

Tabel 12. Ondersteuning voor de nationale taal in het basisonderwijs in 24 landen/regio's

Criteria	Antwoorden	N	Antwoorden	N	Antwoorden	N landen
Curriculum	Samenhangend en uitgewerkt	19	algemeen	5	geen	0
Extra ondersteuning voor nieuwkomers	volledig	22	deels	0	geen	2
Diagnostische toets bij aanvang	Voor ieder	8	Alleen voor immigranten	7	geen	9
Periodieke toetsing van taalvaardigheid	Landelijk niveau	16	Schoolniveau	8	geen	0

Volgens de verslagen van onze onderzoekers hanteren 19 landen/regio's een samenhangend en uitgewerkt landelijk curriculum in het basisonderwijs; in vijf landen/regio's wordt het curriculum in algemene bewoordingen uitgedrukt. Behalve Italië en Oekraïne bieden alle landen/regio's extra ondersteuning aan nieuwkomers bij het leren van de nationale taal. Diagnostisch toetsen is een gebied dat een grote verscheidenheid aan methodes kent, een punt dat overigens nadere aandacht van beleidsmakers verdient. Acht landen/regio's – Bulgarije, Denemarken, Engeland, Litouwen, Noord-Ierland, Oostenrijk, Schotland en Wales – hanteren diagnostische taaltoetsen bij aanvang van het basisonderwijs voor alle kinderen; zeven landen/regio's testen alleen kinderen van immigranten en negen zeggen geen diagnostische toetsen uit te voeren bij schoolaanvang. Een ander gebied waar het beleid sterk uiteenloopt, is de periodieke toetsing van taalvaardigheden: 16 landen/regio's hanteren landelijke niveautoetsen, terwijl acht dit op schoolniveau doen. Alles overziend zijn Bulgarije, Denemarken, Litouwen en Schotland de landen die geheel in overeenstemming handelen met genoemde LRE-criteria voor aanvullende ondersteuning van de nationale taal; voor Italië, Oekraïne en Polen geldt dit in veel mindere mate.

Vreemdetaalverwerving in het basisonderwijs

In het kader van vreemde talen zijn door onze onderzoekers vragen gesteld over:

- de doelgroepen
- het aantal verplichte vreemde talen
- de mate waarin een samenhangend en uitgewerkt curriculum wordt gehanteerd
- de verspreiding van gebruik van CLIL
- het aanvangsmoment van vreemdetaalonderwijs
- roostering gedurende of na schooltijden
- voorwaarden aan de groepsgrootte
- periodieke toetsing van taalvaardigheden
- het te bereiken niveau en navolging van CEFR
- de aanwezigheid van overheidsfinanciering

Drieëntwintig van de 24 landen/regio's bieden vreemde talen aan in het basisonderwijs; Wales vormt daarbij de uitzondering. De uitkomsten van deze 23 landen/regio's zijn weergegeven in Tabel 13:

Tabel 13. Inrichting van vreemdetalonderwijs in basisscholen in 23 landen/regio's

Criteria	Antwoorden	N	Antwoorden	N	Antwoorden	N
Aantal verplichte vreemde talen	twee	2	één	18	facultatief	3
Curriculum	Samenhangend en uitgewerkt	20	algemeen	3	Geen richtlijnen	0
Ingezet als instructietaal (CLIL)	wijdverspreid	1	lokaal	13	Afwezig	9
Doelgroepen	alle	23	beperkt	0		
Aanvang taalonderwijs	Vanaf jaar 1	12	halverwege	7	Vanaf de laatste fase	4
Roostering	Onder schooltijden	21	deels onder schooltijden	1	buiten schooltijden	1
Voorwaarden aan groepsgrootte	geen	21	5-10 leerlingen	1	>10 leerlingen	1
Periodieke toetsing van taalvaardigheden	gestandaardiseerd landelijk niveau	10	Schoolbepaald niveau	13	Afwezig	0
Te behalen niveau	Op basis van CEFR	7	landelijk of Schoolbepaald	13	Geen	3
Overheidsfinanciering	volledig	23	deels	0		

Het onderzoek toont aan dat vreemde talen gewoonlijk deel uitmaken van het aanbod in alle landen/regio's, met uitzondering van Wales. Twee landen/regio's (Griekenland en Denemarken) stellen twee vreemde talen verplicht; 18 stellen er één verplicht. In Engeland, Noord-Ierland en Schotland zijn vreemde talen facultatief. 20 landen/regio's kennen een samenhangend en uitgewerkt curriculum; in Fryslân, Italië en Nederland wordt het curriculum uitgedrukt in algemene bewoordingen. Spanje maakt als enig land melding van wijdverbreid gebruik van CLIL, terwijl in 13 landen/regio's dit gebruik aantoonbaar is, maar niet systematisch wordt toegepast. In 12 van de 24 landen/regio's worden vreemde talen vanaf de eerste groep van het basisonderwijs onderwezen, in zeven landen/regio's halverwege en alleen in Fryslân, Nederland, Schotland en Zwitserland vanaf

de laatste groep. In tien landen/regio's worden taalvaardigheden periodiek getoetst aan de hand van landelijk gestandaardiseerde instrumenten; in 12 landen/regio's gebeurt dit op lokaal niveau. Alleen in Oostenrijk vindt geen periodieke toetsing plaats. Al hebben veel landen/regio's ongetwijfeld gebruik gemaakt van het CEFR om de curricula te ontwerpen, toch melden slechts zeven dat dit instrument expliciet en systematisch ten grondslag ligt aan de evaluatie van het te bereiken taalvaardigheidsniveau; dat zijn Bulgarije, Estland, Frankrijk, Roemenië, Schotland, Spanje en Zwitserland.

Tabel 14 toont de vreemde talen die – verplicht of facultatief – worden aangeboden op basisschoolniveau, als gemeld door onze onderzoekers.

Tabel 14. Aanbod van vreemde talen in het basisonderwijs in 23 landen/regio's

Land/regio	Vreemde talen aangeboden in het basisonderwijs
Oostenrijk	Kroatisch, Tsjechisch, Engels, Frans, Hongaars, Italiaans, Slowaaks, Sloveens (een van deze talen is verplicht)
Baskenland	Engels: verplicht
Bosn. & Herz.	Engels of Duits: verplicht; Frans, Italiaans, Arabisch: facultatief
Bulgarije	Engels, Frans, Duits, Italiaans, Spaans: een van deze talen is verplicht
Catalonië	Engels: verplicht
Denemarken	Engels en Frans of Duits: verplicht; Spaans, Duits of Frans: facultatief
Engeland	Frans, Duits, Spaans, bij wijze van uitzondering ook Chinees, Italiaans, Japans, Urdu facultatief
Estland	Engels, Frans, Duits, Russisch: één taal is verplicht, de rest is facultatief
Frankrijk	Engels, Duits, zeer weinig andere talen zoals Arabisch, Chinees, Italiaans, Portugees, Russisch, Spaans: een van deze talen is verplicht
Fryslân	Engels: verplicht; Frans, Duits, Spaans: facultatief
Griekenland	Engels en Frans of Duits: verplicht
Hongarije	Engels, Frans, Duits, Italiaans, Russisch: een van deze talen is verplicht
Italië	Engels: verplicht
Litouwen	Engels, Frans, Duits: een van deze talen is verplicht
Nederland	Engels: verplicht; Frans, Duits, Spaans: facultatief
N.-Ierland	Spaans, Frans: facultatief
Polen	Engels, Duits, Frans: een van deze talen is verplicht
Portugal	Engels, Frans: een van deze talen is verplicht
Roemenië	Engels, Frans, Duits, Italiaans, Russisch, Spaans: één van deze talen is verplicht
Schotland	Chinees, Frans, Duits, Italiaans, Spaans: één van deze talen is verplicht
Spanje (Madrid, Valencia, Sevilla)	Engels, Frans, Duits: een van deze talen is verplicht
Zwitserland	In het kanton Zürich: Engels verplicht In het kanton Genève: Duits verplicht In het kanton Ticino: Frans verplicht
Oekraïne	Engels, Frans, Duits, Spaans: een van deze talen is verplicht

Engels, Frans en Duits komen als meest onderwezen vreemde talen naar voren. In veel gevallen is een van die talen de verplichte vreemde taal die alle leerlingen moeten leren. Andere talen die als verplicht of facultatief vak worden aangeboden, zijn Italiaans, Russisch en Spaans. In sommige landen worden ook Arabisch, Chinees en Japans als facultatieve vreemde taal aangeboden. De verscheidenheid aan talen die op basisscholen worden aangeboden is een goed teken voor de Europese veeltaligheid. Tegelijk zou het hier geschetste beeld tegen het licht moeten worden gehouden van de gegevens van Eurydice uit 2008, die duiden op een toenemende dominantie van het Engels in het taalonderwijs op basisscholen. http://eacea.ec.europa.eu/about/eurydice/documents/KDL2008_EN.pdf

Om succesvol taalonderwijs mogelijk te maken moet een uitgewerkt curriculum worden gehanteerd en dient het beoogde taalbeheersingsniveau duidelijk omschreven te zijn. Het CEFR is juist voor dat doel tegenwoordig een ikinstrument. Dit document omschrijft uitvoerig en met behulp van illustratieve beschrijvende schalen a) de benodigde vaardigheden voor communicatie, b) de daaraan gekoppelde kennis van en vaardigheid in de taal, en c) de relevante communicatieve situaties en domeinen. Van de onderzochte landen/regio's vermelden zeven het expliciet gebruiken van het CEFR bij vreemdetaalonderwijs, al baseren mogelijk meer gebieden hun landelijke standaarden op de uitgangspunten en methodes van het CEFR. De landen/regio's en de bijbehorende beoogde beheersingsniveaus worden apart weergegeven in Tabel 15. Als te verwachten, is niveau A1/A2 het beoogde niveau voor deze leeftijdscategorie.

Tabel 15. Beoogd beheersingsniveau conform het CEFR voor vreemdetaalonderwijs in basisscholen in 7 landen/regio's

Land/regio	Te bereiken vaardigheidsniveau voor vreemde talen aan het einde van het basisonderwijs
Bulgarije	A1-A2
Estland	A1-A2
Frankrijk	A1
Roemenië	A1
Schotland	A1
Spanje (Madrid, Valencia, Sevilla)	A2 en 'niet nader gespecificeerd' in Valencia
Zwitserland	In het kanton Zürich: A2.1 voor passieve mondelinge en schriftelijke beheersing en actieve mondelinge beheersing, A1.2 voor actieve schriftelijke beheersing

Taalverwerving voor R/M-talen in het basisonderwijs

In navolging van de methode die wordt toegepast voor vreemdetaalonderwijs hebben we onze onderzoekers vragen gesteld over de R/M-talen die in de betreffende nationale/regionale context worden aangeboden. Specifiek is gevraagd naar:

- de doelgroepen
- de mate waarin een samenhangend en uitgewerkt curriculum wordt gehanteerd
- de verspreiding van gebruik van CLIL
- het moment waarop onderwijs in R/M-talen aanvangt
- roostering gedurende of buiten schooltijden
- voorwaarden aan de groepsgrootte
- de periodieke toetsing van taalvaardigheden
- eventuele expliciete eisen die gesteld worden aan het vaardigheidsniveau dat voor de R/M-talen behaald dient te worden aan het einde van het basisonderwijs
- de aanwezigheid van overheidsfinanciering

R/M-talen worden in 22 van de 24 onderzochte landen/regio's aangeboden; voor Denemarken en Estland is zulk aanbod niet gemeld. De resultaten voor de betreffende 22 landen/regio's zijn te zien in Tabel 16.

Tabel 16. Inrichting van onderwijs in R/M-talen bij basisscholen in 22 landen/regio's

Criteria	antwoorden	N Landen	antwoorden	N Landen	antwoorden	N Landen
Doelgroepen	alle	20	beperkt	2	geen ondersteuning	0
Curriculum	Samenhangend en uitgewerkt	16	algemeen	5	Geen richtlijnen	1
Gebruik als instructietaal (CLIL)	wijdverspreid	12	in sommige gebieden	6	Afwezig	4
Aanvang taalonderwijs	Vanaf groep 1	19	halverwege	3	Vanaf de laatste fase	0
Roostering	Onder schooltijden	17	Deels onder schooltijden	4	Buiten schooltijden	1
Voorwaarden groepsgrootte	geen	16	5-10 leerlingen	3	>10 leerlingen	3
Periodieke toetsing taalvaardigheden	Landelijk gestandaardiseerd	8	Schoolbepaald	11	geen	3
Te bereiken niveau	landelijke/regionale normen	14	Schoolbepaald	3	geen	5
Overheidsfinanciering	volledig	21	deels	1	geen	0

In 20 landen/regio's zijn lessen in R/M-talen en vakken waarbij die talen de instructietaal zijn, vrij toegankelijk voor alle leerlingen, ongeacht de taalachtergrond; in Bulgarije en Griekenland zijn zulke vakken alleen bedoeld voor de betreffende moedertaalsprekers. Alle landen, met uitzondering van Oostenrijk, hanteren richtlijnen voor het curriculum. CLIL wordt veel meer toegepast in het onderwijs voor R/M-talen dan in het vreemdetaalonderwijs: 12 landen/regio's melden dat CLIL gemeengoed is, terwijl zes melden dat dit lokaal wordt toegepast. Negentien van de 22 landen/regio's waar R/M-talen worden onderwezen, beginnen daarmee al bij aanvang van het basisonderwijs; alleen Frankrijk, Polen en Zwitserland introduceren deze talen pas halverwege het curriculum. Zestien landen/regio's hanteren geen voorwaarden voor de groepsomvang; in Engeland, Hongarije en Polen is daarentegen aanmelding van minstens vijf leerlingen vereist

om een groep te starten, en in Bulgarije, Noord-Ierland en Oostenrijk ligt dat aantal op tien. Bij het periodiek toetsen van taalvaardigheden hanteren 18 landen/regio's leeftijdsgebonden, gestandaardiseerde of schoolgerelateerde instrumenten, waarbij alleen Fryslân, Italië, Nederland en Oostenrijk geen melding maken van periodieke toetsing. In 14 landen/regio's vormen landelijke/regionale standaarden het uitgangspunt voor bepaling van het niveau van taalbeheersing; in drie gebieden is de standaard schoolgebonden. In vijf landen/regio's – namelijk Bosnië & Herzegovina, Griekenland, Italië, Noord-Ierland en Oostenrijk – is geen sprake van expliciete doelstellingen qua beheersingsniveau.

Tabel 17 toont de daadwerkelijk aangeboden R/M-talen, als gerapporteerd door onze onderzoekers.

Tabel 17. Aanbod R/M-talen in het basisonderwijs in 22 landen/regio's

Land/regio	Aangeboden R/M-talen in het basisonderwijs
Oostenrijk	Burgenland-Kroatisch, Tsjechisch, Hongaars, Slowaaks, Sloveens, Romani
Baskenland	Baskisch
Bosn. & Herz.	Andere Nationale Talen: Bosnisch, Kroatisch en Servisch
Bulgarije	Armeens, Hebreeuws, Romani, Turks
Catalonië	Catalaans alom, Aranëes Occitaans in Val d'Aran
Engeland	Cornish in Cornwall
Frankrijk	Baskisch, Bretons, Catalaans, Corsicaans, Occitaans Tahitiaans en Melanesische talen (Ajië, Drehu, Nengone, Paici) worden in overzeese Franse gebieden aangeboden).
Fryslân	Fries
Griekenland	Turks
Hongarije	Bulgaars, Kroatisch, Duits, Grieks, Pools, Romani/Boyash, Roemeens, Roetheens, Servisch, Slowaaks, Sloveens
Italië	Albanees, Catalaans, Kroatisch, Frans, Franco-Provençaals, Friulisch, Duits, Grieks, Ladinisch, Occitaans, Sardijnisch, Sloveens
Litouwen	Wit-Russisch, Hebreeuws, Pools, Russisch
Nederland	Fries
N.-Ierland	Iers
Polen	Kasjoebisch
Portugal	Mirandees
Roemenië	Bulgaars, Duits, Hongaars, Italiaans, Kroatisch, Oekraïens, Pools, Romani, Russisch-Lipovaans, Servisch, Slowaaks, Turks
Schotland	Schots-Gaelisch
Spanje (Madrid, Valencia, Sevilla)	Valenciaans alleen in Valencia
Zwitserland	Andere Nationale Talen: Frans, Duits, Italiaans
Oekraïne	Wit-Russisch, Bulgaars, Krimtataars, Gagaoezisch, Duits, Grieks, Hongaars, Jiddisch, Moldavisch, Pools, Roemeens, Russisch, Slowaaks
Wales	Welsh

Er is sprake van een rijk aanbod in meerdere landen/regio's, waarbij Bulgarije, Hongarije, Italië, Litouwen, Oekraïne, Oostenrijk en Roemenië vier of meer R/M-talen bieden, hetzij als schoolvak of, in de meeste gevallen, als instructietaal.

Verwerving van immigrantentalen in het basisonderwijs

Voor immigrantentalen hebben we onze onderzoekers vergelijkbare vragen gesteld als in het geval van R/M-talen en vreemde talen. Slechts vijf landen geven aan op basisschoolniveau een aanzienlijk aanbod aan immigrantentalen te hebben. Dat zijn Denemarken, Frankrijk, Oostenrijk, Spanje en Zwitserland (in het kanton Zürich). De resultaten van deze vijf landen zijn weergegeven in Tabel 18.

Tabel 18. Verwerving van immigrantentalen in het basisonderwijs in 5 landen/regio's

Criteria	Antwoorden	N	Antwoorden	N	Antwoorden	N
Doelgroepen	Alle	2	Alleen kinderen van immigranten	3	Niet nader gespecificeerd	0
Samenhangend en uitgewerkt curriculum	Samenhangend en uitgewerkt	2	algemeen	3	Geen richtlijnen	0
Gebruik als instructietaal	Wijdverbreid	1	Lokaal	3	Afwezig	1
Aanvang taalonderwijs	Vanaf groep 1	2	Halverwege	1	Vanaf de laatste fase	2
Roostering	Onder schooltijden	0	Deels onder schooltijden	2	Buiten schooltijden	3
Voorwaarden groeps grootte	geen	2	5-10 leerlingen	1	>10 leerlingen	2
Periodieke toetsing taalvaardigheden	Landelijk niveau	0	Lokaal niveau	5	geen	0
Te bereiken niveau	Landelijk/regionaal bepaald	0	Schoolbepaald	0	geen	5
Overheidsfinanciering	Volledig	2	Deels	3	geen	0

In Frankrijk en Zwitserland zijn lessen in immigrantentalen toegankelijk voor alle leerlingen; in Denemarken, Oostenrijk en Spanje geldt dat alleen voor moedertaalsprekers. In Zwitserland en Frankrijk worden geen eisen aan de groeps grootte gesteld, terwijl in Spanje minstens vijf leerlingen ingeschreven moeten zijn om met een klas te kunnen beginnen; in Oostenrijk en Denemarken is dat minimum tien leerlingen. Oostenrijk en Denemarken hanteren een samenhangend en uitgewerkt curriculum; in de andere landen/regio's wordt het curriculum in algemene bewoordingen uitgedrukt. In Spanje bestaat het gebruik om immigrantentalen als instructietaal in te zetten, terwijl dit in Oostenrijk, Denemarken en Frankrijk minder

wijdverspreid plaatsvindt; in Zwitserland worden deze talen slechts als schoolvak onderwezen. Spanje en Zwitserland bieden de lessen aan onder schooltijden; in de andere landen zijn de lessen deel van de extra-curriculaire activiteiten. De mate van beheersing van immigrantentalen wordt niet bepaald middels nationale, regionale of schoolgebonden standaarden, al wordt de ontwikkeling van taalvaardigheden in alle landen wel periodiek getoetst. Lessen in immigrantentalen worden in Oostenrijk en Denemarken geheel van overheidswege gefinancierd; in Frankrijk, Spanje en Zwitserland is de belangrijkste bron van financiering het land van herkomst.

De immigrantentalen die in elk land worden aangeboden zijn in Tabel 19 opgenomen.

Tabel 19. Aanbod van immigrantentalen in het basisonderwijs in 5 landen

Land/regio	Aangeboden immigrantentalen in het basisonderwijs
Oostenrijk	Albanees, Bosnisch/Kroatisch/Servisch, Pools, Russisch, Turks
Denemarken	
Frankrijk	Arabisch, Chinees, Italiaans, Portugees, Russisch, Spaans
Spanje (Madrid, Valencia, Sevilla)	(Marokkaans) Arabisch en Portugees in Madrid en Valencia
Zwitserland	In Zürich: Albanees, Arabisch, Bosnisch/Kroatisch/Servisch, Bulgaars, Chinees, Fins, Frans, Grieks, Hongaars, Italiaans, Koreaans, Koerdisch, Portugees, Turks, Russisch, Spaans, Sloveens, Zweeds In Genève: Albanees, Arabisch, Italiaans, Portugees, Spaans, Turks

Ontwikkelingsmogelijkheden voor leraren in het basisonderwijs

Zowel de EU als de RvE hebben voortdurend het belang onderstreept van het werven en doorontwikkelen van gekwalificeerde taaldocenten ter bevordering van de taalontwikkeling en interculturele vaardigheden van leerlingen. Beide instanties benadrukken dat leraren ook hun eigen interculturele en taalvaardigheden moeten uitbouwen, wat ook geldt voor hun bewustzijn ten opzichte van meertaligheid en veeltaligheid. Plannen voor mobiliteit van docenten kunnen een belangrijke motivatie zijn om een tijdlang in het land te vertoeven van de taal die ze onderwijzen; deze methode heeft zich bewezen als een zeer nuttige manier om docenten genoemde vaardigheden te laten uitbouwen (EC 2008: 11).

We hebben in het kader van het LRE-onderzoek vragen gesteld over:

- kwalificaties van leerkrachten
- aanbod van specifieke cursussen voor of tijdens de aanstelling
- mobiliteit van leraren in vreemde talen
- maatregelen ter aanvulling van het lerarenbestand ingeval van tekort

In Tabel 20 zijn de uitkomsten voor alle vier taalcategorieën in het basisonderwijs weergegeven, voor alle landen/regio's. Men dient zich te realiseren dat niet alle taalcategorieën in alle landen/regio's aangeboden worden, wat de reden is voor de lage score voor, in het bijzonder, immigrantentalen, die in slechts vijf landen/regio's deel van het aanbod uitmaken.

Tabel 20. Kwalificaties en doorontwikkeling van leerkrachten in het basisonderwijs in 24 landen/regio's

Dimensie	Antwoorden	N landen				Antwoorden	N landen				Antwoorden	N landen			
		NT	R/M	VT	IT		NT	R/M	VT	IT		NT	R/M	VT	IT
Kwalificaties leerkrachten	Gekwalificeerde taaldocenten	16	17	14	2	Algemeen gekwalificeerde docenten	8	5	9	3	Geen specifieke kwalificaties	0	2	1	19
Cursussen voor aanstelling	Vakspecifiek	20	18	17	1	Algemeen	4	3	4	2	Geen	0	3	3	21
Cursussen tijdens aanstelling	Vakspecifiek	16	14	20	1	Algemeen	7	7	3	4	Geen	1	3	1	14
voor docentenwerving	Structurele maatregelen	3	7	8	0	Wervingscampagnes in de media	1	2	2	0	Geen specifieke maatregelen	20	15	14	24
Mobiliteit van docenten	Deel van de opleiding			1		Informeel financiële steun			14		geen			9	

Volgens de respons op ons onderzoek worden in ca. twee derde van de onderzochte landen/regio's gekwalificeerde taaldocenten aangesteld om de betreffende taal te onderwijzen: 16 van de 24 voor de nationale taal, 17 van de 22 voor R/M-talen, 14 van de 23 voor vreemde talen en twee van de vijf voor immigrantentalen. Vanzelfsprekend is het in het geval van *Content Integrated Language Learning* (CLIL) minder van belang of het daadwerkelijk om gekwalificeerde taaldocenten gaat (al dient het niveau van taalbeheersing bij de docent hoog te zijn); ook is in de context van het basisonderwijs de inzet van gekwalificeerde taaldocenten voor de algemene lessen in de nationale taal en R/M-talen ongebruikelijk te noemen. Van leerkrachten voor vreemde talen mag een formele kwalificatie echter wel degelijk worden verwacht. Toch worden in Engeland, Frankrijk, Fryslân, Italië, Nederland, Noord-Ierland, Oostenrijk, Schotland en Zwitserland algemeen gekwalificeerde leerkrachten ingezet om vreemde talen te onderwijzen.

In alle landen zijn ontwikkelingsprogramma's voor leerkrachten, voorafgaand aan of tijdens hun aanstelling, gebruikelijk, of deze nu van specifieke of algemene aard zijn. Voor Italië en Noord-Ierland wordt geen melding gemaakt van het bestaan van cursussen voor leerkrachten in vreemde talen voorafgaand aan hun aanstelling, en voor Griekenland geldt hetzelfde voor cursussen in de nationale taal tijdens de aanstelling. Leerkrachten in het Cornish als R/M-taal in Engeland ontvangen ook geen formele training. Wat het onderwijs in immigrantentalen betreft biedt alleen Oostenrijk vakspecifieke cursussen voorafgaand en tijdens de aanstelling aan. Begrijpelijkerwijze bestond in het onderzoek niet de ruimte om in detail in te gaan op de aard van de ontwikkelingsprogramma's voor leerkrachten; dit mag gelden als thema voor nader onderzoek.

Een ander thema dat de reikwijdte van het onderzoek ontsteeg, was de kwestie van leerkrachten in R/M-talen en immigrantentalen; officieel kunnen zij, waar zij lesgeven op scholen voor minderheden of immigranten, aangeduid worden als leerkrachten in moedertalen, of als leerkrachten in vreemde talen waar zij niet-moedertaalsprekers van de betreffende taal onderwijzen, die zulke scholen bezoeken. Derhalve kunnen ze ervoor kiezen om ontwikkelingsprogramma's te volgen voor leerkrachten van hetzij moedertalen of vreemde talen, afhankelijk van de situatie waarin hun lessen zich afspelen.

Mobiliteit van docenten vormt het aangewezen aandachtsgebied voor ontwikkeling bij vreemdetaalonderwijs. Negen van de 24 landen/regio's zeggen geen enkele steun op dit gebied te krijgen; slechts Catalonië en Zwitserland maken melding van structurele mobiliteitsprogramma's. Veertien andere landen/regio's moedigen mobiliteit van docenten aan en verlenen daarbij financiële steun. Het is echter duidelijk dat er meer gedaan kan worden om taaldocenten aan te sporen meer tijd door te brengen in het land van de taal die ze onderwijzen en EU-aanbevelingen na te volgen. Deze aanbevelingen duiden mobiliteit van docenten immers aan als belangrijk middel om een hoger niveau van taalkundige en culturele competentie te verkrijgen.

Een interessante uitkomst is dat een aantal landen/regio's actief maatregelen treft om het aantal taaldocenten te vergroten; dit zou vruchtbare grond voor kennisuitwisseling kunnen betekenen. Houdt dit in dat de kennis toeneemt, of simpelweg dat het

lerarenbestand onder druk staat? In Baskenland, Denemarken, Estland en Zwitserland is sprake van bijzondere maatregelen om leerkrachten in de nationale taal te werven. Bulgarije, Denemarken, Engeland, Fryslân, Hongarije, Litouwen en Oekraïne treffen stimulerende maatregelen om extra gekwalificeerde leerkrachten in vreemde talen aan te stellen en op te leiden. De opleving en bevordering van veel R/M-talen ligt waarschijnlijk ten grondslag aan de ontwikkeling in Baskenland, Bosnië & Herzegovina, Denemarken, Noord-Ierland, Schotland, Spanje en Oekraïne, waar bijzondere maatregelen worden genomen om leerkrachten voor R/M-talen te werven. Voor geen van deze landen/regio's wordt evenwel vermeld dat zij actief leerkrachten in immigrantentalen werven; zonder twijfel is dit een gebied dat ontwikkeling verdient.

2.4 Talen in het voortgezet onderwijs

In EU- en RvE-documenten over meertaligheid wordt benadrukt dat leerlingen die de overgang naar het voortgezet onderwijs maken voort moeten bouwen op het fundament dat ze voor taalvaardigheid in het basisonderwijs hebben gelegd. Met het oog op zowel de arbeidsmarkt als het beroepsonderwijs en hoger onderwijs voor volwassenen moet het aantal te leren talen en de communicatievaardigheid daarin worden uitgebouwd.

Volgens Aanbeveling 98 (6) van de Raad van Europa dient de doelstelling bij het voortgezet taalonderwijs te zijn:

[to] continue to raise the standard of communication which pupils are expected to achieve so that they can use the language studied to communicate effectively with other speakers of that language in everyday transactions, build social and personal relations and learn to understand and respect other people's cultures and practices.

Scholen voor voortgezet onderwijs dienen in het algemeen een groter scala aan talen te bieden en leerlingen de kansen te geven meer dan één Europese of andere taal te leren. Het bereikte taalvaardigheidsniveau dient middels een Europees meetinstrumentarium te worden getoetst; waar dat aan de orde is dienen ook deelcompetenties te worden onderscheiden. Aanbevolen wordt om *Content Integrated Language Learning* (CLIL) meer toe te passen. Andere belangrijke onderdelen van een succesvol schooltraject zijn de verdere ontwikkeling en mobiliteit van docenten en het opzetten van gezamenlijke projecten via internationale netwerken en samenwerkingsverbanden. Ons onderzoek is zo opgezet dat het veel – zij het niet al – deze aspecten in ogenschouw neemt.

Het spreekt voor zich dat het lastiger is om voortgezet onderwijs internationaal te vergelijken dan basisonderwijs. Er zijn veel specialistische schoolsoorten waaruit een leerling kan kiezen; lager en hoger voortgezet onderwijs zijn per land anders gestructureerd (zie de Woordenlijst) en er bestaat aanzienlijke variatie in de wijze waarop vorm wordt gegeven aan taalprogramma's. Ondanks deze en andere problemen hebben onze onderzoekers in alle 24 deelnemende landen/regio's gegevens voor alle taalcategorieën kunnen verzamelen waar het de inrichting van het taalonderwijs en de verdere ontwikkeling van docenten betreft.

Ondersteuning voor de nationale taal in het voortgezet onderwijs – inrichting

Ook op het niveau van voortgezet onderwijs blijft aanvullende ondersteuning in de nationale taal van groot belang, zowel voor nieuwkomers als voor alle anderen die moeilijkheden ondervinden bij het verstaan van en communiceren in de nationale taal. We hebben onze onderzoekers dezelfde reeks vragen gesteld als bij het basisonderwijs. Het betrof daarbij:

- de mate waarin een samenhangend en uitgewerkt curriculum wordt gehanteerd
- de mate van taalondersteuning voor nieuwkomers
- het bestaan van diagnostische toetsen bij schoolaanvang
- periodieke toetsing van taalvaardigheden

De resultaten zijn weergegeven in Tabel 21.

Tabel 21. Inrichting van ondersteuning in de nationale taal in het voortgezet onderwijs in 24 landen/regio's

Criteria	Antwoorden	N	Antwoorden	N	Antwoorden	N
Curriculum	samenhangend en uitgewerkt	20	algemeen	4	geen	0
Aanvullende ondersteuning voor nieuwkomers	volledig	21	deels	0	geen	3
Diagnostische toets bij aanvang	voor iedereen	9	alleen voor kinderen van immigranten	5	geen	10
Periodieke toetsing van taalvaardigheden	landelijke toetsing	15	schoolbepaalde toetsing	8	geen	1

Volgens de verslagen van onze onderzoekers hanteren 20 landen/regio's een samenhangend en uitgewerkt taalcurriculum; in Fryslân, Italië, Noord-Ierland en Nederland wordt het curriculum in algemene bewoordingen uitgedrukt. In 21 landen/regio's wordt nieuwkomers aanvullende ondersteuning in de nationale taal aangeboden, hetzij voorafgaand aan of gedurende het reguliere onderwijsprogramma; voor Denemarken, Italië en Oekraïne is geen melding van zulke ondersteuning gemaakt. De aard van de geboden ondersteuning en het verschil dat dit voor de schoolsucceskansen van de leerlingen maakt, is een thema dat nader onderzoek verdient. Net als in het basisonderwijs voert een verhoudingsgewijs klein aantal landen/regio's bij alle leerlingen bij aanvang van het voortgezet onderwijs een behoeftegerichte vaardigheidstoets voor de nationale taal uit. Het gaat dan om Bosnië & Herzegovina, Catalonië, Engeland, Frankrijk, Oekraïne, Polen, Portugal, Schotland en Wales. Vijf andere landen/regio's – Bulgarije, Hongarije, Litouwen, Spanje en Baskenland – voeren alleen bij kinderen van immigranten zulke diagnostische toetsen uit. De aard van de toetsen en de wijze waarop de informatie wordt gebruikt bij het samenstellen van syllabi en de inrichting van verdere ondersteuning is ook een thema dat nadere aandacht verdient. Net als in het basisonderwijs vindt ook in het voortgezet onderwijs periodieke toetsing van de vaardigheden in de nationale taal plaats, waarbij dit in 15 landen/regio's op landelijk niveau en in acht landen/regio's op lokaal niveau gebeurt. Voor Denemarken is geen melding gemaakt van periodieke toetsing van vaardigheden in de nationale taal in het voortgezet onderwijs.

Vreemde talen in het voortgezet onderwijs

Tabel 22 geeft een overzicht van de inrichting van het vreemdetalenonderwijs in het voortgezet onderwijs. We vroegen onze respondenten naar:

- de doelgroepen
- het aantal talen dat wordt onderwezen en of deze al dan niet verplicht zijn
- de mate waarin een samenhangend en uitgewerkt curriculum wordt gehanteerd
- de verspreiding van gebruik van CLIL
- roostering onder of buiten schooltijden
- voorwaarden aan de groepsgrootte
- periodieke toetsing van taalvaardigheden
- het te bereiken niveau en navolging van CEFR
- de aanwezigheid van overheidsfinanciering

Tabel 22. Inrichting van vreemdetalenonderwijs in het voortgezet onderwijs in 24 landen/regio's

Criteria	Antwoorden	N	Antwoorden	N	Antwoorden	N
Doelgroepen	alle	24	beperkt	0	geen ondersteuning	0
Aantal verplichte vreemde talen (lager voortgezet onderwijs)	twee	14	één	10	geen	0
Aantal verplichte vreemde talen (hoger voortgezet onderwijs)	twee	9	één	10	geen	5
Curriculum	samenhangend en uitgewerkt	20	algemeen	4	geen richtlijnen	0
Gebruik taal als instructietaal (CLIL)	wijdverspreid	1	Dit moet veranderd worden naar lokaal	14	Afwezig	9
Roostering	onder schooltijden	23	deels onder schooltijden	1	buiten schooltijden	0
Voorwaarden groeps grootte	geen	19	5-10 leerlingen	5	>10 leerlingen	0
Periodieke toetsing taalvaardigheden	gestandaardiseerde landelijke toetsing	11	schoolbepaalde toetsing	13	geen	0
Te behalen niveau	gerelateerd aan CEFR	13	landelijk of schoolbepaald	7	geen	4
Overheidsfinanciering	volledig	24	deels	0	geen	0

Als te verwachten bieden alle deelnemende landen/regio's vreemde talen aan in zowel het lager als het hoger voortgezet onderwijs. Er blijken echter aanzienlijke verschillen te bestaan bij het aantal verplichte talen, het talenaanbod, de periodieke toetsing van taalvaardigheden, het gebruik van CLIL en de mate waarin het CEFR wordt ingezet bij de evaluatie van het bereikte niveau.

Voor 20 landen/regio's is gerapporteerd dat een samenhangend en uitgewerkt curriculum wordt gehanteerd. Alleen in Nederland, Noord-Ierland, Frankrijk en Italië wordt het curriculum in algemene bewoordingen uitgedrukt. Waar in het basisonderwijs alleen Spanje het wijdverspreide gebruik van CLIL toepast, valt voor het voortgezet onderwijs Frankrijk deze eer te beurt. 14 landen/regio's zeggen CLIL op plaatselijk niveau toe te passen en voor negen wordt geen melding gemaakt van toepassing van CLIL; paragraaf 2.5 bevat een beschouwing van CLIL voor alle taalcategorieën. Over het algemeen worden er geen voorwaarden gesteld aan de groeps grootte voor vreemdetalenonderwijs. Tegelijk wordt voor Bulgarije, Denemarken, Griekenland, Litouwen en Roemenië gemeld dat deelname van minimaal vijf leerlingen is vereist om sommige klassen te laten starten als het gaat om facultatieve lessen in kleinere talen. Elf landen/regio's voeren periodieke taalvaardigheidstoetsen op landelijk niveau uit, 12 op schoolniveau.

Tabel 23 toont de mate waarin de landen/regio's talen verplicht stellen in het voortgezet onderwijs.

Dertien landen/regio's stellen het leren van twee vreemde talen verplicht in het lager voortgezet onderwijs. Voor het hoger voortgezet onderwijs daalt dat aantal tot negen, omdat op dat niveau in Denemarken, Fryslân, Italië, Litouwen, Nederland en Oekraïne niet twee talen maar één taal vereist wordt, en in Griekenland zelfs geen enkele taal. In Hongarije en Zwitserland stijgt het aantal verplichte talen daarentegen juist van één naar twee. Alleen Oostenrijk, Estland, Frankrijk, Polen, Portugal, Roemenië en Zwitserland stellen in zowel het lager als het hoger voortgezet onderwijs twee talen verplicht. In Engeland, Noord-Ierland, Schotland en Wales is één vreemde taal verplicht in het lager voortgezet onderwijs, maar in het hoger voortgezet onderwijs zijn dit de enige van de deelnemende landen/regio's waar geen vreemde taal verplicht wordt gesteld naast Griekenland, waar vreemde talen helemaal niet verplicht zijn. In Schotland wordt taalonderwijs in zowel het lager als hoger voortgezet onderwijs als recht beschouwd, waarmee het technisch gesproken niet een verplichting is, al leren in de praktijk de meeste kinderen in het voortgezet onderwijs wel een vreemde taal.

Tabel 23. Aantal verplichte talen in het lager en hoger voortgezet onderwijs in 24 landen/regio's

Aantal verplichte talen	Twee talen verplicht	Eén taal verplicht	Geen verplichte taal
Lager voortgezet onderwijs	Denemarken, Estland, Frankrijk, Fryslân, Griekenland, Italië, Litouwen, Nederland, Oekraïne, Oostenrijk, Polen, Portugal, Roemenië	Baskenland, Bosnië & Herzegovina, Bulgarije, Catalonië, Engeland, Hongarije, N.-Ierland, Spanje (Madrid, Valencia, Sevilla), Wales, Zwitserland	Schotland
Hoger voortgezet onderwijs	Bulgarije, Estland, Frankrijk, Hongarije, Oostenrijk, Polen, Portugal, Roemenië, Zwitserland	Baskenland, Bosnië & Herzegovina, Catalonië, Denemarken, Fryslân, Italië, Litouwen, Nederland, Oekraïne, Spanje (Madrid, Valencia, Sevilla)	Engeland, Griekenland, N.-Ierland, Schotland, Wales

Zoals te verwachten viel, geldt voor het voortgezet onderwijs in de deelnemende landen sterker dan voor het basisonderwijs dat de doelstellingen voor taalvaardigheid in vreemde talen overeenkomstig het CEFR zijn geformuleerd; 13 landen/regio's noemen specifiek het te bereiken CEFR-niveau. De gehanteerde normen zijn weergegeven in Tabel 24.

Tabel 24. CEFR-doelstellingen voor taalvaardigheid bij vreemdetalenonderwijs in het voortgezet onderwijs in 13 landen/regio's

Land/regio	Verwacht taalvaardigheidsniveau aan het einde van het voortgezet onderwijs
Oostenrijk	B2
Baskenland	B1
Bulgarije	B1-B2 voor eerste VT; A1 voor tweede VT
Denemarken	B2
Estland	Lager voortgezet: eerste VT: B1; tweede VT: A2 Hoger voortgezet: twee vreemde talen op B-niveau (B1 of B2)
Frankrijk	B2-niveau voor eerste VT; B1-niveau voor tweede VT A2/B1 voor derde VT
Fryslân	Afhankelijk van schoolsoort, niveaus tussen A1 en B2 (of C1 voor leesvaardigheid)
Hongarije	Eerste VT: B1 of B2; tweede VT: B1
Litouwen	Lager voortgezet: eerste VT: B1; tweede VT: A2; hoger voortgezet: in aansluiting bij de bereikte vaardigheid van het lager voortgezet niveau: B2, B1 of A2
Nederland	Afhankelijk van schoolsoort, niveaus tussen A1 en B2 (of C1 voor leesvaardigheid)
Portugal	Niveaus variëren tussen A.2.2 en B.1.2
Roemenië	B2
Zwitserland	In de kantons Zürich en Genève: B2.

Kennelijk is B2 het algemeen nagestreefde vaardigheidsniveau voor de eerste vreemde taal en B2 voor de tweede. Uit de uitkomsten van het SurveyLang-onderzoek, later dit jaar, zal blijken in hoeverre dit streven in werkelijkheid wordt bereikt.

R/M-talen in het voortgezet onderwijs

Wegens de verplichtingen die het EHRMT en nationale wetgeving opleggen, bieden landen/regio's onderwijs in en over R/M-talen. We hebben onze onderzoekers een vergelijkbare reeks vragen gesteld als voor vreemde talen. De onderwerpen waren:

- de doelgroepen
- de mate waarin een samenhangend en uitgewerkt curriculum wordt gehanteerd
- de verspreiding van gebruik van CLIL
- roostering onder of buiten schooltijden
- voorwaarden aan de groepsgrootte
- periodieke toetsing van de taalvaardigheden
- het te bereiken niveau
- de aanwezigheid van overheidsfinanciering

In 19 landen/regio's zijn R/M-talen deel van het aanbod in het voortgezet onderwijs. De uitkomsten staan in Tabel 25.

Tabel 25. Inrichting van onderwijs in R/M-talen in het voortgezet onderwijs in 19 landen/regio's

Criteria	Antwoorden	N	Antwoorden	N	Antwoorden	N
Doelgroepen	alle	18	beperkt	1	niet gespecificeerd	0
Samenhangend en uitgewerkt curriculum	samenhangend en uitgewerkt	16	algemeen	3	geen richtlijnen	0
Gebruik taal als instructietaal (CLIL)	wijdverspreid	10	lokaal	8	afwezig	1
Roostering	onder schooltijden	15	deels onder schooltijden	3	buiten schooltijden	1
Voorwaarden groeps grootte	geen	13	5-10 leerlingen	1	>10 leerlingen	5
Periodieke toetsing taalvaardigheden	gestandaardiseerde landelijke/regionale toetsing	10	schoolbepaalde toetsing	8	geen toetsing	1
Te behalen niveau	landelijk/regionaal bepaald	14	schoolbepaald	3	geen	2
Overheidsfinanciering	volledig	19	deels	0	geen	0

De landen/regio's die geen onderwijs in R/M-talen aanbieden zijn Denemarken, Engeland, Estland, Griekenland en Polen. Voor de overige 19 landen/regio's is CLIL in tien landen/regio's in wijdverspreid en in acht op sommige gebieden in gebruik; voor Bulgarije is gerapporteerd dat R/M-talen alleen als schoolvak worden onderwezen. De lessen staan overal open voor alle leerlingen, met uitzondering van Bulgarije, waar alleen moedertaalsprekers mee kunnen doen. De lessen vinden plaats onder schooltijden, behalve in Bosnië & Herzegovina, Bulgarije en Oostenrijk, waar de lessen deels onder en deels buiten schooltijden worden gegeven. In 13 landen/regio's worden geen voorwaarden gesteld aan de groeps grootte. In Schotland is een minimum van vijf leerlingen vereist om de lessen doorgang te doen vinden; dat aantal ligt in Bulgarije, Frankrijk, Noord-Ierland, Oostenrijk en Roemenië op tien leerlingen. Achttien landen/regio's voeren periodieke toetsing van taalvaardigheden uit middels landelijke/regionale of schoolbepaalde toetsen; alleen in Italië wordt er niet periodiek getoetst. Oostenrijk en Wales zeggen geen doelstellingen voor het te bereiken taalvaardigheidsniveau te hanteren, anders dan alle andere landen/regio's. In geen van de landen/regio's worden kosten voor de lessen in rekening gebracht.

Immigrantentalen in het voortgezet onderwijs

Met de toegenomen mobiliteit en migratie binnen en naar Europa is het aantal 'immigrantentalen' dat op Europese scholen gesproken wordt, drastisch toegenomen. Voor veel kinderen is de instructietaal op school dan ook hun tweede taal. In Europese documenten bestaat veel aandacht voor het belang van de waardering van alle talen en culturen die zich binnen een schoolklas voordoen. In Aanbeveling 98 (6) van de Raad van Europa (1998) wordt er bij de lidstaten op aangedrongen om zich er zeker van de stellen dat:

there is parity of esteem between all the languages and cultures involved so that children in each community may have the opportunity to develop oracy and literacy in the language of their own community as well as to learn to understand and appreciate the language and culture of the other.

Het *Groenboek over Migratie en Mobiliteit* (2008) verwijst naar Instructie 77/486/CEE, die lidstaten wil stimuleren tot:

teaching of the mother tongue and culture of the country of origin, in coordination with normal education, in cooperation with the Member State of origin.

In ons LRE-onderzoek hebben we uit willen zoeken in hoeverre lidstaten zowel immigranten als anderen de kans bieden om deze talen te leren. Het bleek dat bij voorschools en basisonderwijs slechts enkele landen/regio's deze optie structureel aanbieden (drie landen/regio's in voorschoolse educatie en vijf in het basisonderwijs); voor het voortgezet onderwijs was er een positief antwoord van acht van de 24 landen/regio's. Het gaat dan om Denemarken, Engeland, Estland, Frankrijk, Nederland, Oostenrijk, Schotland en Zwitserland.

Tabel 26 geeft een overzicht van de immigrantentalen in deze landen, met speciale aandacht voor:

- de doelgroepen
- de mate waarin een samenhangend en uitgewerkt curriculum wordt gehanteerd
- de verspreiding van gebruik van CLIL
- roostering onder of buiten schooltijden
- voorwaarden aan de groeps grootte
- periodieke toetsing van taalvaardigheden
- het te bereiken niveau
- de aanwezigheid van overheidsfinanciering

Tabel 26. Inrichting van onderwijs in immigrantentalen in het voortgezet onderwijs (8 landen/regio's)

Criteria	Antwoorden	N	Antwoorden	N	Antwoorden	N
Doelgroepen	alle	4	beperkt tot moedertaalsprekers	3	niet gespecificeerd	1
Samenhangend en uitgewerkt curriculum	samenhangend en uitgewerkt	3	algemeen	3	geen richtlijnen	2
Gebruik taal als instructietaal (CLIL)	wijdverspreid	1	plaatselijk	2	afwezig	5
Roostering	onder schooltijden	1	deels onder schooltijden	1	buiten schooltijden	6
Voorwaarden groepsgrootte	geen	4	5-10 leerlingen	2	>10 leerlingen	2
Periodieke toetsing taalvaardigheden	gestandaardiseerde landelijke toetsing	1	schoolbepaalde toetsing	5	geen	2
Te behalen niveau	landelijk bepaald	2	schoolbepaald	3	geen	3
Overheidsfinanciering	volledig	5	deels	2	geen	1

Onder de acht landen/regio's waarvoor aanbod is gemeld bieden Denemarken, Engeland, Frankrijk en Nederland talen als Turks en Arabisch, niet alleen aan leerlingen met een achtergrond in deze talen, maar aan alle leerlingen, als vreemde taal. Dit model vormt een goed praktijkvoorbeeld dat in andere landen/regio's navolging verdient. Alleen in Frankrijk is de toepassing van CLIL wijdverspreid; Oostenrijk en Zwitserland passen het op sommige gebieden toe. In Nederland worden immigrantentalen als deel van het curriculum onder schooltijd onderwezen, terwijl Engeland en Zwitserland (alleen het kanton Zürich) de lessen deels onder, deels buiten schooltijd aanbieden. In de overige landen/regio's vinden de lessen als extra-curriculaire activiteiten plaats. In Engeland, Frankrijk, Nederland en Schotland bestaan geen voorwaarden aan de groepsgrootte, terwijl in Denemarken en Zwitserland minimaal vijf leerlingen mee moeten doen om de lessen te laten doorgaan; in Estland en Oostenrijk ligt dat minimum op tien leerlingen. De periodieke toetsing van taalvaardigheden gebeurt in Engeland middels gestandaardiseerde landelijke toetsen en in Denemarken, Frankrijk, Nederland en Zwitserland met schoolbepaalde toetsinstrumenten. In Estland, Oostenrijk en Schotland vindt geen periodieke toetsing plaats. Alleen in Estland en Nederland wordt het te bereiken taalvaardigheidsniveau landelijk/regionaal vastgesteld. Er is sprake van volledige overheidsfinanciering voor immigrantentalen in Denemarken, Engeland, Nederland, Oostenrijk en Schotland. In Frankrijk en Zwitserland wordt dit onderwijs gefinancierd door het land van herkomst van de immigrantenkinderen; in Estland betalen de ouders/verzorgers een deel van de kosten. De enige landen die immigrantentalen aanbieden in zowel het basis- als het voortgezet onderwijs, zijn Denemarken, Frankrijk, Oostenrijk en Zwitserland.

Overzicht van het aanbod aan talen anders dan de nationale taal in het voortgezet onderwijs

Na het basisonderwijs wordt het lastiger om te onderscheiden tussen het aanbod van vreemde talen, R/M-talen en immigrantentalen. De doelgroepen voor het aanbod worden namelijk telkens minder distinctief en er is een toename vast te stellen in het aanbod van *talen anders dan de nationale taal* (TANT) aan leerlingen, ongeacht hun talige achtergrond. Ondanks deze complicerende factoren hebben we het aanvankelijke onderscheid tussen vreemde talen, R/M-talen en immigrantentalen, dat werd gebruikt bij de beschrijving van het taalaanbod in voorschools en basisonderwijs, aangehouden. Daarbij erkennen we dat deze categorieën alles behalve waterdicht van elkaar te scheiden zijn. Tabel 27 geeft een vergelijkend overzicht van het aanbod in (voornamelijk) R/M-talen, (voornamelijk) vreemde talen en (voornamelijk) immigrantentalen in de 24 deelnemende landen/regio's, volgens de rapportages van onze onderzoekers.

Tabel 27. Vergelijkend overzicht van het aanbod in (voornamelijk) R/M-talen, (voornamelijk) vreemde talen en (voornamelijk) immigrantentalen in het voortgezet onderwijs (cursieve vreemde talen worden uitsluitend in het voortgezet onderwijs aangeboden) in 24 landen/regio's

Land/regio	(voornamelijk) R/M-talen	(voornamelijk) vreemde talen	(voornamelijk) immigrantentalen
Oostenrijk	Burgenland-Kroatisch, Tsjechisch, Hongaars, Romani, Slowaaks, Sloveens	Verplicht: twee uit Engels, Frans, Italiaans, Spaans	Albanees, Bosnisch, Kroatisch, Servisch, Pools, Russisch, Turks
Baskenland	Baskisch	Verplicht: Engels, Duits Facultatief: Arabisch, Frans, Italiaans, Russisch, Turks	-
Bosn. & Herz.	Bosnisch, Kroatisch, Servisch als andere nationale talen	Verplicht: Engels, Duits Facultatief: Arabisch, Frans, Italiaans, Russisch, Turks	-
Bulgarije	Armeens, Hebreeuws, Romani, Turks	Verplicht: 1-2 uit Kroatisch, Tsjechisch, Engels, Frans, Duits, Italiaans, Japans, Koreaans, Pools, Roemeens, Russisch, Servisch, Slowaaks, Spaans Facultatief: anderen uit bovenstaande lijst	-
Catalonië	Catalaans alom, Aranees-Occitaans in Val d'Aran	Verplicht: één uit Engels, Frans, soms Duits en Italiaans Facultatief: Klassiek Grieks, Latijn en anderen	-
Denemarken	-	Verplicht: Engels Facultatief: Klassiek Grieks, Chinees, Frans, Duits, Italiaans, Japans, Latijn, Russisch, Spaans	Arabisch, Turks
Engeland	-	Verplicht: Het kan gaan om elke levende taal (die afdoende geaccrediteerd is); de belangrijkste talen zijn Frans, Duits, Spaans, maar hierbij horen ook Arabisch, Italiaans, Japans, Mandarijn, Pools, Portugees, Russisch, Turks & Urdu.	Arabisch, Chinees, Urdu
Estland		Verplicht: twee uit Engels, Frans, Duits, Russisch	Chinees, Fins, Zweeds
Frankrijk	<i>Baskisch, Bretons, Catalaans, Corsicaans, Occitaans, Elzassisch/Duits, Moezelfrankisch, Creools, Tahitiaans, Melanesische talen (Ajië, Drehu, Nengone, Paici)</i>	Verplicht: twee talen uit Engels, Duits, Italiaans, Portugees, Russisch, Spaans, Klassiek Grieks, Arabisch, Chinees, Deens, Nederlands, Grieks, Hebreeuws, Japans, Latijn, Noors, Pools, Turks, Zweeds; andere talen, zoals regionale talen, zijn facultatief	Arabisch, Kroatisch, Italiaans, Portugees, Servisch, Spaans en Turk
Fryslân	Fries alleen in Fryslân	Verplicht: Engels Facultatief: Frans, Duits en andere talen, maar een tweede vreemde taal is verplicht op het hoogste niveau van voortgezet onderwijs – Klassiek Grieks, Latijn, Spaans	-
Griekenland	-	Verplicht: Engels Facultatief: Frans, Duits	-
Hongarije	Romani/Boyash	Verplicht: 1-2 uit Chinees, Engels, Frans, Duits, Italiaans, Russisch, Spaans, Latijn	-
Italië	Albanees, Catalaans, Kroatisch, Franco-Provençaals, Frans, Friulisch, Duits, Grieks, Ladinisch, Occitaans, Sardijnisch, Sloveens	Verplicht: Engels en een andere vreemde taal	-

Land/regio	(voornamelijk) R/M-talen	(voornamelijk) vreemde talen	(voornamelijk) immigrantentalen
Litouwen	Russisch, Pools, Hebreeuws, Wit-Russisch	Verplicht: één uit Engels, Frans, Duits Facultatief: andere talen	-
Nederland	Fries alleen in Fryslân	Verplicht: Engels <i>plus één andere taal op het hoogste voortgezet niveau</i> Facultatief: <i>Klassiek Grieks, Chinees, Frans, Duits, Italiaans, Latijn, Russisch, Spaans</i>	Arabisch, Turks
N.-Ierland	Iers	Verplicht: één uit Frans, Duits, Spaans	-
Polen	-	Verplicht: twee uit Engels, Frans, Duits, Italiaans, Russisch, Spaans	-
Portugal	Mirandees	Verplicht: twee uit Engels, Frans, Duits, Spaans, <i>Latijn, Grieks</i>	-
Roemenië	Bulgaars, Kroatisch, Hongaars, Italiaans, Pools, Romani, Russisch-Lipovaans, Slowaaks, Servisch, Turks, Oekraïens	Verplicht: twee uit Engels, Frans, Duits, Italiaans, Portugees, <i>Russisch, Spaans</i>	-
Schotland	Schots-Gaelisch	Verplicht/facultatief: 1 uit Frans, Duits of Spaans, Italiaans en Chinees	Chinees, Russisch, Urdu
Spanje	Valenciaans alleen in Valencia	Verplicht: één uit Engels, Frans, Duits	-
Zwitserland	Frans, Duits, Italiaans als andere nationale talen	Verplicht: 1-2 uit Engels, Grieks, Latijn, Spaans	In Zürich: Albanees, Bosnisch, Chinees, Kroatisch, Fins, Frans, Grieks, Hongaars, Italiaans, Koreaans, Koerdisch, Portugees, Russisch, Servisch, Sloveens, Spaans, Zweeds, Turks In Genève: Albanees, Arabisch, Italiaans, Portugees, Spaans, Turks
Oekraïne	Wit-Russisch, Bulgaars, Krimtataars, Gagaoezisch, Duits, Grieks, Hebreeuws, Hongaars, Moldavisch, Pools, Roemeens, Russisch, Slowaaks	Verplicht 1-2 uit Engels, Frans, Duits of Spaans schoolafhankelijk Facultatief Armeens, Tsjechisch, Koreaans, Turks, Vietnamees: als extra-curriculaire talen	-
Wales	Welsh	Verplicht één tot 14 jaar uit Frans, Duits, Spaans	-

De vreemde talen die het meest algemeen worden aangeboden, zijn Engels, Frans en Duits, alhoewel ook andere Europese talen, zoals Spaans en Italiaans, worden aangeboden. Als facultatieve vreemde talen worden ook sommige immigrantentalen aangeboden, zoals Arabisch, Kroatisch, Pools, Russisch en Turks. Arabisch en Turks hebben in Nederland en Frankrijk een stevige positie als examenvakken in het voortgezet onderwijs. Het aanbod van talen is het grootst in Frankrijk, waar alle leerlingen uit een scala aan talen kunnen kiezen, waaronder moderne Europese talen, populaire Aziatische talen als Japans en Chinees, maar ook R/M-talen en immigrantentalen. Volgens het onderzoek hebben ook Nederland en Oostenrijk een rijk aanbod aan talen. In Oost-Europese landen is Russisch natuurlijk een vaak aangeboden taal, als R/M-taal of als vreemde taal. Frans en Spaans worden het meest aangeboden in Engeland, Noord-Ierland, Schotland en Wales, al worden daar ook immigrantentalen aangeboden, soms in het regulier onderwijs, maar vaker in zogenaamd *complementair* onderwijs.

Kwalificaties en verdere ontwikkeling van docenten in het voortgezet onderwijs

Wat kwalificaties en verdere ontwikkeling van docenten betreft, was te verwachten dat uit de verslagen van onze onderzoekers blijkt dat in het voortgezet onderwijs hogere eisen gesteld worden dan in het basisonderwijs. In het LRE-onderzoek hebben we vragen gesteld over:

- kwalificaties van docenten
- aanbod van training voorafgaande aan of tijdens de aanstelling
- mobiliteit van docenten in vreemde talen
- vereiste niveau van taalbeheersing
- maatregelen om in geval van tekort het docentenbestand aan te vullen

In Tabel 28 zijn voor alle vier taalcategorieën de uitkomsten voor het voortgezet onderwijs weergegeven voor alle landen/regio's. Het is van belang om in het oog te houden dat niet elke taalcategorie in elk land of elke regio wordt aangeboden. Dit verklaart vooral de lage scores voor de immigrantentalen, die in slechts acht landen/regio's worden aangeboden.

Tabel 28. Kwalificaties en verdere ontwikkeling van docenten in het voortgezet onderwijs in 24 landen/regio's

Criteria	Antwoorden	NT	R/M	VT	IT	Antwoorden	NT	R/M	VT	IT	Antwoorden	NT	R/M	VT	IT
Docentkwalificaties	taaldocenten	23	16	22	3	algemene docenten	1	3	2	3	geen specifieke kwalificaties	0	5	0	18
Training voor aanstelling	vakspecifiek	22	17	22	3	algemeen	2	2	2	2	geen cursus	0	5	0	19
Training tijdens aanstelling	vakspecifiek	19	14	20	3	algemeen	5	5	4	5	geen cursus	0	5	0	16
Niveau van taalbeheersing	gekoppeld aan CEFR	4	NVT	8	NVT	landelijke / regionale normen	13	NVT	13	NVT	geen specifieke normen	7	NVT	4	NVT
Maatregelen om bij tekort het docentenbestand aan te vullen	structurele maatregelen	7	8	10	1	campagnes	2	0	1	1	geen specifieke maatregelen	15	16	13	22
Mobiliteit	structurele programma's	NVT	NVT	2	NVT	financiële steun op aanvraag	NVT	NVT	17	NVT	geen financiële steun	NVT	NVT	5	NVT

In 23 van de 24 landen/regio's wordt aanvullende ondersteuning in de nationale taal (NL) verzorgd door gekwalificeerde taaldocenten; alleen in Estland wordt dit verzorgd door algemeen gekwalificeerde docenten. Ook wordt training aangeboden voor docenten voorafgaande aan en tijdens de aanstelling. Van docenten die geen moedertaalsprekers van de nationale taal zijn, wordt in 17 landen/regio's vereist dat ze een bepaald beheersingsniveau in de nationale taal hebben bereikt, waarvan er overigens slechts vier specifiek refereren aan de CEFR-niveaus, nl. Baskenland (B2), Estland (C1), Italië (C2) en Zwitserland (in de kantons Zürich en Ticino) (C2). In zeven landen/regio's wordt geen bepaalde vaste norm gehanteerd.

Ook docenten in vreemde talen zijn goed gekwalificeerd; alleen in Estland en Noord-Ierland wordt het onderwijs in vreemde talen verzorgd door algemeen gekwalificeerde docenten. Voor Italië en Griekenland wordt gerapporteerd dat de training voorafgaande aan de aanstelling meer van algemene dan van taalspecifieke aard is. Op voortgezet niveau bestaat iets meer structurele steun voor mobiliteit van docenten dan op basisschoolniveau. In zowel Catalonië als in Oostenrijk worden docenten aangemoedigd een semester in het buitenland te verblijven als onderdeel van de training voorafgaande aan of tijdens de aanstelling. In 17 andere landen/regio's wordt initiatieven tot zulke mobiliteit financieel ondersteund. In Estland, Frankrijk, Italië, Portugal en Roemenië is het voor docenten lastiger om een tijdlang in het herkomst van de betreffende taal door te brengen. Overeenkomstig de aanbevelingen van de EU en de RvE wordt in de meeste landen/regio's van docenten in vreemde talen vereist dat ze een bepaald vaardigheidsniveau in de vreemde taal hebben verworven. In acht landen/regio's worden dit getoetst aan de niveaus van het CEFR, als opgenomen in Tabel 29.

Tabel 29. Vaardigheidseisen voor docenten in vreemde talen in het voortgezet onderwijs in 9 landen/regio's

Landen/regio's	Vereist vaardigheidsniveau voor docenten in vreemde talen in het voortgezet onderwijs
Oostenrijk	C1
Baskenland	B2
Bulgarije	B2-C1
Catalonië	C1-C2
Estland	C1
Frankrijk	B2
Hongarije	C1
Roemenië	C1
Zwitserland	Kanton Zürich: C2

C1 is het niveau dat het vaakst vereist wordt. B2 wordt aanvaard in Frankrijk en Baskenland, maar in Catalonië en Zwitserland (kanton Zürich) zijn de eisen scherper: daar is niveau C2 vereist.

Docenten van R/M-talen zijn in alle landen/regio's gekwalificeerde taaldocenten, met uitzondering van Fryslân, waar de lessen worden gegeven door algemeen gekwalificeerde docenten. Tevens worden in alle landen/regio's trainingen voorafgaande aan en tijdens de aanstelling aangeboden.

Alleen voor Denemarken, Nederland en Oostenrijk geldt dat gekwalificeerde vakspecifieke taaldocenten lessen in immigrantentalen verzorgen. In Estland, Frankrijk en Zwitserland worden hiervoor algemene docenten ingezet.

Net als in het basisonderwijs bestaat in een aantal landen een tekort aan docenten. Er worden maatregelen getroffen om professionals met de juiste kwalificaties aan te trekken en daarnaast mensen aan te sporen zich als taaldocent op te laten leiden. De landen/regio's waarvoor zulke wervingscampagnes zijn gerapporteerd, zijn opgenomen in Tabel 30.

Tabel 30. Landen/regio's met actief wervingsbeleid in geval van tekort aan taaldocenten

NT-docenten	VT-docenten	R/M-docenten	IT-docenten
Baskenland	Baskenland	Baskenland	Engeland
Engeland	Bulgarije	Fryslân	Schotland
Estland	Engeland	Noord-Ierland	
Fryslân	Fryslân	Roemenië	
Nederland	Hongarije	Schotland	
Noord-Ierland	Litouwen	Spanje	
Roemenië	Nederland	Zwitserland	
Schotland	Roemenië	Wales	
Zwitserland	Schotland		
	Zwitserland		
	Wales		

Schotland is de enige van deze landen/regio's waar voor elke categorie een actief wervingsbeleid wordt gevoerd. In Baskenland, Engeland, Roemenië, Schotland en Zwitserland worden voor drie van de vier taalcategorieën maatregelen getroffen om het tekort weer op peil te brengen.

2.5 Sectoroverschrijdende perspectieven op voorschools, basis- en voortgezet onderwijs

In deze paragraaf wordt een Sectoroverschrijdende perspectief geboden op drie belangrijke gebieden waarop in EU- en RvE-documenten aandacht wordt gevestigd:

- *content and language integrated learning (CLIL)*
- mobiliteit van docenten in vreemde talen
- algemene erkenning van veel- en meertaligheid op scholen

Content and Language Integrated Learning (CLIL)

Bij CLIL gaat het om leerlingen die schoolvakken als natuurkunde of aardrijkskunde middels een andere taal aangeboden krijgen. Dit wordt ten sterkste aanbevolen als een efficiënte en effectieve wijze om communicatieve vaardigheden bij te brengen. De toepassing van CLIL kwam al ter sprake in de subparagrafen over basis- en voortgezet onderwijs. In Tabel 31 geven we de uitkomsten voor deze beide sectoren naast elkaar weer. We hebben onze onderzoekers gevraagd hoe verbreid de toepassing van CLIL is: wijdverspreid, plaatselijk of afwezig in de betreffende landen/regio's. Het totaal aantal landen/regio's waar CLIL wordt aangeboden, staat tussen haakjes vermeld.

Tabel 31. Aantal landen/regio's met gebruik van CLIL in het basis- en voortgezet onderwijs (de cijfers hebben betrekking op het aantal landen/regio's)

Land/regio	Basisonderwijs			Voortgezet onderwijs		
	VT (23)	R/M (22)	IT (5)	VT (24)	R/M (19)	IT (8)
Wijdverspreid	1	12	1	1	10	1
Plaatselijk	13	6	3	14	7	2
Afwezig	9	4	1	9	8	5

Zoals te verwachten viel, wordt CLIL vooral veel toegepast in het onderwijs voor R/M-talen, omdat het bij deze talen gewoonlijk om de thuistaal van de leerlingen gaat. Zodoende beheersen ze de taal al vloeiend. Minder wijdverspreid is voor veel landen/regio's de toepassing van CLIL in lessen voor vreemde talen, omdat de vaardigheid bij de leerlingen in dat geval meestal minder ontwikkeld is: CLIL bij vreemde talen wordt alleen gemeld voor Spanje in het basisonderwijs en voor Frankrijk in het voortgezet onderwijs. Evenzogoed duidt het feit dat 13 landen/regio's melding maken van CLIL in het basis- en 14 in het voortgezet onderwijs erop dat de aanzet tot goede praktijk aanwezig is. Het is zinvol om nader comparatief onderzoek uit te voeren naar de gebruikte methodes en de ontwikkeling van docenten en van lesmateriaal. Van de weinige landen/regio's die immigrantentalen aanbieden, wordt opnieuw voor Spanje een wijdverspreid gebruik van CLIL gerapporteerd op basisschoolniveau en voor Frankrijk op voortgezet niveau. Het geeft aan dat deze twee landen expertise op het gebied van de CLIL-benadering hebben.

Mobiliteit van docenten in vreemde talen

De mobiliteit van docenten wordt sterk bevorderd door het EC-programma *Een leven lang leren*. In het LRE-onderzoek hebben we vragen gesteld aan onze onderzoekers over de mogelijkheden die docenten hebben om een tijdlang in het betreffende gebied te vertoeven, als onderdeel van een training die voorafgaat aan de aanstelling of gedurende de aanstelling plaatsvindt. Er is gevraagd of in de landen/regio's

- zulke trainingen een structureel onderdeel zijn van het ontwikkelingsprogramma voor docenten, waarbij de docenten minimaal één periode in het betreffende land vertoeven
- zo'n structurele aanpak niet wordt gehanteerd, maar individuele initiatieven wel aangemoedigd en gesteund worden, of
- geen van bovenstaande van toepassing is.

De resultaten staan in Tabel 32.

Tabel 32. Overzicht van mobiliteit van docenten in vreemde talen in het basis- en voortgezet onderwijs in 24 landen/regio's

	Basisonderwijs	Voortgezet onderwijs
Structurele programma's – tenminste één verblijf in het betreffende land	Catalonië, Zwitserland	Catalonië, Oostenrijk, Spanje, Zwitserland
Steun aan individuele initiatieven	Baskenland, Bosnië & Herzegovina, Denemarken, Engeland, Estland, Griekenland, Hongarije, Litouwen, Oostenrijk, Polen, Schotland, Spanje, Oekraïne	Baskenland, Bosnië & Herzegovina, Bulgarije, Denemarken, Engeland, Fryslân, Griekenland, Hongarije, Litouwen, Nederland, Noorderland, Polen, Oekraïne, Schotland, Wales
Afwezig	Bulgarije, Frankrijk, Fryslân, Italië, Nederland, Noorderland, Portugal, Roemenië, Wales	Estland, Frankrijk, Italië, Portugal, Roemenië

Catalonië en Zwitserland zijn de enige landen/regio's waar structurele mobiliteitsprogramma's bestaan op zowel basisschool- als voortgezet niveau. Wel biedt de helft van de andere landen financiële steun aan individuele initiatieven van docenten op beide niveaus. Een verrassend klein aantal landen/regio's lijkt op geen van beide niveaus mobiliteit te stimuleren. De mogelijke redenen daarvoor vormen een thema voor nadere onderzoek.

Algemene erkenning van veel-/meertaligheid op scholen

De inrichting van veel-/meertalig onderwijs en de ontwikkeling van docenten die voor talig en cultureel gesproken gemengde klassen staan, vormen in toenemende mate een uitdaging voor het openbaar onderwijs in Europa. Omdat in bijna alle klaslokalen verschillende thuistalen aanwezig zijn, benadrukken EU- en RvE-documenten hoe belangrijk het is om bij het taalonderwijs te erkennen dat leerlingen over een meertalig repertoire beschikken. Ook dienen docenten bij hun ontwikkeling gewezen te worden op het valoriseren en inzetten van dat meertalige repertoire in hun lessen. Het is lastig om vast te stellen in welke mate dat ook daadwerkelijk gebeurt; dit zou al een onderzoeksproject op zichzelf vormen. Toch hebben we, om een idee te krijgen, de onderzoekers gevraagd om een inschatting te maken van de mate waarin veel-/meertaligheid in het onderwijs wordt erkend. De uitkomsten staan in Tabel 33.

Tabel 33. Erkenning van veel-/meertaligheid in voorschools (PPE), basis (PE)- en voortgezet (SE) onderwijs in 24 landen/regio's (de cijfers hebben betrekking op het aantal landen/regio's)

Mate van erkenning	Samenhangende, structurele aanpak			Informeel aanpak			Geen aandacht		
	VSO	BO	VO	VSO	BO	VO	VSO	BO	VO
Erkenning van veeltaligheid en het meertalige repertoire van leerlingen	8	11	9	15	11	11	1	2	4
Docenten getraind om het meertalige repertoire van de leerlingen in te zetten	7	8	4	14	12	16	3	4	4

Het merendeel van de landen/regio's meldt dat veeltaligheid binnen de samenleving en het meertalige repertoire van leerlingen op alle niveaus van het onderwijs zowel formeel als informeel worden erkend. Toch lijkt de ontwikkeling van docenten op dit gebied veeleer informeel plaats te vinden, vooral op voortgezet niveau. De landen/regio's waarvoor is gemeld dat er een samenhangende, structurele aanpak bestaat binnen de drie onderwijssectoren zijn Roemenië, Spanje en Wales. Voor Bosnië & Herzegovina, Engeland, Frankrijk en Schotland wordt gerapporteerd dat de mate van erkenning van veel-/meertaligheid hoger is bij het voorschools en basisonderwijs dan binnen het voortgezet onderwijs, terwijl in Nederland en Zwitserland de mate van erkenning juist groter is op voortgezet niveau.

2.6 Talen in het beroepsonderwijs en hoger onderwijs voor volwassenen

Talen in het beroepsonderwijs voor volwassenen

Beroepsonderwijs, waarvoor internationaal de aanduiding *Vocational Education and Training* (VET) gangbaar is, is bij uitstek een belangrijk onderdeel van de EU-strategie tot 2020. Op basis van het *Kopenhagen-proces*, waarover de Europese Raad in 2002 overeenstemming heeft bereikt, werkt de EC nauw samen met de lidstaten om het aanbod in deze onderwijssector in heel Europa te versterken. In haar Bericht van 2008 benadrukte de EC het belang van een leven lang leren, de belangrijke rol van beroepsonderwijs voor volwassenen voor de toekomst van Europa en de behoefte aan talenonderwijs binnen deze sector. De EU heeft structurele fondsen vrijgegeven voor vakspecifieke taalcursussen.

Het EC-Bericht (2010), *Een nieuwe impuls voor Europese samenwerking op het gebied van beroepsonderwijs en -opleiding ter ondersteuning van de Europa 2020-strategie* roept op tot een strategische benadering van mobiliteit in het beroepsonderwijs voor volwassenen. Het Bericht bevat de aanbeveling om studien- en stageperiodes in het buitenland op te nemen in alle opleidingscurricula, en daarbij sterker de nadruk te leggen op taalverwerving. Dat is vooral van belang voor degenen die worden opgeleid om aan de slag te gaan in de industrie of in sectoren als bank- en verzekeringswezen, toerisme of internationale handel. Daarnaast is aandacht voor de nationale taal van even groot belang, omdat de meeste centra voor volwassenenonderwijs (in Nederland: Regionale Opleidingscentra, voortaan ROC's) opleidingsprogramma's bieden aan werkzoekenden en nieuwkomers.

In Aanbeveling 98 (6) heeft de RvE (1998) verder opgeroepen tot vakgerichte taalverwerving. De RvE drong er tevens bij centra op aan om voor volwassenenonderwijs taalmodules te bieden waarin een balans aanwezig is tussen algemene en vakgerichte taalonderdelen. Zo worden studenten goed uitgerust om te kunnen participeren in internationale projecten en worden ze voorbereid op het beoogde beroep. Bovendien werkt dit de mobiliteit van de student binnen de betreffende sector in de hand.

De doelstelling van het LRE-onderzoek was om informatie te vergaren omtrent de talen en programma's die binnen Europese centra voor volwassenenonderwijs worden aangeboden. Om dat te kunnen doen zijn door het netwerk van onderzoekers primaire gegevens verzameld, die rechtstreeks afkomstig zijn van de grootste centra voor volwassenenonderwijs (totaal: 69) in de 67 deelnemende steden (zie Tabel 14 in paragraaf 1.5).

Aanvullende ondersteuning voor nationale talen in het beroepsonderwijs voor volwassenen

Om informatie te verkrijgen over het niveau van aanvullende ondersteuning voor de nationale taal hebben onze onderzoekers de onderwijscentra vragen gesteld over:

- de doelgroepen
- de verschillende programma's voor cursisten
- de mate waarin een expliciet en coherent curriculum wordt gevolgd
- ondersteuning voor vakspecifieke taalvaardigheden en uitbouw van algemene taalvaardigheden
- herkomst van financiering
- stagemogelijkheden
- inzet van EU-instrumenten

De resultaten zijn weergegeven in Tabel 34.

Tabel 34. Aanvullende ondersteuning voor de nationale taal in het beroepsonderwijs voor volwassenen (N = 69 onderwijscentra)

Criteria	Antwoorden	N	Antwoorden	N	Antwoorden	N
Doelgroepen	alle	37	beperkt	9	niet gespecificeerd	23
Programma's voor taalondersteuning	breed aanbod	30	beperkt aanbod	24	geen aanbod	15
Curriculum	samenhangend en uitgewerkt	43	algemeen	8	afwezig	18
Soorten cursussen	vakspecifieke en algemene cursussen	34	alleen algemene cursussen	13	alleen vakspecifieke cursussen	7
Overheidsfinanciering	volledig	39	deels	10	geen	19
Stages bij bedrijven	onderdeel van opleiding	13	facultatief	3	geen	53
Gebruik Europese instrumenten	ja	0			nee	69

Volgens de informatie die onze onderzoekers hebben vergaard hebben 30 van de 69 onderzochte centra voor volwassenenonderwijs een breed aanbod aan ondersteunende programma's voor de nationale taal, lopend van basale communicatie tot gevorderde taalvaardigheid. 24 onderwijscentra hebben een smaller en 15 geen enkel aanbod. Meer dan de helft van de onderzochte onderwijscentra hanteert een samenhangend en uitgewerkt curriculum. Verder bieden 34 onderwijscentra – bijna de helft – vakspecifieke en algemene taalcursussen, terwijl zeven alleen vakspecifieke taalcursussen bieden. Bij 39 onderwijscentra wordt aanvullende ondersteuning in de nationale taal volledig gefinancierd door de overheid, bij tien gebeurt dat deels. Ook al bevelen de EU-documenten stagemogelijkheden bij bedrijven aan om zowel werkervaring op te doen als de taalvaardigheid uit te bouwen, toch melden slechts 13 van de 69 centra voor volwassenenonderwijs dat ze daartoe relaties aanknopen met het bedrijfsleven. Geen van de onderwijscentra lijkt bij het onderwijs in de nationale taal Europese instrumenten als het Europese studiepuntenstelsel ECTS of *Europass* te gebruiken bij het vaststellen van de onderwijsresultaten. We moeten aannemen dat deze instrumenten onvoldoende bekend zijn bij de onderzochte onderwijscentra.

Andere talen dan de nationale taal in het beroepsonderwijs voor volwassenen

Om het aanbod van vreemde talen, R/M-talen en immigrantentalen te kunnen onderzoeken, hebben we vragen gesteld over:

- het aantal aangeboden talen
- de beschikbare taalprogramma's
- de mate waarin een uitgewerkt curriculum wordt gehanteerd
- navolging van het CEFR (voor vreemde talen)
- aanwezigheid van overheidsfinanciering

De resultaten staan in Tabel 35.

Tabel 35. Inrichting van onderwijs in vreemde talen, R/M-talen en immigrantentalen in het beroepsonderwijs voor volwassenen (N = 69 onderwijscentra)

Criteria	Antwoorden	VT	R/M	IT	Antwoorden	VT	R/M	IT	Antwoorden	VT	R/M	IT
Aantal aangeboden talen	> 4 talen	15	0	1	3-4 talen	22	3	1	1-2 talen	25	22	2
Soorten programma's	breed aanbod	41	17	2	beperkt aanbod	18	7	2	niet gespecificeerd	10	45	65
Curriculum	samenhangend en uitgewerkt	50	18	1	algemeen	11	5	3	niet gespecificeerd	8	46	65
Navolging CEFR	volledige navolging	26	NVT	NVT	landelijke standaarden	27	NVT	NVT	niet gespecificeerd	16	NVT	NVT
Overheidsfinanciering	geen lesgeld	38	13	1	gedeeltelijk lesgeld	22	11	1	volledig lesgeld	9	45	67

De inrichting van het talenonderwijs laat over het algemeen een patroon zien dat gelijk is aan dat van andere onderwijssectoren en waarbij nationale en vreemde talen de meeste ondersteuning krijgen, gevolgd door R/M-talen. Immigrantentalen ontvangen de minste ondersteuning.

Van de 69 onderzochte centra voor volwassenenonderwijs bieden er 62 vreemde talen aan; daarbij melden 15 onderwijscentra dat er meer dan vier talen worden onderwezen, 22 melden onderwijs in drie of vier talen en 25 in één of twee talen. Eenenvertig onderwijscentra hebben een breed aanbod van taalprogramma's, lopend van basale tot gevorderde taalvaardigheden; 18 onderwijscentra bieden alleen basale taalvaardigheden. Een zeer hoog aantal (50) hanteert een samenhangend en uitgewerkt curriculum en 26 onderwijscentra richten hun cursussen overeenkomstig het CEFR in. In 38 onderwijscentra hoeven de studenten niet te betalen voor deze cursussen; in 22 andere onderwijscentra worden de kosten deels door de studenten gedragen.

Dit is in contrast met het beeld voor R/M-talen: slechts 24 onderwijscentra melden dat er taalcurricula in R/M-talen worden geboden, waarbij bij niet meer dan 13 de studenten geen kosten hoeven te dragen. De landen/regio's die R/M-talen bieden in alledrie onderzochte centra voor volwassenenonderwijs zijn Baskenland, Catalonië, Hongarije, Noord-Ierland en Wales. Bosnië & Herzegovina en Zwitserland bieden in alledrie onderzochte onderwijscentra wel cursussen in de andere officiële talen. Immigrantentalen worden aangeboden in slechts vier van de onderzochte onderwijscentra, waarbij zich in de volgende landen telkens één bevindt: Engeland, Italië, Oostenrijk en Wales.

Tabel 36 biedt een overzicht van het gerapporteerde aanbod in (voornamelijk) R/M-talen, (voornamelijk) vreemde talen en (voornamelijk) immigrantentalen bij de 69 onderzochte onderwijscentra voor volwassenenonderwijs in de 67 deelnemende steden.

Tabel 36. Vergelijkend overzicht van (voornamelijk) R/M-talen, (voornamelijk) vreemde talen en (voornamelijk) immigrantentalen bij onderwijscentra voor volwassenenonderwijs (3 per land/regio)

Land/regio	(Voornamelijk) R/M-talen	(Voornamelijk) vreemde talen	(Voornamelijk) immigrantentalen
Oostenrijk	-	Arabisch, Chinees, Tsjechisch, Nederlands (alleen e-learning), Engels, Frans, Duits, Hongaars, Italiaans, Japans, Pools, Roemeens, Russisch, Slowaaks, Sloveens, Spaans	Bosnisch, Kroatisch, Servisch, Turks
Baskenland	Baskisch	Engels, Frans	-
Bosn. & Herz.	Bosnisch, Kroatisch, Servisch als andere nationale talen	Arabisch, Tsjechisch, Engels, Frans, Duits, Italiaans, Latijn, Perzisch, Russisch, Turks	-
Bulgarije	-	Kroatisch, Engels, Frans, Duits, Italiaans, Roemeens, Russisch, Spaans, Turks	-
Catalonië	Catalaans	Engels, Frans, Duits	-
Denemarken	-	Engels als CLIL, Frans Duits, Spaans	-
Engeland	-	Frans, Duits, Grieks, Italiaans, Japans, Portugees, Russisch, Spaans	Arabisch, Chinees, Turks, Urdu
Estland	-	Engels, Frans, Fins, Duits, Russisch	-
Frankrijk	Corsicaans	Arabisch, Chinees, Engels, Duits, Italiaans, Spaans, Russisch	-
Griekenland	-	Engels	-
Hongarije	Duits	Engels	-
Italië	Sloveens	Engels, Frans, Duits, Spaans	Arabisch
Litouwen	Pools, Russisch	Engels, Frans, Duits	-
Nederland	-	Engels, Frans, Duits, Spaans	-
N.-Ierland	Iers, Ulster-Schots	Frans, Duits, Grieks, Italiaans, Japans, Pools, Portugees, Russisch, Spaans	Arabisch, Turks, Chinees
Polen	-	Engels, Frans, Duits, Russisch	-
Portugal	Mirandees	Engels, Frans, Duits, Spaans	-
Roemenië	Hongaars, Romani	Engels, Frans, Duits	-
Schotland	-	Frans, Duits, Italiaans, Pools, Spaans	-
Spanje (Madrid, Valencia, Sevilla)	-	Engels, Frans	-
Zwitserland	Frans, Duits, Italiaans als andere nationale talen	Engels, Spaans	-
Oekraïne	Russisch en Oekraïense talen	Engels, Frans, Duits	-
Wales	Welsh	Chinees, Frans, Duits, Grieks, Italiaans, Spaans	Arabisch

Zoals te verwachten viel, zijn Engels, Frans, Duits en Spaans populair onder de vreemde talen. In sommige landen/regio's wordt Russisch als R/M-taal aangeboden, in andere als vreemde taal. Ook Arabisch wordt bij een aantal centra voor volwassenenonderwijs aangeboden. Evenzogoed was te verwachten dat het voornaamste aanbod van R/M-talen te vinden is bij onderwijscentra in landen/regio's waar meer dan één officiële taal geldt. Het is waarschijnlijk dat Baskisch, Catalaans, Iers/Ulster-Schots en Welsh in de onderzochte onderwijscentra als instructietaal fungeren, en daarnaast ook als vak worden gegeven.

Talen in hoger onderwijs voor volwassenen

Zowel de EU als de RvE benadrukken in hun documenten het belang van taaldiversiteit en het ontwikkelen van meertalige competenties in alle onderwijsstadia. Dat geldt vooral voor het universitair niveau, aangezien dit het laatste stadium is voordat een carrière van start gaat. Universitair geschoolden lopen grote kans in hun loopbaan veel te reizen en regelmatig met anderstaligen in contact te komen. Het is daarom essentieel dat zij, naast de academische basiskennis en basisvaardigheden, ook de juiste taalvaardigheden verwerven om op terug te kunnen vallen. Bij sommige Europese universiteiten gelden taalvaardigheden al als toegangseis voor de cursussen; bij andere worden studenten aangespoord wekelijks een aantal uren aan een taal cursus te spenderen.

RvE-Aanbeveling 98 (6) (1998) stimuleert het ontwikkelen van uitwisseling met buitenlandse instellingen en personen in het hoger onderwijs, om zo iedereen de mogelijkheid te geven taal en cultuur van anderen uit eerste hand te ondergaan. Het hoger onderwijs voor volwassenen is ook inbegrepen in het EHRMT. Onderwijs in en over R/M-talen dient te worden geboden aan studenten die daartoe een verzoek indienen. Voor vreemde talen valt te verwachten dat de hogeronderwijsinstellingen het CEFR

aanwenden als voornaamste instrument om hun syllabi mee te ontwikkelen en de bereikte vaardigheden mee te toetsen.

EU-documenten zijn al net zo stellig als het gaat om het vergroten en diversificeren van het taalonderwijs in het hoger onderwijs voor volwassenen. De Conclusies van de Europese Raad (2011) roepen lidstaten op om tempo te maken met het navolgen van de doelstellingen van Barcelona. Er dient vergroting te komen van het aanbod en van de kwaliteit van het taalonderwijs in het algemeen onderwijs alsook in het beroeps- en hoger onderwijs voor volwassenen, zulks ook in het kader van een leven lang leren. Het EC-Bericht (2008) riep tevens op tot intensievere mobiliteit en uitwisseling en spoorde universiteiten aan om aan alle studenten talen te doceren, ongeacht de gekozen discipline.

In het licht van bovenstaande vroegen we onze onderzoekers om vertegenwoordigers van drie algemene/openbare universiteiten in elk van de onderzochte steden te vragen naar:

- de instructietalen
- de talen waarin de websites zijn gesteld
- doelgroepen voor aanvullende ondersteuning in de nationale taal
- de talen die aan niet-talenstudenten worden aangeboden
- de mate waarin het CEFR wordt gehanteerd bij het ontwikkelen van syllabi en toetsingsprocedures
- werving van buitenlandse studenten
- mobiliteit bij talenstudenten
- mobiliteit bij niet-talenstudenten

We hebben voor 65 algemene/openbare universiteiten gegevens kunnen verzamelen, waarvan de resultaten in Tabel 37 zijn weergegeven.

Tabel 37: Het gebruik van meertaligheid onderzocht in 65 publieke universiteiten

Dimensie	N landen/regio's	N landen/regio's	N landen/regio's
Instructietaal	23 NT, VT, R/M	31 NT en VT	11 alleen NT
Taal op websites	17 NT, VT, RM	38 NT en VT	10 alleen NT
Doelgroepen voor ondersteuning in NT	24 alle studenten	38 niet-moedertaalsprekers only	3 niet aangeboden
Aantal talen aangeboden aan niet-talenstudenten	31 >4	10 3- 4	14 1- 2
Te behalen niveau voor talenstudenten	34 gekoppeld aan CEFR	22 landelijk/instellingsgebonden	9 geen
Werving van buitenlandse studenten	33 intern. en immigranten	31 alleen internationaal	1 alleen moedertaalsprekers
Mobiliteit bij talenstudenten	10 verplicht	51 facultatief	4 geen aanbod
Mobiliteit bij niet-talenstudenten	1 verplicht	60 facultatief	4 geen aanbod

Zoals te verwachten was bieden alle onderzochte universiteiten in de deelnemende Europese steden instructie in de nationale taal, aangezien dat meestal de hoofdtal is van de studenten, en ook de officiële staatstaal. Toch worden in het merendeel van de onderzochte universiteiten ook andere talen gebruikt. Nader onderzoek zou gewenst zijn om de bij de instructie gebruikte talen te kunnen uitsplitsen en om een exact beeld te schetsen van hoe veranderingen op het gebied van instructietalen bij Europese universiteiten plaatsvinden ten gevolge van zowel economische als academische globalisering. De internationale mobiliteit van studenten en stafleden en de wens om studenten uit alle hoeken van de wereld aan zich te binden, leidt er kennelijk toe dat Engels de tweede taal van veel Europese universiteiten is, en ook de taal van veel tekstboeken.

Het is bemoedigend om te zien dat de websites van 55 van de 65 onderzochte universiteiten meertalig zijn opgezet; slechts tien universiteiten bieden alleen informatie in de nationale taal. Dit duidt erop dat de meeste Europese universiteiten in grote steden aanzienlijke moeite steken in het stimuleren van diversiteit en in het opbouwen van een divers studentenbestand. Het LRE-onderzoek heeft niet blootgelegd welke talen aanwezig zijn; dit is een thema dat nader onderzoek verdient.

Zelfs op dit hoge onderwijsniveau is het van belang dat alle studenten de mogelijkheid krijgen om een goede kwalificatie in de nationale taal te krijgen, zodat het aanbod van aanvullende ondersteuning van groot belang is. 24 van de 65 onderzochte universiteiten bieden alle studenten zulke ondersteuning aan, met nog eens 38 universiteiten die het alleen voor niet-moedertaalsprekers aanbieden. Alles overziend is van een goed algemeen aanbodniveau te spreken.

Een zeer aanzienlijk aantal universiteiten bieden taalcurricula aan niet-talenstudenten, zoals de Europese instanties ook aanbevelen. Het aanbod is divers, 31 universiteiten (bijna de helft) bieden studenten de keuze uit meer dan vier talen. Slechts acht van de onderzochte universiteiten bieden niet-talenstudenten geen specifieke mogelijkheid om andere talen te leren. Een positief teken is dat het CEFR bij meer dan de helft van de universiteiten wordt aangewend om syllabi samen te stellen en toetsprocedures te ontwerpen. Uiteraard is het aantal daadwerkelijke inschrijvingen onder bachelor- en masterstudenten een andere zaak, die buiten het bereik van dit onderzoek valt.

Gelet op de hevige concurrentie onder Europese universiteiten waar het gaat om het binnenhalen van talent en subsidies, is het niet verrassend dat alle universiteiten, op één na, extra moeite doen om buitenlandse studenten te trekken. Interessant is evenwel dat de helft ook meldt zich bewust te richten op studenten die uit een gezin met een immigratie-achtergrond stammen. De wijze waarop dit gebeurt is een onderwerp dat zich uitstekend leent voor vervolgonderzoek.

Studentmobiliteit wordt door de Europese universiteiten financieel gestimuleerd, al stellen slechts tien van de onderzochte universiteiten deelname aan mobiliteitsprogramma's verplicht voor talenstudenten; de grote meerderheid komt niet verder dan 'aanmoediging'. Zoals te verwachten viel, is mobiliteit eerder facultatief dan verplicht voor niet-talenstudenten van alle onderzochte universiteiten, op één na. De Europese Commissie publiceert cijfers over studentmobiliteit naar aanleiding van het Erasmus-programma; deze cijfers kunnen worden geraadpleegd om inzicht te verkrijgen in de daadwerkelijke aantallen studenten per land die een tijdlang in een ander land verblijven als deel van hun studie. http://ec.europa.eu/education/erasmus/statistics_en.htm

2.7 Talen in audiovisuele media en geschreven pers

In EU- en RvE-documenten wordt duidelijk gesteld wat als goed beleid inzake meertaligheid in audiovisuele media en geschreven pers wordt beschouwd. Het EC-Bericht uit 2008 benadrukt hoe belangrijk het is via media, moderne technologie en vertaling mensen te bereiken die niet zoveel talen beheersen

Media can be a great source of informal language learning through 'edutainment' and subtitled films

Door middel van dit Bericht werden de lidstaten aangemoedigd om ondertiteling en de circulatie van culturele uitingen te stimuleren. De resolutie van het Europees Parlement uit 2009 spoorde daarnaast aan tot ondertiteling van TV-programma's. De High Level Groep voor Meertaligheid (2007) wijdde een paragraaf van haar rapport aan dit aspect, waarbij werd onderstreept dat media van invloed zijn op de houding ten aanzien van andere talen en culturen. Aanbevolen werd om meer te ondertitelen, liever dan na te synchroniseren.

TV companies which normally use dubbing should be encouraged to offer subtitling in addition to traditional dubbing, so that viewers have a choice.

Artikel 11 van het EHRMT gaat wat R/M-talen betreft in het bijzonder in op de rol van de media. Het artikel stelt uitdrukkelijk dat ondertekenende staten dienen te zorgen voor de oprichting van radio- en televisie-omroepen in R/M-talen. Ook dienen de staten de productie en verspreiding van radio- en TV-programma's en kranten in deze talen te stimuleren. Het artikel stelt tevens dat radio- en TV-uitzendingen uit buurlanden in talen die identiek of vergelijkbaar zijn met een bepaalde R/M-taal, vrij te ontvangen moeten zijn.

In het LRE-onderzoek hebben we geprobeerd na te gaan in hoeverre genoemde aanbevelingen en richtlijnen worden nagevolgd. We hebben de onderzoekers gevraagd gegevens te verzamelen uit de onderzochte steden in elke regionale of nationale context. Daarbij zijn de volgende variabelen gebruikt:

- het aanbod van talen op radio en TV
- de praktijk inzake ondertiteling in de bioscoop en op TV
- ontvangst van R/M-talen afkomstig van buiten de eigen regio
- het aanbod van gebarentalen
- de verscheidenheid aan talen in kranten die in grote kiosken en op grote treinstations worden verkocht

Om gegevens te krijgen over het taalaanbod op radio en televisie hebben we de onderzoekers verzocht om een inventarisatie te maken van de radio- en tv-programma's die onder anderstalige titels worden aangekondigd in de bestverkopende kranten in de onderzochte steden. Hiermee wordt in grote lijnen de methode van 'linguistic landscaping' gevolgd. Met het oog op de bekende beperkingen van deze methode hebben we besloten om een doorsnee op een gegeven plaats en tijdstip te maken van de daadwerkelijke situatie zoals die uit verschillende kranten blijkt ten aanzien van tv- en radioprogramma's. Uit de rapporten van de onderzoekers blijkt duidelijk dat er in meerdere landen sprake is van meertalige radio- en tv-programma's. De onderzoekers stelden via de kranten alleen voor Bosnië & Herzegovina, Griekenland en Polen vast dat er uitsluitend radio- en tv-programma's in de

ationale taal zijn. De meeste andere deelnemende landen bieden programma's in het Engels, Duits en Frans, zowel op radio als tv. Naast de nationale taal is Engels de meest algemene tv-taal in Oostenrijk, Baskenland, Catalonië, Denemarken, Estland, Italië, Nederland/Fryslân, Portugal, Spanje, Zwitserland en Oekraïne. Duitse tv-programma's zijn gerapporteerd voor Catalonië, Denemarken, Estland, Frankrijk, Hongarije, Nederland/Fryslân en Roemenië. Het Frans is vermeld voor Catalonië, Denemarken, Engeland en Estland. In een aantal landen bestaat een breed aanbod van tv-programma's in R/M-talen; zo biedt Bulgarije tv-programma's in het Armeens, Hebreeuws, Romani en Turks. Frankrijk, Hongarije en Roemenië kennen vergelijkbare trends ten aanzien van R/M-talen. Voor sommige gebieden, zoals Catalonië, Engeland, Nederland en Zwitserland, zijn ook tv-programma's in immigrantentalen vermeld. Radioprogramma's laten een vergelijkbaar patroon zien als tv-programma's. Alhoewel in Bulgarije, Frankrijk, Hongarije, Italië en Litouwen het radioaanbod veel diverser is dan het televisie-aanbod, is er veel minder variatie in Catalonië, Estland en Nederland.

Bosnië & Herzegovina, Denemarken, Estland, Litouwen, Portugal, Wales en Zwitserland melden allemaal dat radio- en TV-uitzendingen in R/M-talen altijd vrij te ontvangen zijn in andere landen/regio's. Catalonië en Frankrijk melden dat dit nooit het geval is. De onderzoekers voor de resterende landen/regio's rapporteren dat R/M-talen soms over de grens te ontvangen zijn. De achterliggende redenen voor deze resultaten zijn nader onderzoek waard.

Volgens een onderzoek dat de *Adviesgroep Mediadiversiteit* (2007) uitvoerde, raakt ondertiteling door heel Europa telkens meer in gebruik; dit is in overeenstemming met de aanbevelingen die de EU kortgeleden deed. Toch vindt nasynchronisatie en het gebruik van voice-overs nog veel plaats. Gewoonlijk worden de landen/regio's ingedeeld in twee groepen (landen/regio's met nasynchronisatie versus ondertiteling), alhoewel de daadwerkelijke situatie in Europa veel complexer is. De bevindingen van het LRE-onderzoek op dit gebied zijn opgenomen in Tabel 38. Net als uit eerdere studies bleek, is in ongeveer de helft van de landen/regio's nasynchronisatie de normale praktijk, terwijl de andere helft meestal ondertiteling gebruikt.

Tabel 38. Nasynchronisatie vs. ondertiteling op televisie en in de bioscoop

Land/regio	TV producties		Filmproducties	
	Gewoonlijk nasynchronisatie	Gewoonlijk ondertiteld	Gewoonlijk nasynchronisatie	Gewoonlijk ondertiteld
Oostenrijk	√		√	
Baskenland	√		√	
Bosn. & Herz.		√		√
Bulgarije	√			√
Catalonië	√		√	
Denemarken		√		√
Engeland		√		√
Estland		√		√
Frankrijk	√			√
Fryslân		√		√
Griekenland		√		√
Hongarije	√		√	
Italië	√		√	
Litouwen	√			√
Nederland		√		√
N.-Ierland		√		√
Polen	√		√	
Portugal		√		√
Roemenië		√		√
Schotland		√		√
Spanje	√		√	
Zwitserland		√		√
Oekraïne		√	√	
Wales		√		√

De landen/regio's waar zowel op TV als in de bioscoop wordt nagesynchroniseerd, zijn Catalonië, Hongarije, Italië, Oostenrijk, Polen, Spanje en Zwitserland. De landen/regio's met ondertiteling waar zowel op TV als in de bioscoop wordt ondertiteld, zijn Bosnië & Herzegovina, Denemarken, Engeland, Estland, Fryslân, Griekenland, Nederland, Noord-Ierland, Portugal, Roemenië, Schotland en Wales. In andere landen/regio's is sprake van een gemengde aanpak, waarbij voor bij het ene medium ondertiteling, voor het andere nasynchronisatie wordt gekozen.

In de deelnemende landen/regio's is ook onderzoek gedaan naar het talenaanbod in kranten die bij de grootste kiosken en treinstations van de onderzochte steden worden verkocht. Onze onderzoekers hebben een bezoek gebracht aan deze kiosken en stations en een inventarisatie gemaakt van kranten in verschillende talen, ook hier middels de methode van *linguistic landscaping*, om zo een momentopname op een bepaalde tijd en plaats te kunnen bieden.

In Tabel 39 wordt de top 20 van meest gesignaleerde talen anders dan de nationale taal in kranten gegeven.

Tabel 39. Spectrum inzake meertaligheid in kranten op stadsniveau (top 20 van talen buiten het stamgebied van de betreffende taal)

Talen in kranten	Total aantal verschillende kranten
1. Engels	408
2. Duits	270
3. Frans	181
4. Russisch	162
5. Italiaans	127
6. Arabisch	77
7. Turks	54
8. Spaans	51
9. Nederlands	46
10. Albanees	40
11. Servisch	36
12. Chinees	27
13. Kroatisch	23
14. Bulgaars	12
15. Japans	11
16. Pools	10
17. Grieks	8
18. Bosnisch	7
19. Hongaars	7
20. Zweeds	6

Over het geheel beschouwd voert Engels de lijst aan, gevolgd door Duits en, op een afstand, Frans, Russisch en Italiaans. Hieruit zou men af kunnen leiden dat er in beginsel sprake is van drie soorten publiek voor deze kranten: a) internationale reizigers, zakenmensen en toeristen, die voorkeur hebben voor kranten in het Engels, Duits, Frans of Japans; b) immigranten in verschillende Europese steden, die een voorkeur hebben voor bijv. Arabische, Turkse, Albanese of Chinese kranten; c) lezers van R/M-talen, die een voorkeur hebben voor bijv. Baskische of Catalaanse kranten. Vanzelfsprekend is er hier geen sprake van vastomlijnde categorieën.

Het andere veld waaraan we in het kader van audiovisuele media aandacht hebben besteed, was de mate waarin gebarentalen worden aangeboden in TV-programma's over belangrijke mediagebeurtenissen. In haar aanbeveling inzake de bescherming van gebarentalen in de lidstaten heeft de Parlementaire Vergadering van de RvE in 2003 gesteld dat gebarentalen een Europese culturele waarde vertegenwoordigen, dat deze talen een natuurlijk communicatiemiddel vormen voor doven en dat er behoefte bestaat aan officiële erkenning van gebarentalen. Verder werd gesteld dat TV-programma's in gebarentalen of met ondertiteling middels gebarentalen het algemene integratieproces van de dovengemeenschap bevorderen.

Tabel 40 bevat de antwoorden van onze onderzoekers, zowel betreffende de aanwezigheid van gebarentaal op TV als twee andere kwesties die in het kader van het LRE-onderzoek over gebarentalen aan de orde zijn gesteld: bestaan er officiële taalbeleidsdocumenten waarin gebarentalen in een land/regio officieel worden erkend of bevorderd en in hoeverre kunnen doven gebarentaal gebruiken in officieel contact met publieke instanties? Tabel 40 verschaft een overzicht van het aanbod zoals dat voor gebarentalen is gerapporteerd.

Tabel 40: Voorziening voor gebarentaal in 24 landen/regio's

Land/regio	Gebarentaal wordt officieel erkend of bevorderd	Doven kunnen gebarentaal gebruiken in officieel contact met instanties	Gebarentaal bij grote mediagebeurtenissen
Oostenrijk	Ja	Altijd	Soms
Baskenland	-	-	Soms
Bosn. & Herz.	Ja	Altijd	Soms
Bulgarije	Ja	In sommige gevallen	Regelmatig
Catalonië	Ja	Altijd	Soms
Denemarken	-	Altijd	Regelmatig
Engeland	Ja	-	Regelmatig
Estland	Ja	In sommige gevallen	Altijd
Frankrijk	Ja	Altijd	Regelmatig
Fryslân	-	In sommige gevallen	Soms
Griekenland	-	-	Soms
Hongarije	Ja	Altijd	Soms
Italië	-	-	-
Litouwen	Ja	Altijd	Soms
Nederland	Ja	In sommige gevallen	Soms
N.-Ierland	Ja	In sommige gevallen	Regelmatig
Polen	-	-	-
Portugal	Ja	Altijd	Regelmatig
Roemenië	Ja	Altijd	-
Schotland	Ja	In sommige gevallen	Regelmatig
Spanje	Ja	Altijd	Regelmatig
Zwitserland	Ja	Altijd	Regelmatig
Oekraïne	Ja	Altijd	Soms
Wales	Ja	In sommige gevallen	Soms

Gebarentalen worden in alle landen/regio's officieel erkend en bevorderd, met uitzondering van Baskenland, Denemarken, Griekenland, Italië en Polen. In de helft van de landen/regio's kunnen doven altijd gebruik maken van gebarentaal in officieel contact met instanties. In Estland wordt bij grote mediagebeurtenissen altijd voorzien in aanbod van ondertiteling middels gebarentaal; in negen andere landen/regio's gebeurt dat regelmatig. Voor Italië, Polen en Roemenië wordt hiervan door de onderzoekers geen melding gemaakt. Over het algemeen lijkt er in heel Europa sprake te zijn van een groeiend bewustzijn van gebarentalen. Dat is van cruciaal belang voor dovengemeenschappen.

2.8 Talen in publieke diensten en de openbare ruimte

Het EC-Bericht (2008) is één van meerdere EU-documenten waarin wordt benadrukt hoe belangrijk het is dat diensten in de publieke sector meertalig worden aangeboden aan burgers en bezoekers die de plaatselijke taal niet beheersen:

Metropolitan areas and tourist resorts in Europe should make information available in different languages and rely on multilingual people to act as cultural mediators and interpreters. This is required to cope with the needs of foreigners who do not speak the local language. Legal translation and interpretation are particularly important.

Het EHRMT behandelt ook publieke diensten, hoofdzakelijk vanuit het perspectief van de burger. Artikel 9 gaat in op juridische procedures. Het artikel bepaalt dat zowel in strafzaken als in civiele rechtszaken R/M-talen mogen worden gebruikt, waarbij de hulp van tolken en vertalers niet op kosten van de betreffende partij plaats hoeft te vinden. Ook kent het artikel burgers het recht toe juridische stukken in R/M-talen in te dienen. Artikel 10 richt zich op bestuurlijke instanties en publieke diensten. Het stelt dat ambtenaren R/M-talen moeten kunnen spreken en dat documenten in die talen beschikbaar gesteld moeten worden waar het aantal inwoners zulks rechtvaardigt. Ook zouden R/M-talen gebruikt moeten kunnen worden bij politieke debatten op lokaal of regionaal bestuurlijk niveau. Bij het realiseren van deze punten mogen de officiële staatstalen niet worden uitgesloten.

Steden en publieke diensten worden middels EC- en RvE-documenten aangespoord tot verdere meertaligheid. Bovendien worden ze aangemoedigd om burgers de mogelijkheden te bieden om tegen lage kosten de plaatselijke taal te leren.

We concentreren ons op talen in de publieke sector en de openbare ruimte op stads-/gemeenteraadsniveau – wel te verstaan op centraal stadsniveau, niet op het decentrale niveau van de verschillende stadswijken. Daarbij maken we gebruik van de aanbevelingen van het *Eurocities Network* voor grote Europese steden en ook van recente aanbevelingen van een Europese voorloper op dit gebied, namelijk de stad Sheffield in het Verenigd Koninkrijk. De *Sheffield City Languages Strategy*, gepubliceerd in 2004, wil een verbinding leggen tussen taalleren enerzijds en het meer algemene stadsbeleid inzake maatschappelijke participatie anderzijds. Sheffield werd in 2008 de eerste Europese stad die haar taalbeleid liet doorlichten door de Raad van Europa, die immers expertise biedt bij zelfevaluatie van het eigen beleid door landen, regio's en steden. Reynolds (2008) bracht een stadsrapport uit met een beschouwing over de bevordering van meertaligheid in domeinen binnen en buiten het onderwijs, waaronder ook het bedrijfsleven.

Het LRE-project wil taalstrategieën en taalbeleid op stadsniveau onderzoeken. Daartoe hebben we de volgende punten aan de orde gesteld:

- kent de stad een geïnstitutionaliseerde strategie om meertaligheid te bevorderen?
- worden diensten en documenten aangeboden in andere talen dan de nationale taal?
- welke talen bevat de website?
- wordt er bij publieke diensten gebruik gemaakt van tolken en vertalers?
- welke talen zijn deel van het functieprofiel voor ambtenaren en worden er taalcursussen voor die talen geboden?
- is er sprake van werving van sprekers van andere talen en worden taalvaardigheden bij het personeel bijgehouden?
- worden taalvaardigheden van meertalige medewerkers gewaardeerd?

Aan stadsvertegenwoordigers is gevraagd het aantal talen te noemen waarvoor bovenstaande vragen positief beantwoord kunnen worden. Bovendien hebben de onderzoekers ook op eigen initiatief onderzoek ingesteld naar de talen die steden daadwerkelijk gebruiken in hun mondelinge en schriftelijke dienstverlening. Dat gebeurde voor de volgende afdelingen: onderwijsdiensten, hulpdiensten, gezondheidsdiensten, sociale zaken, juridische zaken, transportdiensten, immigratiediensten, toeristische diensten en theaterprogramma's.

De LRE-gegevens werden op meerdere wijzes verkregen: via een enquête, door gesprekken en middels *desk research*. De meeste gegevens zijn afkomstig van mensen die de stedelijke autoriteiten vertegenwoordigden. Met een enquête kan natuurlijk onmogelijk op detailniveau onderzoek wrden uitgevoerd, maar toch zijn de bevindingen bruikbaar om een beeld te krijgen en kunnen ze aanleiding geven tot verdere discussie en nader onderzoek.

Er zijn in totaal 64 steden bij het onderzoek betrokken. De volledige lijst van steden en de selectiecriteria zijn in Deel 1 weergegeven; in beginsel werden per land/regio de hoofdstad, de tweede stad en een stad/plaats waar een regionale taal in gebruik is, gekozen. De gegevens die voor taalstrategieën en taalbeleid op instellingsniveau zijn gerapporteerd, staan in Tabel 41.

Tabel 41. Gerapporteerde taalstrategieën en taalbeleid in de 64 deelnemende steden

Dimensies	Wijdverspreid gebruik	Sporadisch gebruik	Niet in gebruik
Geïstitutionaliseerd beleid voor bevordering meertaligheid	20	25	19
Meertalige diensten	30	24	10
Aanwezigheid andere talen op website	27	18	19
Gemeentelijke jaarverslagen in andere talen	15	10	39
Gebruik van tolken en vertalers	35	24	5
Taalcompetenties in functieprofielen	23	27	13
Taalcursussen voor personeel	18	24	22
Werving van anderstaligen	11	30	23
Bijhouden taalvaardigheden staf	17	9	37

Volgens de verslagen van onze onderzoekers worden in de steden in totaal meer dan 140 andere talen dan de nationale taal geboden; meer informatie over de geboden talen is te vinden in Tabel 46.

Het algemene beeld is dat bij ongeveer de helft van de onderzochte steden meertalige dienstverlening wijdverspreid in gebruik is; een derde hanteert zelfs op brede basis een geïstitutionaliseerde strategie om meertaligheid te bevorderen. Slechts tien van de 64 onderzochte steden bieden geen meertalige dienstverlening. Bij 27 steden is de website volledig meertalig, terwijl dat bij 18 steden deels het geval is. Voor niet-moedertaalsprekers van een lokale taal zijn tolk- en vertaaldiensten erg belangrijk om aan informatie te komen. Deze diensten worden in 35 steden op brede basis en in 24 steden meer sporadisch aangeboden; in vijf steden is dit aanbod niet aanwezig. Bij 23 steden – meer dan een derde – is het gebruik om talen op te nemen in het functieprofiel van ambtenaren wijdverbreid; bij 27 steden gebeurt dat sporadisch. 18 steden hebben een structureel aanbod van taalcursussen voor het personeel, 24 steden bieden dat sporadisch aan. Slechts 11 steden doen op brede basis aan werving van anderstaligen. Iets minder dan een derde van de steden houdt structureel de taalvaardigheden van medewerkers bij; meer dan de helft doet dat niet.

We hebben de stadsvertegenwoordigers niet alleen gevraagd naar de mate van toepassing van meertaligheidsbeleid, maar ook naar het aantal talen waarvoor die beleidsregels gelden. Tabel 42 toont hoe de verdeling van de steden uitvalt als beide aspecten worden meegewogen.

Tabel 42. Meertaligheidsbeleid en het aantal talen in de 64 deelnemende steden

Geen beleid	1 stad
Halfslachtig beleid voor zeer weinig talen	6 steden
Enigszins ontwikkeld beleid voor weinig talen	21 steden
Ontwikkeld beleid voor meerdere talen	31 steden
Goed ontwikkeld beleid voor vele talen	3 steden
Zeer goed ontwikkeld beleid voor vele talen	2 steden

De vijf steden die volgens de onderzoeksgegevens het best ontwikkelde beleid voor de meeste talen hanteren, zijn, van hoog naar laag, Wenen, Barcelona, Londen, Milaan en Krakau. Bij andere steden worden bepaalde diensten wel in vele talen aangeboden, maar er zijn ook steden waar slechts de nationale taal en een beperkt aantal andere talen worden geboden. In Tabel 43 zijn de betreffende diensten gerangschikt volgens het aantal talen waarin ze worden aangeboden.

Tabel 43. Publieke diensten van hoog naar laag gerangschikt naar het aantal talen waarin dienstverlening plaatsvindt

Mondelinge dienstverlening	Schriftelijke dienstverlening
1 Toeristische diensten	Toeristische diensten
2 Immigratie- en integratiediensten	Immigratie- en integratiediensten
3 Juridische zaken	Transportdiensten
4 Gezondheidsdiensten	Gezondheidsdiensten
5 Sociale zaken	Alarmdiensten
6 Alarmdiensten	Sociale zaken
7 Onderwijsdiensten	Juridische zaken
8 Transportdiensten	Onderwijsdiensten
9 Theaterprogramma's	Theaterprogramma's
10 Politieke debatten en besluitvorming	Politieke debatten en besluitvorming

Het breedste aanbod bestaat bij toeristische diensten, immigratie- en integratiediensten, juridische zaken (mondeling) en transportdiensten (schriftelijk). Ook gezondheidsdiensten worden vaak in meerdere talen geboden. Het laagste niveau wat meertaligheid betreft vinden we in de culturele sector (theater) en bij politieke debatten en besluitvorming. Ook onderwijsdiensten scoren niet zo hoog als men zou verwachten, gezien het feit dat overal in Europa grote aantallen schoolgaande leerlingen (en hun ouders) de officiële taal van het land of de regio waar de opleiding plaatsvindt niet vloeiend beheersen. De lage scores voor politieke debatten en besluitvorming kunnen van negatieve invloed zijn op de mogelijkheid om als burger actief te zijn, een mogelijkheid die iedereen in gelijke mate dient te hebben. Dat geldt vooral voor minderheidsgroepen, nieuwkomers en immigranten.

Als het gaat om het daadwerkelijke aantal talen dat per stad wordt aangeboden, dient men te bedenken dat de gegevens zijn ontleend aan enquêtes en geschreven antwoorden die zijn geleverd door vertegenwoordigers van de stad. Er is diepgaander vervolgonderzoek nodig om vast te stellen of de opgevoerde talen ook daadwerkelijk worden aangeboden en in hoeverre de taalbeheersing consistent en van goed niveau is. Desalniettemin geven de verzamelde LRE-gegevens nuttige indicaties en zijn ze goed bruikbaar voor toekomstig onderzoek.

De verdeling van de steden naar het aantal talen waarin mondelinge dienstverlening plaatsvindt, wordt getoond in Tabel 44.

Tabel 44. Verdeling van de steden naar het aantal talen waarin mondelinge dienstverlening plaatsvindt bij 10 publieke diensten

Mate van meertalige mondelinge dienstverlening	Aantal steden
Diensten slechts in de nationale taal aangeboden	1
Diensten gemiddeld in 1 of 2 talen aangeboden	23
Diensten gemiddeld in 3 of 4 talen aangeboden	23
Diensten gemiddeld in meer dan 4 talen aangeboden	17

Volgens de gegeven antwoorden bieden 178 steden hun diensten in meer dan vier talen aan en 23 steden in drie tot vier talen. De steden die zeggen de meeste mondelinge dienstverlening in de meeste talen aan te bieden, zijn in dalende volgorde Londen, Aberdeen, , Glasgow,, Madrid, Valencia, Zürich, Milaan, Belfast, Barcelona en Lugano.

Wat schriftelijke dienstverlening betreft, levert hetzelfde systeem van gegevensverzameling het in Tabel 45 weergegeven beeld voor de diensten op.

Tabel 45. Verdeling van de steden naar het aantal talen waarin schriftelijke dienstverlening plaatsvindt bij 10 publieke diensten

Mate van meertalige schriftelijke dienstverlening	Aantal steden
Diensten slechts in de nationale taal aangeboden	1
Diensten gemiddeld in 1 of 2 talen aangeboden	30
Diensten gemiddeld in 3 of 4 talen aangeboden	27
Diensten gemiddeld in meer dan 4 talen aangeboden	6

Een geringer aantal steden bevindt zich in de top voor schriftelijke dienstverlening, wat suggereert dat er minder belang wordt gehecht aan het produceren van documenten in meerdere talen dan aan het aanbieden van mondelinge vertaling en bemiddeling ter plaatse. 40 steden melden dat ze hun mondelinge dienstverlening aanbieden in meer dan drie talen en 33 steden melden hetzelfde voor schriftelijke dienstverlening.

Volgens de verzamelde gegevens zijn de steden die de breedste schriftelijke dienstverlening in de meeste talen aanbieden in dalende volgorde: Glasgow, Aberdeen, Belfast, Valencia, Sevilla, Lugano, Zurich, Madrid and Milaan.

De gegevens, die afkomstig zijn van een hoog bestuurlijk niveau, suggereren dat een bepaalde sensitiviteit ten opzichte van talen aan het groeien is bij steden, zeker bij de belangrijkste diensten. Maar er is nog voldoende ruimte voor verbetering voor wat betreft verbreding van het aanbod aan diensten die meertalige dienstverlening hanteren. Tabel 46 geeft een overzicht van de 20 talen die het vaakst worden genoemd in beleidsdocumenten en bij de betreffende diensten.

Tabel 46. Spectrum van talen waarin publieke dienstverlening bestaat in 64 steden (Top 20 van talen buiten het stamgebied van de betreffende taal)

Talen	Totaal aantal vermeldingen
1. Engels	771
2. Duits	290
3. Russisch	285
4. Frans	255
5. Spaans	153
6. Chinees	117
7. Arabisch	117
8. Italiaans	98
9. Pools	69
10. Turks	67
11. Roemeens	60
12. Kroatisch	58
13. Portugees	55
14. Bosnisch	37
15. Japans	36
16. Hongaars	34
17. Urdu	34
18. Albaans	27
19. Servisch	27
20. Persisch	21

Buiten de nationale taal is het Engels bij alle onderzochte steden de meest genoemde taal voor mondelinge en schriftelijke dienstverlening, gevolgd door Duits, Russisch, Frans en Spaans. Chinees en Arabisch komen bovendien als zeer wenselijk en worden door een aantal steden geboden. Net als het geval was bij de talen waarin kranten worden gedrukt, kunnen we ook hier concluderen dat er twee doelgroepen bestaan, als het gaat om mondelinge en schriftelijke dienstverlening binnen de publieke diensten en in de openbare ruimte: a) diensten voor internationale reizigers, zakenmensen en toeristen in het Engels, Duits, Russisch, Frans, Spaans en Italiaans; b) diensten voor immigranten in het Arabisch, Turks, Kroatisch, Chinees, enz. Toch kunnen er ook andere redenen zijn waarom een stad aan bepaalde talen prioriteit verleent boven andere. Dit is een terrein dat nadere beschouwing verdient, in samenwerking met stedelijke bestuurders en hun communicatieteams.

2.9 Talen in het bedrijfsleven

Onafgebroken wordt door EU-instanties gepleit voor meertaligheid als factor in de Europese concurrentiepositie en bij de mobiliteit en professionele inzetbaarheid van mensen. De Resolutie van de Raad van de Europese Unie (2008) riep bedrijven op om in meer talen capaciteit te genereren om zo bredere toegang tot markten te krijgen. Ook werden bedrijven aangemoedigd om in de loopbaan van hun personeel meer rekening te houden met de ontwikkeling van taalvaardigheden. Het EC-Bericht van datzelfde jaar verwees naar een ELAN-onderzoek uit 2006, waarin werd geconcludeerd dat taalvaardigheden en interculturele vaardigheden bijdragen tot succesvolle export. Ook kwam men tot de slotsom dat Europa een aanzienlijk zakenbelang was misgelopen wegens een gebrek aan juist deze vaardigheden.

De *High Level Groep voor Meertaligheid* wijdde in haar rapport uit 2007 ook een paragraaf aan het bedrijfsleven. De conclusie luidde dat, ook al is Engels dominant als zakentaal, het juist de andere talen zijn die Europese bedrijven een voorsprong op de concurrentie kunnen geven. De Groep heeft bedrijven de aanbeveling gedaan in talen te investeren en tegelijk de talige mogelijkheden van hun personeel te benutten. Bovendien zouden er managementstrategieën met betrekking tot taal moeten worden opgesteld en publieke/private samenwerkingsverbanden met de onderwijssector moeten worden aangegaan, om er zo voor te zorgen dat de juiste talen voor de betreffende bedrijfssector worden geleerd.

Het Zakelijk Platform voor Meertaligheid (2008), opgericht door de EC, heeft een nieuwe reeks aanbevelingen uit doen gaan op het gebied van taalstrategieën in het bedrijfsleven. In de conclusies werd gesteld dat

Companies need to take stock of existing language skills within the company and use these strategically. They should look over their recruitment policies, their training strategies and their principles for mobility. They can encourage staff to use and develop the skills they have already acquired and offer language training in ways that are both motivating and compatible with the demands of the workplace. (2008:13)

Overeenkomstig deze aanbevelingen is voor LRE een deelonderzoek ontwikkeld dat de taalstrategieën bij bedrijven beschouwt. Doel was om uit te zoeken of er bij de werving van personeel wel of niet prioriteit wordt verleend aan taalvaardigheid en aan training en ondersteuning voor het personeel op taalgebied. Verder wilden we bepalen in hoeverre er binnen bedrijven sprake is van meertaligheid en welke talen er in de communicatie met de klant en in de marketing worden gebruikt. De onderzochte aspecten vallen in te delen in drie hoofdgroepen: *algemene taalstrategieën, interne taalstrategieën en externe taalstrategieën.*

De LRE-onderzoekers hebben gegevens verzameld bij een selectie van bedrijven uit steden die over het hele betreffende gebied verspreid liggen; in totaal zijn 484 bedrijven onderzocht. Daarbij werd de aandacht gericht op vier bedrijfssectoren (banken, hotels, bouwbedrijven en supermarkten; zie Tabel 5 in het Deel 1 voor meer details). De reden hiervoor was dat we gegevens wilden verzamelen van bedrijven die niet alleen internationaal handeldrijven, maar bovendien een sterke mate van direct klantencontact kennen. De gegevensverzamelaars is gevraagd bij tenminste 24 bedrijven in hun land/regio onderzoek uit te voeren. Daarbij werd de aandacht zoveel mogelijk verdeeld over multinationale/internationale bedrijven (M/I), nationale bedrijven (N) en regionale/lokale bedrijven (R/L) en ook zoveel mogelijk over de vier genoemde bedrijfssectoren. Het bleek lastig dit in alle landen/regio's te realiseren. Tabel 47 geeft de verdeling over de onderzochte bedrijfssectoren. In het algemeen geldt dat, ook al was aantal meewerkende hotels relatief groot ten opzichte van de andere sectoren, de sectoren toch goed met elkaar in balans waren.

Tabel 47. Verdeling van bedrijven over de verschillende sectoren (N=484)

Hotels	Banken	Bouwbedrijven	Supermarkten	Totaal
140	120	116	108	484

Onder de noemer *Algemene taalstrategieën* hebben vertegenwoordigers van bedrijven antwoord gegeven op de volgende vragen:

- kent het bedrijf een expliciete taalstrategie?
- legt het bedrijf bij de werving van personeel nadruk op taalvaardigheden?
- zijn er, met het oog op internationale mobiliteit van personeel, voorzieningen voor taalverwerving en interculturele bewustwording?
- wordt er gebruik gemaakt van externe tolken/vertalers?
- worden de taalvaardigheden van medewerkers bijgehouden?
- worden voor de taaltraining samenwerkingsvormen aangegaan?
- is men op de hoogte van EU-programma's/-subsidies?
- wordt er gebruik gemaakt van EU-programma's/-subsidies?

De uitkomsten voor de 484 onderzochte bedrijven staan weergegeven in Tabel 48.

Tabel 48. % bedrijven waarvoor beleid en praktijk op het gebied van meertaligheid is gemeld in 4 sectoren (484 bedrijven)

Beleid	Wijdverspreid toegepast	Sporadisch toegepast	Niet toegepast
Taalstrategie	24	28	48
Taalvaardigheden bij werving	55	28	17
Mobiliteit	23	27	50
Gebruik externe tolken/vertalers	22	35	43
Bijhouden taalvaardigheden personeel	1	29	70
Samenwerking bij taaltraining	10	15	75
Gebruikmaking van EU-programma's/-subsidies	5	8	87
Kennis van EU-programma's/-subsidies	0	27	73

De uitkomsten tonen aan dat een kwart van de bedrijven in deze sectoren een expliciete taalstrategieën hanteert en dat meer dan de helft rekening houdt met taalvaardigheden bij de werving van personeel. Een kwart spoort personeel regelmatig aan om meer talen te leren en het intercultureel bewustzijn te ontwikkelen. Toch houdt 70% niets bij betreffende de taalvaardigheden onder het personeel en doen slechts zeer weinig bedrijven hun voordeel met EU-programma's voor taalverwerving.

Op het gebied van *Interne taalstrategieën* hebben we bedrijven gevraagd op welke wijze taalvaardigheid op de werkvloer wordt bevorderd en hoe ze in documenten en bij interne communicatie omgaan met talen. Om de verhouding voor wat betreft het belang van nationale talen, Engels, R/M-talen, vreemde talen en immigrantentalen te bepalen hebben we de bedrijven gevraagd te specificeren hoe ze in de praktijk omgaan met elke taalcategorie en ook welke talen naast de nationale taal en het Engels de meeste aandacht krijgen. De behandelde thema's zijn de volgende:

- samenwerkingsverbanden met de onderwijssector om taalvaardigheden bij werknemers te ontwikkelen
- belonings-/promotiebeleid op basis van taalvaardigheden
- aanbod van taaltraining
- gebruik van CEFR bij taaltraining
- talen in interne documenten en op intranet
- talen voor software en webprogrammatuur

De resultaten voor elke taalcategorie staan in Tabel 50.

Tabel 49. % bedrijven met goede praktijk voor de taalcategorieën: NT = Nationale Taal/Talen; ZE = Zakelijk Engels; AT = andere talen (484 bedrijven)

Beleid	Wijdverspreid toegepast			Sporadisch toegepast			Niet toegepast		
	NT	ZE	AT	NT	ZE	AT	NT	ZE	AT
Samenwerking met onderwijssector	7	10	7	10	17	7	83	73	86
Belonings-/promotiebeleid	5	11	5	9	12	6	86	77	89
Aanbod taaltraining	14	27	12	18	23	12	68	50	76
Gebruik CEFR bij taaltraining	4	7	3	7	9	6	89	84	91
Talen gebruikt in interne documenten en intranet	96	41	14	3	21	10	1	38	76
Talen gebruikt voor software en webprogrammatuur	88	46	11	6	22	5	6	32	84

Tabel 49 laat zien dat taaltraining voor zakelijk Engels bij 27% van de onderzochte bedrijven wijdverspreid wordt toegepast; 14% biedt ondersteuning in de nationale taal aan anderstaligen en 12% biedt dat voor andere talen. Een relatief klein percentage hanteert een vorm van belonings- of promotiebeleid: 11% hanteert dat voor zakelijk Engels en slechts 5% voor de nationale taal of andere talen. Het aantal bedrijven dat samenwerkingsverbanden aangaat met de onderwijssector om de taalvaardigheden bij het personeel uit te bouwen is bescheiden te noemen, met een kwart dat zegt dit regelmatig of sporadisch te doen voor Engels, 17% voor de nationale taal voor anderstaligen en 14% voor andere talen. Het CEFR wordt door een klein percentage van de onderzochte bedrijven wijdverspreid toegepast bij loopbaan- en voortgangsgesprekken. Dit duidt erop dat op dat gebied aan bewustmaking gewerkt zou moeten worden.

Wat de talen betreft die daadwerkelijk op de werkvloer worden gebruikt in documenten en op intranet, is het niet verrassend dat de nationale taal dominant is, al meldt bijna de helft van de bedrijven dat zakelijk Engels ook wijdverspreid wordt gebruikt. Bij iets meer dan 10% van de onderzochte bedrijven worden andere talen wijdverspreid gebruikt.

Bij het onderzoek naar *Externe taalstrategieën* hebben we de bedrijven gevraagd naar de talen die ze gebruiken bij de externe communicatie. Het gaat dan om:

- jaarverslagen
- marketingmateriaal
- uitdragen van bedrijfsnaam/-identiteit
- website van het bedrijf

De uitkomsten staan in Tabel 50, afgezet naar taalcategorie.

Tabel 50. Door bedrijven gebruikte talen bij externe communicatie: NT = Nationale Taal/Talen; ZE = Zakelijk Engels; AT = andere talen (% van 484 bedrijven)

Soort communicatie	Wijdverspreid toegepast			Sporadisch toegepast			Niet toegepast		
	NT	ZE	AT	NT	ZE	AT	NT	ZE	AT
Jaarverslagen	92	38	11	2	11	5	6	51	84
Marketingmateriaal	95	40	19	2	17	11	3	42	70
Uitdragen bedrijfsnaam	92	48	22	5	24	19	3	28	59
Website bedrijf	92	61	30	2	5	5	6	34	65

Uit de resultaten blijkt dat in de onderzochte sectoren bijna de helft van de bedrijven bij de externe communicatie naast de nationale taal ook wijdverspreid zakelijk Engels gebruikt. Verder gebruikt 30% andere talen op de website.

Het Zakelijk Platform voor Meertaligheid (2008: 13) behandelt meerdere taalstrategieën en stelt dat een goede taalstrategie een van de fundamentele voorwaarden is voor zakelijk succes in het Europees bedrijfsleven:

Real progress will be achieved if businesses, from micro companies to multinationals, develop creative and dynamic language strategies, adapted to the individual possibilities of each organisation.

Middels het LRE-onderzoek wilden we onderzoeken hoe deze ambitie in praktijk wordt gebracht. Daartoe hebben we bedrijven specifiek gevraagd naar de talen waaraan ze prioriteit verlenen en die ze naast de nationale taal en het Engels bevorderen. In Tabel 53 zijn deze andere talen gerangschikt naar het aantal malen dat ze door de respondenten in de enquête zijn genoemd en bevat de top 20 van genoemde talen.

Table 51: Meertaligheidsspectrum van vermelde talen waaraan bij 484 bedrijven uit vier sectoren prioriteit wordt verleend (Top 20 van talen buiten het Engels en buiten het stamgebied van de betreffende taal)

Talen	Totaal aantal malen genoemd	Verdeling taalfrequenties over verschillende landen (indien meer dan 5 landen een taal hebben vermeld, worden alleen de 5 landen met de hoogste frequenties (getoond))
1. Duits	430	Zwitserland, alleen in de kantons Genève en Ticino (57), Spanje*, Bosnië en Herzegovina (33), Hongarije/Lithouwen/Nederland (27)
2. Russisch	333	Estland (94), Oekraïne (78), Lithouwen (64), Griekenland (20), Polen (15)
3. Frans	322	Zwitserland, alleen in de Kantons Zurich en Ticino (71), Spanje* (47), VK (41), Nederland (37), Portugal (33)
4. Spaans	155	Portugal (31), Zwitserland (29), VK (28), Nederland (18), Frankrijk (16)
5. Italiaans	134	Zwitserland, alleen in de Kantons Zurich en Genève (26), Oostenrijk (24), Bosnië (16), Spanje*(15), VK (15)
6. Fins	66	Estland (59), Denemarken (2), Lithouwen (2), Nederland/Polen/VK (1)
7. Chinees	55	VK (34), Griekenland (9), Spanje* (4), Nederland (3), Polen (2)
8. Pools	47	Nederland (12), Oekraïne (11), Lithouwen (7), Oostenrijk (6), VK (5)
9. Portugees	35	Spanje* (13), Zwitserland (11), Nederland (3), VK (3), Oostenrijk / Frankrijk (2)
10. Turks	29	Bosnië en Herzegovina (13), Nederland (6), Zwitserland (4), Oostenrijk (3), Roemenië (2)
11. Arabisch	26	VK (10), Portugal / Zwitserland (4), Griekenland (3), Spanje* (2)
12. Kroatisch	26	Oostenrijk (17), Hongarije / Italië (3), Zwitserland (2), Bosnië en Herzegovina (1)
13. Tsjechisch	26	Oostenrijk(16), Hongarije (6), Polen(3), Zwitserland(1)
14. Hongaars	23	Oostenrijk(11), Polen(9), Roemenië (3)
15. Catalaans	22	Spanje*(18), VK(3), Polen(1)
16. Zweeds	22	Estland(12), Denemarken(4), Lithouwen/VK(2), Polen/Spanje*(1)
17. Japans	20	VK(7), Polen(5), Italië(3), Nederland (2), Griekenland/Zwitserland/Oekraïne (1)
18. Lets	20	Estland/Lithouwen(9), Denemarken/VK(1)
19. Roemeens	19	Oostenrijk (9), Griekenland (5), Hongarije (3), Bulgarije(2)
20. Deens	18	Hongarije (6), Lithouwen (5), Estland/Polen(3), VK(1)

*Frequenties voor Spanje: alleen de vermeldingen uit Madrid, Sevilla en Valencia zijn verdisconteerd.

Duits, Russisch, Frans, Spaans en Italiaans komen bovendien als de meest gebruikte talen bij de onderzochte bedrijven.

Uit de weergegeven resultaten voor de verdeling van de talen blijkt dat sommige talen, zoals Duits, Frans en Japans, door een verscheidenheid aan bedrijven in vele landen worden gebruikt. Andere talen, zoals Russisch en Fins, worden daarentegen juist vooral gebruikt in buurlanden. De hoge positie voor het Fins is het gevolg van het feit dat de meeste bedrijven in Estland deze taal hebben genoemd. Bij sommige bedrijven worden ook Chinees, Japans, Arabisch en Turks op waarde geschat, al was een hoger niveau van prioritering voor deze talen te verwachten geweest. Wat aan de taalkeuzes van de bedrijven ten grondslag ligt, is een onderwerp voor nader onderzoek. De resultaten van zulk vervolgonderzoek kunnen naast die van vergelijkbaar onderzoek in deze en andere sectoren worden gelegd om bepaalde patronen te kunnen ontdekken.

2.10 Sectoroverschrijdende vergelijking van meertalige profielen in domeinen buiten het onderwijs

Om tot een comparatief overzicht te komen van taaldiversiteit in andere domeinen dan het onderwijs, is in Tabel 52 de top 20 opgenomen van andere talen dan de nationale taal die het vaakst worden vermeld in de taaldomeinen geschreven pers, publieke diensten/openbare ruimte en bedrijfsleven.

Over het algemeen zijn Engels, Frans, Duits en Russisch de talen die in de Europese context het meest wijdverspreid in gebruik zijn. Engels bezet daarbij de eerste plaats; de andere talen volgen op (zeer) ruime afstand. Engelstalige kranten zijn bij de meeste kiosken en treinstations van de grootste steden verkrijgbaar. Ook bij de publieke diensten blijkt Engels de taal te

zijn die verreweg het meest wordt gebruikt. Onderstaande, sectoroverschrijdende tabel laat zien dat drie groepen talen in verschillende domeinen en voor verschillende diensten worden gebruikt: talen die als *lingua franca* fungeren, zoals Engels, Frans, Duits en Russisch; talen die vooral in bepaalde regio's worden aangetroffen, zoals Albanees, Baskisch, Catalaans, Fries en Welsh; en talen die door grote immigrantengroepen worden gebruikt, zoals Arabisch en Turks. Twee van de drie talen die het meeste door landen/regio's worden bevorderd, nl. Romani (door zes landen ondersteund) en Slowaaks (door vijf landen ondersteund), verschijnen in geen van de drie domeinen.

Tabel 52. Verdeling van vermelde talen in kranten, publieke diensten/openbare ruimte en bedrijfsleven buiten het stamgebied van de betreffende taal (Top 20)

Talen van kranten	Totaal N verschillende kranten	Talen in publieke diensten/openbare ruimte	Totaal N vermelde talen	Talen in het bedrijfsleven (buiten Engels)	Totaal N vermelde talen
Engels	408	Engels	771	Duits	430
Duits	270	Duits	290	Russisch	333
Frans	181	Russisch	285	Frans	322
Russisch	162	Frans	255	Spaans	155
Italiaans	127	Spaans	153	Italiaans	134
Arabisch	77	Chinees	117	Fins	66
Turks	54	Arabisch	117	Chinees	55
Spaans	51	Italiaans	98	Pools	47
Nederlands	46	Pools	69	Portugees	35
Albanees	40	Turks	67	Turks	29
Servisch	36	Roemeens	60	Arabisch	26
Chinees	27	Kroatisch	58	Kroatisch	26
Kroatisch	23	Portugees	55	Tsjechisch	26
Bulgaars	12	Bosnisch	37	Hongaars	23
Japans	11	Japans	36	Catalaans	22
Pools	10	Hongaars	34	Zweeds	22
Grieks	8	Urdu	34	Japans	20
Bosnisch	7	Albanees	27	Lets	20
Hongaars	7	Servisch	27	Roemeens	19
Zweeds	6	Persisch	21	Deens	18

Verwijzingen in Deel 1 en 2

- Ball, J. (2011). *Enhancing Learning of Children from Diverse Language Backgrounds: Mother tongue-based Bilingual or Multilingual Education in the Early Years*. Parijs: UNESCO.
- Beacco, J.C. en M. Byram (2007). *From Linguistic Diversity to Plurilingual Education. Guide for the development of language education policies in Europe*. Straatsburg: Afdeling Taalbeleid. Raad van Europa.
- Beacco, J.C. et al. (2010). *Guide for the Development and Implementation of Curricula for Plurilingual and Intercultural Education*. Straatsburg: Afdeling Taalbeleid. Raad van Europa.
- Zakelijk Platform voor Meertaligheid (2008). *Languages Mean Business. Companies Work Better with Languages*. Brussel: Europese Gemeenschappen.
- Zakelijk Platform voor Meertaligheid (2011). *Report on the period September 2009 – June 2011*. Brussel: Europese Commissie.
- CILT (2006). *ELAN: Effects on the European Economy of Shortages of Foreign Language Skills in Enterprise*. Londen CILT: The National Centre for Languages.
- Burgerplatform voor Meertaligheid (2009). www.euroclio.eu/new/index.php/partners-mainmenu-530/european-citizenship/1207-eu-civil-society-platform-on-multilingualism
- Commission Staff Working Document (2008). *Inventory of Community Actions in the Field of Multilingualism*. Begeleidend document bij het Bericht van de Commissie aan het Europees Parlement, de Raad et. al. Brussel: Europese Gemeenschappen.
- Commission Staff Working Paper (2011a). *An inventory of Community Actions in the Field of Multilingualism – 2011 update*. Brussel: Europese Commissie.
- Commission Staff Working Paper (2011b). *Report on the Implementation of the Council Resolution of 21 November 2008 on a European Strategy for Multilingualism*. Brussel: Europese Commissie.
- Commission Staff Working Paper (2011c). *Language Learning at Pre-Primary School Level: Making it Efficient and Sustainable. A Policy Handbook*. Brussel: Europese Commissie.
- Comité van Ministers (1998). Aanbeveling aan lidstaten betreffende Moderne Talen. Straatsburg: Raad van Europa.
- Comité van Ministers (2008). Aanbevelingen aan lidstaten betreffende het gebruik van het Gemeenschappelijk Europees Referentiekader voor Talen (CEFR) van de Raad van Europa en de bevordering van meertaligheid. Straatsburg: Raad van Europa.
- Raad van Europa (1954). Europese Culturele Conventie. Straatsburg: Raad van Europa.
- Raad van Europa (2001). *A Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Raad van de Europese Unie (2002a). Resolutie over taaldiversiteit en taalverwerving. Brussel: Europese Commissie.
- Raad van de Europese Unie (2002b). Conclusies van de voorzitter van de Europese Raad van Barcelona, 15-16 maart 2002. Brussel: Europese Gemeenschappen.
- Raad van de Europese Unie (2008). Raadsresolutie over een Europese strategie voor meertaligheid. Brussel: Europese Gemeenschappen.
- Raad van de Europese Unie (2011). Raadsconclusies over taalvaardigheden ter vergroting van mobiliteit. Brussel: Europese Gemeenschappen.
- Cullen, J., et al. (2008). *Multilingualism: Between Policy Objectives and Implementation*. Brussel: Europees Parlement.
- Europees Handvest voor Regionale of Minderheidstalen (EHRMT) (1992). Straatsburg: Raad van Europa.
- Europese Commissie (1995). *Whitebook. Teaching and Learning: Towards a Cognitive Society*. Brussel: Europese Commissie.
- Europese Commissie (1995). *Whitepaper on Education and Training – Teaching and Learning – Towards the Learning Society. Com (95) 590 final, 29 November 1995*. Brussel: Europese Commissie.
- Europese Commissie (2001). *Europeans and Languages. Special Eurobarometer Report 54*. Brussel: Europese Commissie.
- Europese Commissie (2006). *Europeans and their Languages. Special Eurobarometer Report 243*. Brussel: Europese Commissie.
- Europese Commissie (2008). Bericht van de commissie aan het Europees Parlement, de Raad, het Europees Economisch en Sociaal Comité en het Comité van Regio's. *Multilingualism: An Asset for Europe and A Shared Commitment*. Brussel: Europese Gemeenschappen.
- Europese Commissie (2010). Bericht van de commissie aan het Europees Parlement, de Raad, het Europees Economisch en Sociaal Comité en het Comité van Regio's. *A New Impetus for European Cooperation in Vocational Education and Training to Support the Europe 2020 Strategy*. Brussel: Europese Gemeenschappen.
- Europese Commissie Groenboek (2008). Migratie en Mobiliteit: Uitdagingen en kansen voor Onderwijssystemen in de EU. Brussel: Europese Commissie.
- Europees Taalportfolio (ELP). Straatsburg: Raad van Europa.

- Europees Parlement (2003). *EP Resolution with Recommendations to the Commission on European Regional and Lesser-used Languages in the Context of Enlargement and Cultural Diversity*. Brussel: Europees Parlement.
- Europees Parlement (2009). *EP Resolution on Multilingualism: An Asset for Europe and a Shared Commitment*. Brussel: Europees Parlement.
- Eurydice (2009). *Integrating Immigrant Children into Schools in Europe*. Brussel: Eurydice/Europese Commissie.
- Eurydice/EuroStat (2008). *Key Data on Teaching Languages at School in Europe*. Brussel/Luxemburg: Eurydice/EuroStat.
- Eurydice/EuroStat (2009). *Key Data on Education in Europe*. Brussel: Eurydice/Eurostat
- Extra, G. (2010). Mapping linguistic diversity in multicultural contexts: Demolinguistic perspectives. In: J. Fishman en O. Garcia (red.), *Handbook of Language and Ethnic Identity*, tweede druk. Oxford: Oxford University Press, 107-122.
- Extra, G. en D. Gorter (red.) (2008). *Multilingual Europe: Facts and Policies*. Berlijn/New York: Mouton de Gruyter.
- Extra, G. en Yağmur, K. (red.) (2004). *Urban Multilingualism in Europe: Immigrant Minority Languages at Home and School*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Extra, G. en K. Yağmur (2011). *Report on the Pilot Studies in Poland and Spain*. Berlijn/Brussel: British Council.
- Fishman, J. en O. Garcia (red.) (2010). *Handbook of Language and Ethnic Identity. Disciplinary and Regional Perspectives*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Groep van Intellectuelen voor Interculturele Dialoog (2008). *A Rewarding Challenge. How the Multiplicity of Languages Could Strengthen Europe*. Brussel: Europese Gemeenschappen.
- Heller, M. (2007). Bilingualism as ideology and practice. In: M. Heller (red.), *Bilingualism: A Social Approach*. Basingstoke: Palgrave, 1-24.
- High Level Groep voor Meertaligheid (HLGM) (2007). *Final report*. Brussel: Europese Gemeenschappen.
- Adviesgroep Mediadiversiteit (2007). *Study on dubbing and subtitling needs and practices in the European audiovisual industry*. Brussel: Europese Commissie.
- Adviesgroep Mediadiversiteit (2011). *Study on the Use of Subtitling. The Potential of Subtitling to Encourage Language Learning and Improve the Mastery of Foreign Languages*. Brussel: Europese Commissie.
- OMC Groep Talen voor Banen (2011). *Providing Multilingual Communication Skills for the Labour Market*. Brussel: Europese Commissie.
- Parlementaire Vergadering (1998). *Aanbeveling over taaldiversificatie*. Straatsburg: Raad van Europa.
- Parlementaire Vergadering (2001). *Aanbeveling over het Europees Jaar van de Talen*. Straatsburg: Raad van Europa.
- Parlementaire Vergadering (2003). *Aanbeveling over de bescherming van gebarentalen in de lidstaten van de Raad van Europa*. Straatsburg: Raad van Europa.
- Parlementaire Vergadering (2006). *Aanbeveling over de positie van de moedertaal in het schoolonderwijs*. Straatsburg: Raad van Europa.
- Parlementaire Vergadering (2008). *Aanbeveling over de integratie van volwassen migranten in het onderwijs*. Straatsburg: Raad van Europa.
- PIMLICO Project (2011). *Report on Language Management Strategies and Best Practice in European SMEs*. Brussel: Europese Commissie.
- Poulain, M. (2008). European migration statistics: definitions, data and challenges. In: M. Barni en G. Extra (red.), *Mapping Linguistic Diversity in Multicultural Contexts*. Berlijn/New York: Mouton de Gruyter, 43–66.
- UNESCO (2003). *Recommendation Concerning the Promotion and Use of Multilingualism and Universal Access to Cyberspace*. Parijs: UNESCO.

Woordenlijst

Definities op het gebied van onderwijsniveaus en -categorieën zijn afkomstig uit de *Internationale Standardclassificatie van Educatie* (ISCE). De ISCE wordt wijdverspreid toegepast in Eurydice-documenten met kerngegevens over onderwijs in Europa.

Basisonderwijs

Deze fase vangt aan tussen vier en zeven jaar, is verplicht in alle landen/regio's en duurt over het algemeen vijf tot zes jaar.

Beroepsonderwijs (VET)

VET is de paraplueterm in Europa voor verschillende nationale systemen die hun bestaansrecht ontleen aan de specifieke economische en maatschappelijke omgeving van de betreffende landen. VET kan deel uitmaken van zowel het secundair als het tertiair onderwijs, of van het beroepsonderwijs voor volwassenen. Meestal gaat het om een scala aan beroepsgeoriënteerde opleidingsaanbieders en -programma's binnen verhoudingsgewijs goed gereguleerde kaders. In het LRE-project omvat VET *geen* universitair onderwijs; dit wordt gedekt door Domein 5B.

Curriculum

Het volledige educatieve programma van een schooltype waarin per jaar/klas gespecificeerd staat welke vakken hoeveel uur per week en hoeveel weken per jaar worden gegeven en waarin per jaar/klas de inhoud van een vak en het vereiste beheersingsniveau om tot succesvolle afronding daarvan te komen, worden gespecificeerd.

Gebarentalen

Gebarentalen zijn talen in een visueel-manuele modaliteit met een eigen grammatica en lexicon. Het gaat om natuurlijke talen van mensen die doof geboren zijn. Gebarentalen zijn niet ontleend aan gesproken talen en zijn niet internationaal of universeel. Er zijn honderden verschillende gebarentalen over de hele wereld.

Hoger voortgezet onderwijs

Deze fase begint over het algemeen aan het einde van de verplichte onderwijsperiode. De aanvangsleeftijd is meestal 15 of 16 jaar. Meestal worden toegangskwalificaties (succesvolle afronding van het verplichte onderwijs) en andere voorwaarden waaraan minimaal voldaan moet worden, gehanteerd. De duur van het hoger voortgezet onderwijs ligt meestal tussen twee en vijf jaar. In de context van de deelnemende LRE-landen/regio's kunnen de termen lager en hoger voortgezet onderwijs verwijzen naar leeftijdsgebonden verschillen en/of naar verschillen die te maken hebben met het *schooltype*.

Immigranten

In Eurydice-documenten en EuroStat-statistieken zijn immigranten inwoners van een bepaald verblijfsland die *in het buitenland geboren zijn en/of de betreffende nationaliteit niet bezitten*. Afhankelijk van een heel scala aan variabele, landsspecifieke regelgeving inzake de verkrijging van het burgerschap worden immigranten in het kader van het LRE-project in het verblijfsland opgevat als wel of niet in het buitenland geboren zijn en wel of niet de betreffende nationaliteit bezittend.

Immigrantentalen

Talen gesproken door immigranten en hun nakomelingen in een bepaald verblijfsland, die hun oorsprong hebben in een (voormalig) herkomstland.

Kinderen van immigranten

Kinderen die naar school gaan in een land anders dan hun herkomstland of het herkomstland van hun (groot)ouders. Onder deze term worden meerdere juridisch gesproken verschillende statussen gevat, waaronder asielzoekers, kinderen van gastarbeiders, kinderen van derdewereldburgers met langdurende verblijfsstatus, kinderen van gastarbeiders uit de Derde Wereld die geen langdurende verblijfsstatus hebben, kinderen die geen vaste verblijfplaats kennen en kinderen met een immigratie-achtergrond die niet profiteren van juridische voorzieningen die direct met onderwijs te maken hebben.

Lager voortgezet onderwijs

Zet de basisprogramma's van het basisniveau voort, al is het voortgezet onderwijs meestal meer vakgericht. Meestal valt het einde van deze fase samen met het einde van de verplichte onderwijsperiode. In het kader van de deelnemende LRE-landen kan lager en/of hoger voortgezet onderwijs verwijzen naar *leeftijdsgebonden* verschillen en/of verschillen die te maken hebben met het *schooltype*.

Lerarencursussen tijdens de aanstelling

Opriscursussen voor leraren (die al in actieve dienst zijn) over de meest recente ontwikkelingen in het betreffende vakgebied en/of op het gebied van pedagogiek/educatie.

Lerarencursussen voorafgaande aan de aanstelling

Cursus-/programmatraining die studenten krijgen om gekwalificeerde leraren te worden (plaatsvindend voordat de betreffende persoon in actieve dienst treedt).

Lesgeven in/over taal X

Indien zo verwoord wordt geen onderscheid gemaakt tussen lesegeven in een taal, i.e. deze als *instructiemedium* te gebruiken, en lesgeven over een taal, i.e. deze als *vak* te geven binnen het curriculum van de school.

Meertaligheid

Het repertoire aan taalvariëteiten die bij veel personen in gebruik zijn; hierbij inbegrepen zijn de taalvariëteit die veelal wordt aangeduid als 'moedertaal' of 'eerste taal' en enig aantal andere talen of variëteiten.

Moedertaal

Meestal opgevat als de taal die het eerste verworven en nog steeds begrepen wordt. De traditionele onderzoeksvraag naar de moedertaal bij grootschalige Europese bevolkingsonderzoeken (waaronder volkstellingen) wordt langzamerhand vervangen door een onderzoeksvraag naar het gebruik van de thuistaal, daar het laatstgenoemde begrip voor *informanten* transparanter is dan het begrip 'moedertaal'.

Nationale taal/talen

Officiële taal/talen binnen een natiestaat.

Openbaar beroepsonderwijs (VET)

Beroepsonderwijs dat met publieke (i.e. niet-private) middelen wordt gefinancierd.

Openbare algemene universitaire educatie

Educatie aan openbare (niet-private) universiteiten met uitzondering van specifiek technische of medische universiteiten.

Regionale of minderheidstalen

Talen die van oudsher worden gebruikt binnen een bepaald gebied of een bepaalde staat door inwoners die de nationaliteit van die staat bezitten en een groep vormen die numeriek gesproken kleiner is dan de overige bevolking van die staat. Zulke talen wijken af van de *officiële taal/-talen* van die staat (definitie gebaseerd op het *Europees Handvest voor Regionale of Minderheidstalen*, Raad van Europa 1992). In het algemeen geldt dat dit talen zijn van bevolkingsgroepen die hun etnische wortels hebben in de betreffende gebieden of die de betreffende regio's zijn binnengekomen en daar al generaties lang verblijven. Regionale/minderheidstalen kunnen de status van officiële taal hebben, maar deze status blijft per definitie beperkt tot het gebied waarin ze worden gebruikt.

Romani/Sinte

In het kader van de landen/regio's in het LRE-onderzoek opgevat als regionale/minderheidstalen, *niet* als 'non-territoriale' talen.

Veeltaligheid

De aanwezigheid in een bepaald geografisch gebied, groter of kleiner, van meer dan één 'taalvariëteit', i.e. de wijze van spreken binnen een maatschappelijke groepering, of deze nu formeel als taal erkend is of niet.

Voorschoolse educatie

Voorschoolse educatie wordt gedefinieerd als de eerste fase van georganiseerde instructie die plaatsvindt in een school of educatief centrum voor kinderen van minstens drie jaar oud.

Vreemde talen

Talen die niet thuis worden verworven of gebruikt maar die op school worden geleerd of die worden gebruikt als talen van bredere communicatie in niet-educatieve sectoren.

LAND PROFIEL: NEDERLAND

Kenmerken van het gebied:

Dit overzicht beschrijft Nederland als geheel; de specifieke situatie in de provincie Fryslân wordt beschreven in het overzicht over Fryslân.

Het Koninkrijk der Nederlanden heeft 16,6 miljoen inwoners. Circa 1,9 miljoen (11,4%) daarvan is van niet-westerse afkomst (eerste- of tweedegeneratieallochtonen). Twee derde van de allochtoonse minderheden heeft een Turkse, Marokkaanse, Antilliaanse of Surinaamse achtergrond (CBS, 2011a). Deze groep kan worden onderverdeeld in een deel uit voormalige koloniale gebieden (de Antilliaanse en Surinaamse minderheden, die hun herkomst hebben in de Caraïbische gebieden waar Nederlands de officiële taal is) en een deel uit andere gebieden (Turkse en Marokkaanse minderheden, die nog niet eerder in aanraking zijn gekomen met de Nederlandse taal en cultuur).

Het Nederlands is de officiële taal van Nederland. Dit werd pas in 1995 wettelijk vastgelegd (Nederlandse Taalunie, 2011). In dezelfde wet (de Algemene wet bestuursrecht) kreeg het Fries een officiële status binnen de provincie Fryslân.

Mensen van niet-Nederlandse – in het bijzonder niet-westerse – nationaliteit moeten in Nederland een examen afleggen, waarbij aan de hand van vragen over de Nederlandse taal en cultuur/ geschiedenis wordt getoetst of er afdoende inburgering plaats heeft gevonden. De overheid legt de nadruk op de eigen verantwoordelijkheid van de burgers en hecht veel belang aan kennis van het Nederlands. Dit blijkt ook uit de resultaten van dit onderzoek.

Officiële talen, documenten en databestanden:

De nationale taal, vreemde talen en R/M-talen worden behandeld in wetgeving betreffende taal en/of in taalbeleidsdocumenten. Het leren en onderwijzen van de nationale taal in het buitenland wordt voor kinderen en/of volwassenen die Nederland als land van herkomst hebben (mede) gefinancierd in meer dan 80 landen, in het bijzonder in de nabijgelegen landen Duitsland, België en Frankrijk. Nederland heeft het Europees Handvest voor Regionale of Minderheidstalen geratificeerd. De volgende 5 R/M-talen worden onder het Handvest erkend: Fries, Limburgs, Nedersaksisch, Romani en Jiddisch. Op regionaal niveau bestaat er alleen voor het Fries officieel onderwijsaanbod, ondersteund door het Handvest.

In Nederland vindt officiële dataverzameling op het gebied van taaldiversiteit alleen plaats voor het Fries, middels periodiek bijgewerkte taalonderzoeken. Daarbij wordt aandacht besteed aan het Fries, aan de hand van een vraag naar de thuistaal en een vraag naar (het niveau van) taalbeheersing inzake spreken/verstaan/lezen/schrijven.

Er worden op landelijk niveau geen gegevens verzameld over taalvariatie, ook al zouden regelmatig bijgewerkte databases op het gebied van taalvariatie zeer belangrijke input voor beleidsontwikkeling op dit vlak kunnen leveren.

RMT: Regionale/Minderheidstalen
VT : Vreemde Talen
IT: Immigrantentalen
AANVULLENDE NT: Aanvullende ondersteuning voor nationale taal

Talen in voorschoolse educatie

	RMT	VT	IT	Aanvullende ondersteuning NT
Doelgroepen RMT: ● alle ● alleen voor moedertaalsprekers ● geen ondersteuning VT: ● alle ● beperkt ● geen ondersteuning IT: ● alle ● alleen voor moedertaalsprekers ● geen ondersteuning Aanvullende NT: ● alle ● alleen kinderen van immigranten ● geen ondersteuning	●			●
Duur ● ≥2 jaar ● 1 jaar ● <1 jaar	●			●
Voorwaarden aan groepsgrootte ● geen ● 5-10 ● >10	●			●
Dagen per week ● >1 dag ● 0,5 - 1 dag ● < 0,5 dag	●			●
Cursussen voor aanstelling ● vakspecifiek ● algemeen ● geen	●			●
Cursussen tijdens aanstelling ● vakspecifiek ● algemeen ● geen	●			●
Aanwezigheid overheidsfinanciering ● volledig ● deels ● geen	●			●

Talen aangeboden in voorschoolse educatie:

Regionale/Minderheidstalen	Fries alleen in Friesland
Vreemde talen	-
Immigrantentalen	-

Voorschools onderwijs is niet verplicht, maar wel alom gangbaar.

Het grote belang dat het Ministerie van Onderwijs hecht aan de Nederlandse taal blijkt uit de programma's die aan kinderen in het voorschools onderwijs worden aangeboden om gebrekkige kennis van (de Nederlandse) taal en achterstand in de taalontwikkeling te bestrijden (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2011b). Dit is in overeenstemming met een resolutie van het Europees Parlement uit 2009, waarin wordt gesteld dat op voorschools niveau vooral ook oog moet zijn voor de nationale taal.

Talen in het basisonderwijs**Organisatie**

	RMT	VT	IT
Curriculum ● samenhangend en uitgewerkt ● algemeen ● geen richtlijnen			
Ingezet als instructietaal (CLIL) ● wijdverspreid ● lokaal ● afwezig			
Doelgroepen RMT: ● alle ● alleen voor moedertaalsprekers ● geen ondersteuning VT: ● alle ● beperkt ● geen ondersteuning IT: ● alle ● alleen voor moedertaalsprekers ● geen ondersteuning			
Aanvang taalonderwijs ● vanaf 1 jaar ● halverwege ● vanaf de laatste fase			
Roostering ● onder schooltijd ● deels onder schooltijd ● buiten schooltijd			
Voorwaarden aan groepsgrootte ● geen ● 5-10 ● >10			

	RMT	VT	IT
Periodieke toetsing van taalvaardigheden ● landelijk niveau ● schoolbepaald ● geen			
Te behalen niveau RMT: ● nationale of regionale normen ● schoolbepaald ● geen VT: ● op basis van CEFR ● landelijk of schoolbepaald niveau ● geen IT: ● nationale of regionale normen ● schoolbepaald ● geen			
Aanwezigheid overheidsfinanciering ● volledig ● deels ● geen			

	NT
Curriculum ● samenhangend en uitgewerkt ● algemeen ● geen richtlijnen	
Extra ondersteuning voor nieuwkomers ● voor regulier ● regulier ● afwezig	
Diagnostische toets bij aanvang ● voor ieder ● alleen voor immigranten ● afwezig	
Periodieke toetsing van taalvaardigheid ● landelijk niveau ● schoolbepaald ● geen	

Onderwijs

	RMT	VT	IT
Kwalificaties docenten <ul style="list-style-type: none"> ● gekwalificeerde taaldocenten ● algemeen gekwalificeerde docenten ● geen specifieke kwalificaties 			
Cursussen voor aanstelling <ul style="list-style-type: none"> ● vakspecifiek ● algemeen ● geen 			
Cursussen tijdens aanstelling <ul style="list-style-type: none"> ● vakspecifiek ● algemeen ● geen 			
Mobiliteit <ul style="list-style-type: none"> ● deel van de opleiding ● informele financiële steun ● geen 			

	NT
Kwalificaties docenten <ul style="list-style-type: none"> ● gekwalificeerde taaldocenten ● algemeen gekwalificeerde docenten ● geen specifieke kwalificaties 	
Cursussen voor aanstelling <ul style="list-style-type: none"> ● vakspecifiek ● algemeen ● geen 	
Cursussen tijdens aanstelling <ul style="list-style-type: none"> ● vakspecifiek ● algemeen ● geen 	

Talen aangeboden in het basisonderwijs:

Regionale/Minderheidstalen	Fries alleen in Friesland
Vreemde Talen	Engels: verplicht: - Frans, Duits, Spaans: facultatief
Immigrantentalen	-

Alhoewel de onderwijsplicht pas geldt voor kinderen van 5 tot 16 jaar, gaat 95% van de kinderen al vanaf hun vierde jaar naar de basisschool.

Net als in het voorschools onderwijs zijn er ook in het basisonderwijs programma's om gebrekkige kennis van (de Nederlandse) taal en achterstand in de taalontwikkeling te bestrijden (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2011b).

Gedurende de gehele onderwijsloopbaan onderstreept de Nederlandse overheid het belang van (de Nederlandse) taal en rekenen, waarvoor dan ook referentiekaders zijn ontwikkeld. De referentiekaders specificeren welk taalbeheersingsniveau zou moeten zijn bereikt op het moment dat een bepaalde mijlpaal in de onderwijsloopbaan van een leerling is bereikt, bijv. de overgang naar het voortgezet onderwijs. De referentiekaders zijn vastgelegd in een wet die in 2010 van kracht is geworden, maar de praktische invoering ervan in leerstof en toetsen zal de komende jaren gefaseerd plaatsvinden (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2011a).

Engels is verplicht in de laatste twee jaar van het basisonderwijs.

Voorheen was onderwijs in allochtone minderheidstalen wettelijk geregeld. Tussen 1974 en 2004 werd op het niveau van de basisschool onderwijs in allochtone minderheidstalen verzorgd – buiten de reguliere schooltijden – en werd dit door de overheid gesubsidieerd. Deze subsidie werd beëindigd omdat onderwijs in allochtone minderheidstalen 'in tegenspraak was met het integratiebeleid voor kinderen (van allochtone minderheden)' (vertaald uit: Extra & Yağmur, 2006: 55). Kennis van het Nederlands wordt beschouwd als het fundament voor succesvolle integratie (Eerste Kamer, 2004). Desalniettemin voorziet de wet nog steeds in het ondersteunend gebruiken van talen naast het Nederlands voor kinderen van niet-Nederlandse achtergrond, waar dit hun aanvang van of overgang naar het Nederlandse onderwijs vergemakkelijkt.

Als reactie op het gebrek aan openbare voorzieningen voor allochtone minderheidstalen op voorschools en basisschoolniveau zijn particuliere initiatieven ontplooid; er zijn bijvoorbeeld Chinese, Japanse, Poolse en Russische scholen opgericht, waar aanvullend onderwijs in de betreffende taal en cultuur wordt geboden. Zulke projecten zijn door het hele land verspreid en worden meestal door de betreffende gemeenschap zelf opgestart.

Verder is er een Nederlands-Turkse stichting in het leven geroepen om de komst van onderwijs (buiten schooltijden) in het Turks voor te bereiden (Stichting TON). Zulke particuliere initiatieven zijn toepassingen in de praktijk van de aanbevelingen die de Onderwijsraad in 2001 aan de overheid heeft gedaan voor wat onderwijs in allochtone minderheidstalen betreft (Onderwijsraad, 2001). De voorstellen van de Raad zijn niet overgenomen door de overheid.

Talen in het voortgezet onderwijs**Organisatie**

	RMT	VT	IT
Curriculum			
● samenhangend en uitgewerkt			
● algemeen			
● geen richtlijnen			
Ingezet als instructietaal (CLIL)			
● wijdverspreid			
● lokaal			
● afwezig			

	RMT	VT	IT
Doelgroepen			
RMT: alle alleen voor moedertaalsprekers geen ondersteuning			
VT: alle beperkt geen ondersteuning			
IT: alle alleen voor moedertaalsprekers geen ondersteuning			
Roostering			
 onder schooltijd			
 deels onder schooltijd			
 buiten schooltijd			
Voorwaarden aan groepsgrootte			
 geen			
 5-10			
 >10			
Periodieke toetsing van taalvaardigheden			
 landelijk niveau			
 schoolbepaald			
 geen			
Te behalen niveau			
RMT: nationale of regionale normen schoolbepaald geen			
VT: op basis van CEFR landelijk of schoolbepaald niveau geen			
IT: nationale of regionale normen schoolbepaald geen			
Aanwezigheid overheidsfinanciering			
 volledig			
 deels			
 geen			
	NT		
Curriculum			
 samenhangend en uitgewerkt			
 algemeen			
 geen richtlijnen			
Extra ondersteuning voor nieuwkomers			
 voor regulier			
 regulier			
 afwezig			

	NT
--	-----------

Diagnostische toets bij aanvang

- voor ieder
- alleen voor immigranten
- afwezig

Periodieke toetsing van taalvaardigheid

- landelijk niveau
- schoolbepaald
- geen

Onderwijs

	RMT	VT	IT
--	------------	-----------	-----------

Kwalificaties docenten

- gekwalificeerde taaldocenten
- algemeen gekwalificeerde docenten
- geen specifieke kwalificaties

Cursussen voor aanstelling

- vakspecifiek
- algemeen
- geen

Cursussen tijdens aanstelling

- vakspecifiek
- algemeen
- geen

Mobiliteit

- deel van de opleiding
- informele financiële steun
- geen
- niet van toepassing

Te behalen niveau

- op basis van CEFR
- landelijke of regionale normen
- geen
- niet van toepassing

	NT
Kwalificaties docenten <ul style="list-style-type: none"> ● gekwalificeerde taaldocenten ● algemeen gekwalificeerde docenten ● geen specifieke kwalificaties 	
Cursussen voor aanstelling <ul style="list-style-type: none"> ● vakspecifiek ● algemeen ● geen 	
Cursussen tijdens aanstelling <ul style="list-style-type: none"> ● vakspecifiek ● algemeen ● geen 	
Te behalen niveau voor niet-moedertaalsprekers <ul style="list-style-type: none"> ● op basis van CEFR ● landelijk of schoolbepaald niveau ● geen 	

Talen aangeboden in het voortgezet onderwijs:

Regionale/Minderheidstalen	Fries, alleen in Friesland
Vreemde Talen (talen in schuingedrukte tekst enkel op het hoogste niveau van het voortgezet onderwijs)	Verplicht: Engels plus een andere taal op het hoogste niveau van het voortgezet onderwijs. Facultatief: Oud Grieks, Chinees, Frans, Duits, Italiaans, Latijn, Russisch, Spaans
Immigrantentalen	Arabisch, Turks

Het referentiekader voor taal (zie bij Basisonderwijs) wordt ook toegepast in het voortgezet onderwijs.

Beheersing van het Nederlands is verplicht in alle soorten voortgezet onderwijs en maakt ook deel uit van alle examens, net als Engels. Nieuwkomers in Nederland krijgen eerst gemiddeld twee jaar apart onderwijs waarin gefocust wordt op Nederlandse taalvaardigheid en andere belangrijke vaardigheden. Daarna stromen ze in in het reguliere onderwijs. Een vreemde taal – anders dan Engels – wordt alleen vereist op het hoogste niveau van het voortgezet onderwijs; meestal is dit Duits of Frans, en soms Spaans. Het staat scholen vrij meer vreemde talen aan te bieden.

Turks en Arabisch kunnen als vak aangeboden worden en er kan examen in worden afgelegd. Het is echter aan scholen zelf om te besluiten of ze deze talen aan willen bieden en niet veel scholen doen dat. Bovendien is het aantal leerlingen dat een examen Turks of Arabisch aflegt, klein; van circa 0,28% in 2002 is het gedaald naar 0,08% in 2003. Tegenwoordig is het aandeel iets hoger, met 0,13% in 2011, maar nog steeds is het niveau van 2002 niet bereikt (zie bijv. Alberts & Erens, 2011). Een mogelijke verklaring voor deze afname ligt in de eerdergenoemde afschaffing van overheidssubsidies voor onderwijs in allochtone minderheidstalen. Het lage percentage voor Turks en Arabisch is des te pregnanter met het oog op de toename van het aantal Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse kinderen op stedelijke basisscholen. De scores hierboven hebben betrekking op die scholen die Arabisch en/of Turks aanbieden.

Een recent verschijnsel is de toename van middelbare scholen die een tweetalig programma met Nederlands en Engels aanbieden (gewoonlijk aangeduid als Content and Language Integrated Learning – CLIL). Meestal betreft het de hoogste niveaus van voortgezet onderwijs, die als voorbereiding op een universitaire studie gelden, maar sinds kort wordt het ook op lagere niveaus geïmplementeerd (Europees Platform, 2011a). Bovendien wordt op voorschools en basisschoolniveau ook telkens meer tijd gestoken in het onderwijzen van de Engelse taal (vroeg vreemdetalonderwijs) (Europees Platform, 2011b). Zulke ontwikkelingen hebben geleid tot de vraag aan welke kwalificaties leerkrachten op tweetalige scholen zouden moeten voldoen.

Talen in het beroepsonderwijs en hoger onderwijs voor volwassenen

Talen in het beroepsonderwijs (in drie instellingen)

	Instelling A			Instelling B			Instelling C		
	RMT	VT	IT	RMT	VT	IT	RMT	VT	IT
Programma's voor taalondersteuning ● breed aanbod ● beperkt aanbod ● geen aanbod		●		●	●		●	●	
Curriculum ● samenhangend en uitgewerkt ● algemeen ● geen richtlijnen		●		●	●		●	●	
Te behalen niveau ● op basis van CEFR ● landelijke normen ● geen ⊖ niet van toepassing	⊖	●	⊖	⊖	●	⊖	⊖	●	⊖
Aanwezigheid overheidsfinanciering ● volledig ● deels ● geen		●			●			●	
Aanvullende ondersteuning NT	Instelling A	Instelling B	Instelling C						
Programma's voor taalondersteuning ● breed aanbod ● beperkt aanbod ● geen aanbod	●	●	●						
Doelgroepen ● alle ● beperkt ● geen ondersteuning	●	●	●						

Aanvullende ondersteuning NT	Instelling A	Instelling B	Instelling C
Curriculum ● samenhangend en uitgewerkt ● algemeen ● geen richtlijnen			
Vakspecifieke vaardigheden ● ja ● nee			
Algemene bijscholing ● ja ● nee			
Aanwezigheid overheidsfinanciering ● volledig ● deels ● geen			
Stages bij bedrijven ● onderdeel van opleiding ● facultatief ● geen			
Gebruik van Europese instrumenten ● ja ● nee			

Talen aangeboden in het beroepsonderwijs (bij drie instellingen):

Regionale/Minderheidstalen	-
Vreemde Talen	Engels, Frans, Duits, Spaans
Immigrantentalen	-

Hoger onderwijs voor volwassenen (in 2 instellingen)

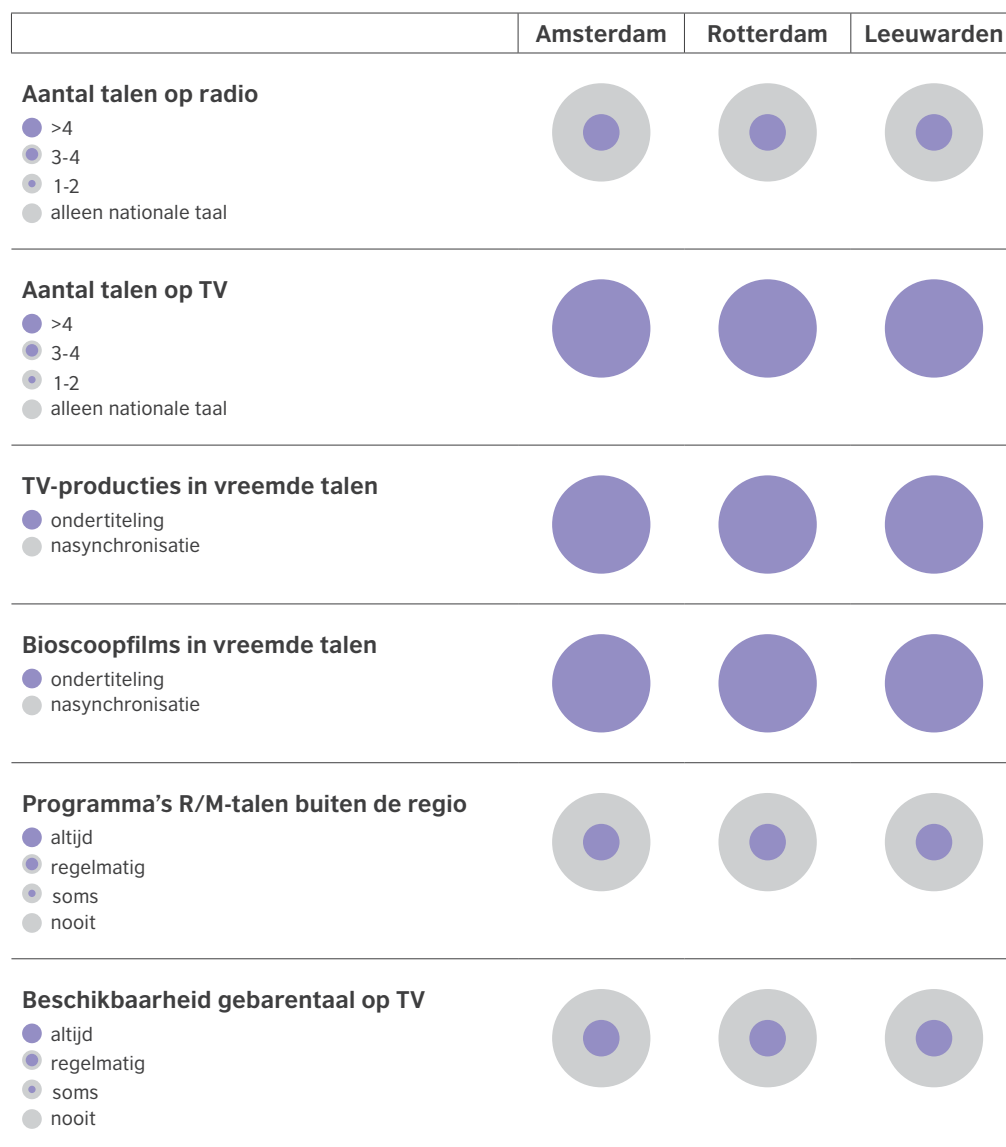
	Instelling A	Instelling B	Instelling C
Instructietaal/-talen <ul style="list-style-type: none"> ● nationale, buitenlandse en R/M ◐ nationale en buitenlandse ◑ alleen nationale 			
Taal op websites <ul style="list-style-type: none"> ● nationale, vreemde en R/M ◐ nationale en vreemde ◑ alleen nationale 			
Doelgroepen voor ondersteuning in de nationale taal <ul style="list-style-type: none"> ● alle ◐ beperkt ◑ geen ondersteuning 			
Te behalen niveau van vreemde instructietaal <ul style="list-style-type: none"> ● op basis van CEFR ◐ landelijke of instellingsbepaalde normen ◑ geen 			
Werving van buitenlandse studenten <ul style="list-style-type: none"> ● internationaal en immigranten ◐ alleen internationaal ◑ alleen moedertaalsprekers van de nationale taal 			
Mobiliteit bij talenstudenten <ul style="list-style-type: none"> ● verplicht ◐ facultatief ◑ geen aanbod 			
Mobiliteit bij niet-talenstudenten <ul style="list-style-type: none"> ● verplicht ◐ facultatief ◑ geen aanbod 			

Talen aangeboden in het Hoger onderwijs voor volwassenen (in 2 instellingen):

Engels, Frans, Duits, Spaans, Chinees, Nederlands als tweede taal, Italiaans, Japans

Het referentiekader voor taal (zie bij Basisonderwijs) wordt ook toegepast in het beroepsonderwijs (vmbo/mbo/hbo). Vanaf 2002 geldt in het hoger onderwijs het Anglosaksische bachelor/master-systeem, als stap in het proces om te komen tot een Europese ruimte voor hoger onderwijs (Bologna-proces). Als gevolg van deze veranderingen en ook de toegenomen aandacht voor internationalisatie in het algemeen biedt het Nederlands hoger onderwijs telkens meer mastermodules aan in het Engels, om zo buitenlandse studenten te trekken. Het gevolg is dat er discussie ontstaat omtrent het gebruik van Engels of Nederlands in het universitair onderwijs en over de onderwijskwaliteit in relatie tot de beheersing van het Engels bij zowel docenten als studenten.

Talen in audiovisuele media en geschreven pers

Talen aangeboden in de audiovisuele media en geschreven pers in 3 Nederlandse steden:

Radio	-
Televisie	Turkish, Armenian, Romani, Hebrew
Kranten	English, French, German, Russian

Door het algemene gebruik van ondertiteling van televisieprogramma's die in andere talen dan het Nederlands zijn opgenomen worden kinderen al van jongs af aan blootgesteld aan verschillende talen. Dit is in overeenstemming met de Resolutie van het Europees Parlement over Meertaligheid (2009). Toch is het overgrote deel van de buitenlandse programma's op de Nederlandse televisie in het Engels, zodat de kijkers vooral worden blootgesteld aan de Britse en Amerikaans-Engelse taal en cultuur. Kinderprogramma's – vooral tekenfilms – worden vaak nagesynchroniseerd.

In Fryslân wordt op de belangrijkste regionale radio- en televisieomroep meestal Fries gebruikt, met een beetje Nederlands. Zodoende voldoen vooral Friese audiovisuele media aan de aanbevelingen van de RvE en de EU, aangezien ze de taalvariatie in de provincie zichtbaar maken.

De Nederlandse televisie biedt slechts op beperkte schaal andere talen dan het Nederlands.

Talen in publieke diensten en ruimtes

Geïstitutionaliseerde taalstrategieën op stadsniveau

	Amsterdam	Rotterdam	Leeuwarden
<p> ● >4 talen ● 3-4 talen ● 1-2 talen ● alleen nationale taal ●●●● wijdverspreid ●●●● sporadisch gebruik ●●●● niet in gebruik </p>			
Gemeentelijke diensten			
Aanwezigheid website			
Gemeentelijke jaarverslagen			
Externe of interne vertalers of tolken			
Vaardigheid in andere talen dan de nationale taal in functieomschrijving van werknemers			
Plan of beleid tot bevordering van taalvaardigheden			
Werving van talensprekers tot ondersteuning van maatschappelijke doelen			
Taalcursussen voor personeel			

	Amsterdam	Rotterdam	Leeuwarden
--	-----------	-----------	------------

Bijhouden van taalvaardigheden van personeel

Belonings- of promotiestelsels voor het adequaat kunnen communiceren in een andere taal

Mondelinge dienstverlening

	Amsterdam	Rotterdam	Leeuwarden
--	-----------	-----------	------------

● >4 talen ● 3-4 talen ● 1-2 talen ● alleen nationale taal

Politieke debatten en besluitvorming op gemeenteraadsniveau

Onderwijsdiensten

Alarmdiensten

Gezondheidsdiensten

Sociale zaken

	Amsterdam	Rotterdam	Leeuwarden
Juridische zaken			
Vervoersdiensten			
Immigratie- en integratiediensten			
Toeristische diensten			
Theaterprogramma's			

Geschreven dienstverlening

	Amsterdam	Rotterdam	Leeuwarden
Politieke debatten en besluitvorming op gemeenteraadsniveau			
Onderwijsdiensten			
Alarmdiensten			

● >4 talen
 ● 3-4 talen
 ● 1-2 talen
 ● alleen nationale taal

	Amsterdam	Rotterdam	Leeuwarden
Gezondheidsdiensten			
Sociale zaken			
Juridische zaken			
Vervoersdiensten			
Immigratie- en integratiediensten			
Toeristische diensten			
Theaterprogramma's (op aanvraag)			

Talen aangeboden in publieke diensten en ruimtes in 3 Nederlandse steden (N ≥ 2):

Engels, Fries, Duits, Frans, (Marokkaans) Arabisch, Turks, Chinees, Spaans

Het aantal talen dat in de publieke sector en de openbare ruimte (van de onderzochte steden) wordt gebruikt, is beperkt. Het Nederlands is de standaard en slechts sporadisch worden Turks en Arabisch gebruikt; voornamelijk wordt dan het Engels aangewend. In Fryslân mogen burgers het Fries gebruiken in contact met publieke diensten. Desalniettemin wordt schriftelijke informatie van deze diensten vaak uitsluitend in het Nederlands verstrekt.

Bij alle publieke diensten is het gebruik van een telefonisch tolk ("tolkentelefoon") mogelijk. Van deze dienst wordt vooral gebruik gemaakt in de gezondheidszorg. Voorheen betaalde de overheid deze service, maar de subsidiëring is op 1 januari 2012 stopgezet. Nu wordt het als eigen verantwoordelijkheid van de patiënt beschouwd om hetzij Nederlands te kunnen spreken of een eigen tolk in de arm te nemen en te betalen (Rijksoverheid, 2011).

Talen in het bedrijfsleven (24 bedrijven)

Algemene taalstrategieën	wijdverspreid	sporadisch gebruik	niet in gebruik
Taalstrategie ter plaatse	2	13	9
Nadruk op taalvaardigheden bij werving	14	6	4
Internationale mobiliteitsvoorziening	4	8	12
Gebruik van externe vertalers/tolken	1	6	17
Bijhouden taalvaardigheden personeel	1	5	18
Samenwerking bij taaltraining	0	5	19
Gebruik van EU-programma's/-subsidies	1	5	18
Kennis van EU-programma's/-subsidies	0	6	18

NL: Nationale taal

ZE: Zakelijk Engels

VT: Vreemde talen

RMT: Regionale/Minderheidstalen

IT: Immigrantentalen

Internationale taalstrategieën	wijdverspreid			sporadisch gebruik			niet in gebruik		
	NT	ZE	VT-R/ MT - IT	NT	ZE	VT-R/ MT - IT	NT	ZE	VT-R/ MT - IT
Samenwerking met onderwijssector voor talen	1	2	1	4	4	3	19	18	20
Belonings-/promotiebeleid gebaseerd op taalvaardigheden	0	0	0	1	1	0	23	23	24
Aanbod taaltraining	0	3	2	13	7	4	11	14	18
Gebruik van CEFR	0	0	0	2	2	2	22	22	22
Talen gebruikt voor werkplaatsdocumenten/ intranet	22	9	3	2	7	5	0	8	16
Talen gebruikt voor software, webprogrammatuur	20	11	3	3	6	0	1	7	21
Externe taalstrategieën									
Talen gebruikt voor jaarverslagen/ bedrijfsrapporten	20	11	2	0	3	3	4	10	19
Talen gebruikt voor marketingmateriaal	23	7	3	1	6	4	0	11	17
Talen gebruikt voor uitdragen bedrijfsnaam/ identiteit	22	10	4	1	7	8	1	7	12
Talen gebruikt voor website	23	13	5	0	0	2	1	11	17

Talen, anders dan het Engels, aangeboden in het bedrijfsleven bij 24 bedrijven in Nederland (N ≥ 2):

Frans, Duits, Spaans, Fries, Pools, Turks, Italiaans, Portugees, Chinees, Japans, Russisch

De export vormt meer dan 70% van het BNP (CBS, 2011b). Dat grote aandeel wordt niet weerspiegeld in het profiel voor talen in het bedrijfsleven zoals dat voor Nederland is opgesteld – al leggen niet alle vier onderzochte bedrijfstypen (banken, hotels, supermarkten en bouwbedrijven) per definitie veel nadruk op de internationale handel. Vooral lokale en regionale bedrijven zijn niet zozeer internationaal georiënteerd. In het algemeen speelt taal geen vooraanstaande rol in het bedrijfsleven. Bedrijven zouden meer gewezen kunnen worden op de waarde van meertaligheid.

Bij Friese bedrijven is het Fries vooral op informele wijze in gebruik; schriftelijk speelt het Fries hier geen enkele rol.

Belangrijkste bevindingen

In een periode van toenemende taalvariatie legt de Nederlandse overheid de nadruk op het Nederlands. Dat is in overeenstemming met het beleid van de Europese Commissie (EC)/Raad van Europa (RvE). Aan de andere kant beklemtoont het beleid van de EC/RvE ook de aandacht voor minderheidstalen, vreemde talen en allochtone minderheidstalen binnen het onderwijs en in andere maatschappelijke sectoren. Vooral waar het allochtone minderheidstalen betreft, zou het Nederlandse beleid beter kunnen worden afgestemd op Europees beleid.

Desalniettemin lopen er verscheidene initiatieven die de waarde van meertaligheid onderkennen en onderzoek doen naar en toepassingen vinden voor meertaligheid en de voordelen die daarmee samengaan. Zo bieden meerdere particuliere onderwijsinstellingen aanvullend onderwijs in allochtone minderheidstalen en wint – vooral in het voortgezet onderwijs – het inzetten van Engels als instructietaal bij andere vakken (CLIL) aan populariteit.

Aan de doelstelling van 'moedertaal + 2' wordt niet geheel voldaan, maar de verplichtstelling van Engels in het voortgezet onderwijs betekent dat de leerlingen tenminste één vreemde taal leren.

Veelbelovende initiatieven en pilotprojecten

Een belangwekkend innovatief project, dat als goed praktijkvoorbeeld kan dienen, vindt plaats in Utrecht, de vierde stad van Nederland. Utrecht beschrijft zichzelf als 'multiculturele hotspot' (Gemeente Utrecht, 2009: 1). Een groot deel van de bevolking beheerst drie of meer talen; er is in het project expliciet een koppeling met Europees beleid gemaakt en de doelstelling van 'moedertaal + 2' wordt gepromoot. Bovendien herbergt de stad veel internationale bedrijven en is de universiteit van Utrecht een trekpleister voor buitenlandse studenten. De stad wil dat profiel als startpunt nemen om Utrecht te ontwikkelen als "laboratorium voor meertaligheid" (ibidem: 1). Er zijn meerdere onderzoeken omtrent meertaligheid en meertalige projecten opgestart (ibidem). In 2011 werd een rapport uitgebracht, als onderdeel van het project: "The Dutch City of Utrecht as a European Hotspot and Laboratory for Multilingualism" (Martinovic, 2011).

Literatuurverwijzingen

Alberts, R.V.J. en B.J.M. Erens (2011). Verslag van de examen campagne 2011 voortgezet onderwijs. Arnhem: Stichting Cito Instituut voor Toetsontwikkeling.

Centraal Bureau voor de Statistiek (2011a). "Bevolking; leeftijd, herkomstgroepering, geslacht en regio, 1 januari." Beschikbaar via: <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=37713&D1=0&D2=0&D3=0,3-4,6,9,11-13,15-17,19,22-23,25-26,30-32,34,37,40-41,44-48&D4=0,6&D5=I&HDR=T,G2&STB=G1,G3,G4&VW=T> Opgevraagd op 9 december 2011.

Centraal Bureau voor de Statistiek, 2011b. De Nederlandse economie 2010. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek. Beschikbaar via: <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/03E81D9F-8714-4AEA-B0F7-8EC72111EA56/0/2010p19pub.pdf> Opgevraagd op 28 oktober 2011.

Eerste Kamer der Staten-Generaal (2004). Beeïndiging bekostiging onderwijs in allochtone levende talen. Beschikbaar via: www.eerstekamer.nl/wetsvoorstel/29019_beeindiging_bekostiging Opgevraagd op 7 oktober 2011.

Europees Parlement (2009). EP Resolution on Multilingualism: an asset for Europe and a shared commitment. Brussel: Europees Parlement.

Europees Platform (2011a). Tto. Tweektalig onderwijs - Content and Language Integrated Learning. Beschikbaar via: <http://www.europeesplatform.nl> Opgevraagd op 16 december 2011.

Europees Platform (2011b). Vroeg vreemde talen onderwijs. Beschikbaar via: <http://www.europeesplatform.nl> Opgevraagd op 16 december 2011.

Extra, G. en D. Gorter (red.) (2001). The other languages of Europe: Demographic, sociolinguistic and educational perspectives. Clevedon: Multilingual Matters.

Extra, G. en K. Yağmur (2006). "Immigrant Minority Languages at Home and at School. A Case Study of the Netherlands." *European Education* 38.2, pp. 50-63.

Gemeente Utrecht, Afd. Bestuurlijke, Internationale en Subsidiezaken (2009). Utrecht: Multilingual hotspot and laboratory in Europe. Beschikbaar via: http://ec.europa.eu/languages/documents/utrecht-multilingual-hotspot-and-laboratory-in-europe_en.pdf Opgevraagd op 13 oktober 2011.

Martinovic, B. (2011). The Dutch City of Utrecht as a European Hotspot and Laboratory for Multilingualism. Utrecht: Universiteit Utrecht. Beschikbaar via: <https://docs.google.com/viewer?url=http://www.utrecht.nl/images/Secretarie/Internationaal/pdf/Multilingualism%2520Utrecht.pdf&embedded=true&chrome=true> Opgevraagd op 19 december 2011.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2011a). Doorlopende leerlijnen taal en rekenen. Beschikbaar via: <http://www.taalenrekenen.nl/> Opgevraagd op 14 oktober 2011.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2011b). Leerachterstand. Taalachterstand bij peuters. Beschikbaar via: www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/leerachterstand/taalachterstand-bij-peuters Opgevraagd op 16 december 2011.

Mortier, J. (2009). Nederland meertalenland. Feiten, perspectieven en meningen over meertaligheid. Amsterdam: Aksant.

Nederlandse Taalunie, 2011. Het Nederlandse taalgebied. Beschikbaar via: http://taalunieversum.org/taalpeil/2005/het_nederlandse_taalgebied.html Opgevraagd in oktober 2011.

Onderwijsraad, 2001. Samen naar de taalschool. Nieuwe moderne vreemde talen in perspectief. Den Haag. Beschikbaar via: http://www.onderwijsraad.nl/upload/publicaties/423/documenten/advies_taal school.pdf Opgevraagd op 27 oktober 2011.

Rijksoverheid (2011). Tolk- en vertaaldiensten in de zorg. Beschikbaar via: www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/kwaliteit-van-de-zorg/tolk-en-vertaaldiensten-in-de-zorg Opgevraagd op 13 oktober 2011.

LAND PROFIEL: FRYSLÂN

Kenmerken van het gebied:

Dit stuk biedt een overzicht van de situatie in de provincie Fryslân. Hieronder volgen bijzonderheden over die provincie (op het gebied van het gebruik van talen in officiële stukken en databases en verder in voorschools, basis- en voortgezet onderwijs). Dit overzicht kan het beste samen met dat van Nederland worden geraadpleegd.

Fryslân is een provincie in het noorden van Nederland. Het is een grotendeels agrarisch gebied (Provinsje Fryslân, 2010) en is niet zo dichtbevolkt als de rest van Nederland: 193 inwoners/km² tegen landelijk 491 (CBS, 2012). Met 650.000 inwoners bevat Fryslân ongeveer 4% van de gehele Nederlandse bevolking. Het aandeel niet-westerse allochtonen is 3,7%; dit getal ligt aanzienlijk lager dan de landelijke 11,4%. Inwoners met een Iraakse, Marokkaanse, Surinaamse of Antilliaanse achtergrond vormen 39% van de niet-westerse allochtonen in Fryslân (CBS, 2011).

Het Fries is, naast het Nederlands, de officiële taal van de provincie. Hierdoor is Fryslân officieel de enige tweetalige provincie van Nederland. Voor iets meer dan de helft van de Friese bevolking is het Fries de moedertaal. Het merendeel kan de taal goed (20%) of zeer goed verstaan (65%). Driekwart van de bevolking spreekt de taal redelijk tot goed. Ook kan driekwart van de bevolking het Fries redelijk goed of zeer goed lezen. Daarentegen kan slechts 12% goed Fries schrijven (Provinsje Fryslân, 2011a).

Officiële documenten en databestanden op het gebied van taaldiversiteit:

De nationale taal, vreemde talen en het Fries worden behandeld in wetgeving betreffende taal en in taalbeleidsdocumenten. Het Fries geniet de status van tweede officiële taal van Nederland, naast het Nederlands.

In Nederland vindt officiële dataverzameling op het gebied van taaldiversiteit alleen plaats voor het Fries, middels periodiek bijgewerkte taalonderzoeken. Daarbij wordt aandacht besteed aan het Fries, aan de hand van een vraag naar de thuistaal en een vraag naar (het niveau van) taalbeheersing inzake spreken/verstaan/lezen/schrijven.

Het Fries is de enige minderheidstaal waarvoor de Nederlandse overheid Deel III van het Europees handvest voor regionale of minderheidstalen (EHRMT) heeft geratificeerd; andere talen worden slechts erkend onder Deel II. De ratificatie leidde in 1998 tot de oprichting van het Consultatief Orgaan Fries, een adviesorgaan voor de minister van Binnenlandse Zaken (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2011). De overheid heeft in 2005 ook het Kaderverdrag inzake de bescherming van nationale minderheden geratificeerd, waarbij de Friezen als nationale minderheid zijn erkend (Riemersma & De Jong, 2007).

De juridische status van het Fries is in 1995 vastgelegd in de Algemene wet bestuursrecht. In 2011 heeft de overheid een voorstel ingediend voor een nieuwe Wet gebruik Friese taal. De wet wil garanderen dat iedereen zijn recht kan uitoefenen om de eigen taal te gebruiken – hetzij Fries of Nederlands – in contact met de rechterlijke macht en het openbaar bestuur binnen de provincie Fryslân, en wil zodoende de gebruiksmogelijkheden van de Friese taal verruimen en versterken. Bovendien regelt de wet de instelling van een Raad voor de Friese taal. In de praktijk betekent dit dat de taakstelling van het genoemde Consultatief Orgaan Fries wordt vergroot (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2011).

De meeste van de 27 gemeentes in Fryslân hanteren een specifiek taalbeleid (Provinsje Fryslân, 2011a).

Op twee manieren worden in Fryslân gegevens over taalvariatie verzameld. In de eerste plaats zijn er in 1967, 1980 en 1994 grootschalige taalonderzoeken uitgevoerd; het volgende onderzoek staat gepland voor de nabije toekomst. Daarnaast voert de provinciale overheid vierjaarlijks een taalonderzoek uit naar taalvaardigheid in het Fries en het gebruik ervan in de provincie ("De Fryske taalatlas"). De eerste uitgave van dit periodieke onderzoek verscheen in 2007; zo krijgen de Friese overheden basisinformatie aangereikt om een taalbeleid te kunnen ontwikkelen (Provincie Fryslân, 2011a). Deze onderzoeken verschaffen geen informatie over allochtone minderheidstalen; de centrale aandacht ligt op het Fries.

RMT: Regionale/Minderheidstalen
VT : Vreemde Talen
IT: Immigrantentalen
AANVULLENDE NT: Aanvullende ondersteuning voor nationale taal

Talen in voorschoolse educatie

	RMT	VT	IT	Aanvullende ondersteuning NT
Doelgroepen RMT: ● alle ● alleen voor moedertaalsprekers ● geen ondersteuning VT: ● alle ● beperkt ● geen ondersteuning IT: ● alle ● alleen voor moedertaalsprekers ● geen ondersteuning Aanvullende NT: ● alle ● alleen kinderen van immigranten ● geen ondersteuning	●			●
Duur ● ≥2 jaar ● 1 jaar ● <1 jaar	●			●
Voorwaarden aan groepsgrootte ● geen ● 5-10 ● >10	●			●
Dagen per week ● >1 dag ● 0.5 -1 dag ● <0.5 dag	●			●
Cursussen voor aanstelling ● vakspecifiek ● algemeen ● geen	●			●
Cursussen tijdens aanstelling ● vakspecifiek ● algemeen ● geen	●			●
Aanwezigheid overheidsfinanciering ● volledig ● deels ● geen	●			●

Talen aangeboden in voor schoolse educatie:

Regionale/Minderheidstalen	Fries
Vreemde talen	-
Immigrantentalen	-

Fryslân telt meer dan zestig tweetalige (Nederlands/Friese) of Friese kinderopvangcentra (Sintrum Frysktalige Berne-opfang, 2011). Het centrum voor Friestalige kinderopvang ("Sintrum Frysktalige Berne-opfang") is verantwoordelijk voor het aansturen van deze kinderopvangcentra (Riemersma & De Jong, 2007).

Bij scholing voor leid(st)ers in het voorschools onderwijs wordt slechts oppervlakkig aandacht besteed aan de meertalige situatie van de provincie; onderwijzen van de Friese taal is geen officieel cursusonderdeel.

In het voorschools onderwijs bestaat wel aandacht voor meertaligheid en het leren van de nationale en de minderheidstaal, maar er zijn geen voorzieningen getroffen voor vreemde talen en allochtone minderheidstalen. De aanbevelingen van de EU worden dus deels nagevolgd, maar toch valt er voor de toekomst nog winst te boeken.

Talen in het basisonderwijs

Organisatie

	RMT	VT	IT
Curriculum ● samenhangend en uitgewerkt ● algemeen ● geen richtlijnen			
Ingezet als instructietaal (CLIL) ● wijdverspreid ● lokaal ● afwezig			
Doelgroepen RMT: ● alle ● alleen voor moedertaalsprekers ● geen ondersteuning VT: ● alle ● beperkt ● geen ondersteuning IT: ● alle ● alleen voor moedertaalsprekers ● geen ondersteuning			
Aanvang taalonderwijs ● vanaf 1 jaar ● halverwege ● vanaf de laatste fase			
Roostering ● onder schooltijd ● deels onder schooltijd ● buiten schooltijd			
Voorwaarden aan groepsgrootte ● geen ● 5-10 ● >10			

	RMT	VT	IT
Periodieke toetsing van taalvaardigheden ● landelijk niveau ● schoolbepaald ● geen			
Te behalen niveau RMT: ● nationale of regionale normen ● schoolbepaald ● geen VT: ● op basis van CEFR ● landelijk of schoolbepaald niveau ● geen IT: ● nationale of regionale normen ● schoolbepaald ● geen			
Aanwezigheid overheidsfinanciering ● volledig ● deels ● geen			

	NT
Curriculum ● samenhangend en uitgewerkt ● algemeen ● geen richtlijnen	
Extra ondersteuning voor nieuwkomers ● voor regulier ● regulier ● afwezig	
Diagnostische toets bij aanvang ● voor ieder ● alleen voor immigranten ● afwezig	
Periodieke toetsing van taalvaardigheid ● landelijk niveau ● schoolbepaald ● geen	

Onderwijs

	RMT	VT	IT
Kwalificaties docenten <ul style="list-style-type: none"> ● gekwalificeerde taaldocenten ● algemeen gekwalificeerde docenten ● geen specifieke kwalificaties 			
Cursussen voor aanstelling <ul style="list-style-type: none"> ● vakspecifiek ● algemeen ● geen 			
Cursussen tijdens aanstelling <ul style="list-style-type: none"> ● vakspecifiek ● algemeen ● geen 			
Mobiliteit <ul style="list-style-type: none"> ● deel van de opleiding ● informele financiële steun ● geen 			

	NT
Kwalificaties docenten <ul style="list-style-type: none"> ● gekwalificeerde taaldocenten ● algemeen gekwalificeerde docenten ● geen specifieke kwalificaties 	
Cursussen voor aanstelling <ul style="list-style-type: none"> ● vakspecifiek ● algemeen ● geen 	
Cursussen tijdens aanstelling <ul style="list-style-type: none"> ● vakspecifiek ● algemeen ● geen 	

Talen aangeboden in het basisonderwijs:

Regionale/Minderheidstalen	Fries
Vreemde Talen	verplicht: Engels Facultatief: Frans, Duits, Spaans
Immigrantentalen	-

Fries is een verplicht onderdeel in het basisonderwijs in Fryslân. Vaak wordt echter niet meer dan één uur per week aan Fries gependeed (Inspectie van het Onderwijs, 2010); naar het oordeel van het Comité van Experts van het EHRMT is dit onvoldoende, gezien de activiteiten waartoe ondertekening van Deel III van het EHRMT verplicht (Raad van Europa, 2008).

Volgens landelijke onderwijswetten mag Fries als instructietaal worden ingezet, en op veel scholen gebeurt dat ook. Daarbij wordt overigens meer tijd aan Fries gependeed in de lagere dan in de hogere groepen. Een kwart van alle basisscholen zet het Fries helemaal niet in als instructietaal (Inspectie van het Onderwijs, 2010).

De Onderwijsinspectie heeft geconcludeerd dat ca. 20% van de leerkrachten geen officiële bevoegdheid heeft om Fries te onderwijzen (ibidem).

Er wordt binnen het basisonderwijs in Fryslân geen speciale aandacht geschonken aan allochtone minderheidstalen.

Talen in het voortgezet onderwijs**Organisatie**

	RMT	VT	IT
Curriculum			
● samenhangend en uitgewerkt			
● algemeen			
● geen richtlijnen			
Ingezet als instructietaal (CLIL)			
● wijdverspreid			
● lokaal			
● afwezig			

	RMT	VT	IT
--	-----	----	----

Doelgroepen

- RMT: ● alle ● alleen voor moedertaalsprekers ● geen ondersteuning
 VT: ● alle ● beperkt ● geen ondersteuning
 IT: ● alle ● alleen voor moedertaalsprekers ● geen ondersteuning

Roostering

- onder schooltijd
 ● deels onder schooltijd
 ● buiten schooltijd

Voorwaarden aan groepsgrootte

- geen
 ● 5-10
 ● >10

Periodieke toetsing van taalvaardigheden

- landelijk niveau
 ● schoolbepaald
 ● geen

Te behalen niveau

- RMT: ● nationale of regionale normen ● schoolbepaald ● geen
 VT: ● op basis van CEFR ● landelijk of schoolbepaald niveau ● geen
 IT: ● nationale of regionale normen ● schoolbepaald ● geen

Aanwezigheid overheidsfinanciering

- volledig
 ● deels
 ● geen

	NT
--	----

Curriculum

- samenhangend en uitgewerkt
 ● algemeen
 ● geen richtlijnen

Extra ondersteuning voor nieuwkomers

- voor regulier
 ● regulier
 ● afwezig

	NT
Diagnostische toets bij aanvang <ul style="list-style-type: none"> ● voor ieder ● alleen voor immigranten ● afwezig 	
Periodieke toetsing van taalvaardigheid <ul style="list-style-type: none"> ● landelijk niveau ● schoolbepaald ● geen 	

Onderwijs

	RMT	VT	IT
Kwalificaties docenten <ul style="list-style-type: none"> ● gekwalificeerde taaldocenten ● algemeen gekwalificeerde docenten ● geen specifieke kwalificaties 			
Cursussen voor aanstelling <ul style="list-style-type: none"> ● vakspecifiek ● algemeen ● geen 			
Cursussen tijdens aanstelling <ul style="list-style-type: none"> ● vakspecifiek ● algemeen ● geen 			
Mobiliteit <ul style="list-style-type: none"> ● deel van de opleiding ● informele financiële steun ● geen ⊖ niet van toepassing 			
Te behalen niveau <ul style="list-style-type: none"> ● op basis van CEFR ● landelijke of regionale normen ● geen ⊖ niet van toepassing 			

	NT
Kwalificaties docenten <ul style="list-style-type: none"> ☒ gekwalificeerde taaldocenten ☐ algemeen gekwalificeerde docenten ☐ geen specifieke kwalificaties 	
Cursussen voor aanstelling <ul style="list-style-type: none"> ☒ vakspecifiek ☐ algemeen ☐ geen 	
Cursussen tijdens aanstelling <ul style="list-style-type: none"> ☒ vakspecifiek ☐ algemeen ☐ geen 	
Te behalen niveau voor niet-moedertaalsprekers <ul style="list-style-type: none"> ☒ op basis van CEFR ☐ landelijk of schoolbepaald niveau ☐ geen 	

Talen aangeboden in het voortgezet onderwijs:

Regionale/Minderheidstalen	Fries
Vreemde Talen (talen in schuingedrukte tekst enkel op het hoogste niveau van het voortgezet onderwijs)	Verplicht: Engels plus een andere taal op het hoogste niveau van het voortgezet onderwijs. Facultatief: Oud Grieks, Chinees, Frans, Duits, Italiaans, Latijn, Russisch, Spaans
Immigrantentalen	-

Fries is een verplicht vak in de eerste twee klassen. Er kan examen in worden gedaan, maar niet alle middelbare scholen bieden hiertoe mogelijkheid (Inspectie van het Onderwijs, 2010); evenmin leggen veel leerlingen dat examen af: in 2011 legden slechts 47 leerlingen het examen Fries af (Alberts & Erens, 2011). Er bestaat binnen het voortgezet onderwijs geen specifieke aandacht voor allochtone minderheidstalen.

Belangrijkste bevindingen

Fryslân is een provincie met twee officiële talen; de resultaten van het onderzoek reflecteren dit. Vooral binnen het onderwijs bestaat er structurele aandacht voor het Fries, al wordt niet volledig voldaan aan de ondertekende verplichtingen volgens het EHRMT. Binnen het onderwijsveld neemt de status van het Fries, van voorschools onderwijs via basisonderwijs en voortgezet onderwijs naar het beroepsonderwijs, almaar af.

De situatie qua vreemde talen en allochtone minderheidstalen is gelijk aan de rest van Nederland, behalve dat er voor allochtone minderheidstalen in het onderwijs in Fryslân minder aandacht bestaat; de verklaring hiervoor ligt in het relatief kleine aantal allochtonen in Fryslân.

Veelbelovende initiatieven en pilotprojecten

Taaltasje

Bij het aangeven van een kind wordt aan de ouders gratis een taaltasje ("Taaltaske") uitgereikt. Dit taaltasje wordt verstrekt door de Provincie Fryslân. De bedoeling is om op de voordelen van meertaligheid te wijzen. Het tasje bevat o.a. een folder over meertaligheid, een kinderboekje en een cd met kinderliedjes (Provincie Fryslân, 2011b).

Drietalig onderwijs

De provincie telt meerdere drietalige basisscholen. Op zulke scholen worden Nederlands, Fries en Engels naast elkaar gebruikt als instructietalen. Er wordt in de eerste zes groepen (4-10 jaar) begonnen met een fifty-fifty verdeling tussen Nederlands en Fries als instructietaal; in de laatste twee groepen (11-12 jaar) is de verdeling 40% Nederlands, 40% Fries en 20% Engels. Het drietalige model heeft veelbelovende resultaten opgeleverd: de beheersing van Nederlands is bij de leerlingen tegen het einde van de basisschool niet negatief beïnvloed door de tijd die aan Engels en Fries wordt gependeed, en is vergelijkbaar met de landelijke graad van beheersing. Ook verbeteren de lees- en schrijfvaardigheden voor het Fries en gaan de leerlingen gemakkelijker om met Engels (Taalsintrum Frysk/Cedin, 2011b). Het netwerk van drietalige scholen bestond in 2011 al uit 41 scholen (Taalsintrum Frysk/Cedin, 2011a).

Literatuurverwijzingen

Alberts, R.V.J. en B.J.M. Erens (2011). Verslag van de examencampagne 2011 voortgezet onderwijs. Arnhem: Stichting Cito Instituut voor Toetsontwikkeling. Beschikbaar via: www.cito.nl/~media/cito_nl/Files/Voortgezet%20onderwijs/Cito_verslag_examencampagne_2011.ashx

Centraal Bureau voor de Statistiek (2011). "Bevolking; leeftijd, herkomstgroepering, geslacht en regio, 1 januari." Beschikbaar via: <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=37713&D1=0&D2=0&D3=0,3-4,6,9,11-13,15-17,19,22-23,25-26,30-32,34,37,40-41,44-48&D4=0,6&D5=I&HDR=T,G2&STB=G1,G3,G4&VW=T> Opgevraagd op 9 december 2011.

Centraal Bureau voor de Statistiek (2012). "Regionale kerncijfers Nederland." Beschikbaar via: <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=70072ned&D1=0,56,78-79,81&D2=0,6&D3=15-16&HDR=T&STB=G1,G2&VW=T> Opgevraagd op 3 januari 2012

Raad van Europa (2008). "European Charter for Regional of Minority Languages. Application of the charter in the Netherlands. 3rd monitoring cycle." Straatsburg: Raad van Europa. Beschikbaar via: www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/EvaluationReports/NetherlandsECRMT3_en.pdf Opgevraagd op 8 december 2011.

Inspectie van het Onderwijs (2010). "Tussen wens en werkelijkheid. De kwaliteit van het vak Fries in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs in Fryslân." Utrecht. Beschikbaar via: www.onderwijsinspectie.nl/actueel/publicaties/Tussen+wens+en+werkelijkheid.html Opgevraagd op 8 december 2011.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2011). Wet gebruik Friese taal - Memorie van Toelichting. Beschikbaar via: www.internetconsultatie.nl/wetfriesetaal Opgevraagd op 8 december 2011.

Provinsje Fryslân (2010). De staat van Fryslân. Beleids- en geo-informatie, november 2010. Beschikbaar via: www.fryslan.nl/download.asp?objectID=33162&link=De+staat+van+Fryslan%2Epdf Opgevraagd op 9 december 2011.

Provinsje Fryslân (2011a). "De Fryske taalatlas: Friese taal in beeld 2011." Leeuwarden. Beschikbaar via: www.fryslan.nl/taalatlas Opgevraagd op 9 december 2011

Provinsje Fryslân (2011b). "Taaltasje. Taaltaske." Beschikbaar via: <http://fryslan.nl/taaltaske> Opgevraagd op 9 december 2011.

Riemersma, A. & S. de Jong (2007). Frisian: The Frisian language in education in the Netherlands, 4th edition. Ljouwert/Leeuwarden: Mercator Research Centre. Beschikbaar via: www.mercator-research.eu/fileadmin/mercator/dossiers_pdf/frisian_in_netherlands4th_072010.pdf Opgevraagd op 3 januari 2012.

Sintrum Frysktalige Berne-opfang (2011). "Sintrum Frysktalige Berne-opfang." Beschikbaar via: www.sfbo.nl/engels/ Opgevraagd op 6 december 2011.

Taalsintrum Frysk/Cedin (2011). De Trijetalige skoalle. Beschikbaar via: www.taalsintrum.nl/trijetalige-skoalle.html Opgevraagd op 9 december 2011.

Taalsintrum Frysk/Cedin (2011). De Trijetalige Skoalle. Drachten: Taalsintrum Frysk/Cedin. Beschikbaar via: www.3ts.nl/images/trijetalige-skoalle2011.pdf Opgevraagd op 9 december 2011.

Dit project is in handen van een samenwerkingsverband van meer dan 30 partners.

Sponsored by

Project publisher

www.language-rich.eu

© British Council 2012 Brand and Design/C403

De British Council creëert internationale mogelijkheden voor mensen in het Verenigd Koninkrijk en andere landen en draagt zo bij aan het opbouwen van vertrouwen tussen mensen wereldwijd .

Een geregistreerd goed doel: 209131 (Engeland en Wales) SC037733 (Schotland).